VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 5 JUNI 2016 PRIS: 89:-

Gör det själv!

Per Svensson om vår tids självscanningsbeteende

FRIZON

RICHARD SWARTZ
om en osannolik utopi mellan Moskva och Berlin.

FACKBÖCKER

16 EXTRA SIDOR
om vårens svenska facklitteratur.

RECENSION

TORBJÖRN ELENSKY
om Michael Walzer och den nationella befrielsens paradoxer.

INTERPRESS 2804-05
7 388280 408901
RETURVECKA V 38

DJUR OCH MIRAKLER

Visas lördagar kl 21.00 på Axess TV,
med start den 18 juni hos pingvinerna.

COM HEM BOXER Telia

Det finns över tio miljoner arter på vår planet. Vissa överlever och frodas, andra inte. ”Djur och mirakler” undersöker naturens vinnare, avslöjar deras hemligheter och anpassningsförmåga: från apor till elefanter, myror och björnar. Missa inte denna fascinerande BBC-serie i 12 delar.

Klassisk bildning på AXESS TV

LEDARE

Ta trumpnissarna på allvar

PJ Anders Linder

Mitt i sommarhettan, den 18–21 juli, kommer 2 472 personer från USA:s alla hörn att samlas i Cleveland, Ohio. Tyvärr inte för att besöka *Rock and Roll Hall of Fame* och fira att Deep Purple till sist har blivit invalda, utan för att utse Donald Trump till Republikanska partiets presidentkandidat. Även om många av hans motståndare redan har resignerat lär det hela inte ske utan friktion. Det kanske blir en del *Smoke on the Water* i Cleveland trots allt.

FÖR DRYGT 30 ÅR SEDAN höll Republikanerna motsvarande partikonvent i Dallas, där den ljuslynte kaliforniern Ronald Reagan fick förnyat förtroende. I november 1984 vann han en jordskredsseger över demokraternas Walter Mondale och återvaldes som president på budskapet ”It’s Morning in America”. Reagan stod för stil, generositet och djupt kända övertygelser. Kontrasten till den aggressive, tölpaktige och osammanhängande Trump kunde knappast vara större.

Reagans idiom gav uttryck för inkluderande framtidstro, Trumps bygger på exkluderande negativism. Han må inte ha skapat den bitterhet som återfinns hos många amerikanska väljare, men han exploaterar och förstärker den hänsynslöst. Man måste ha en fantasiförmåga som åtminstone undertecknad inte är mäktig för att se något gott komma ut ur en tid med Donald Trump som amerikansk president och överbefälhavare.

LIKA LEDSAMT SOM DET är att se Trump bli republikansk kandidat är det att se hur kappvändande partiföreträdare nu sluter upp omkring honom i hopp om en bra plats vid köttgrytorna. Den konservative kolumnisten Michael Gerson formulerar det väl i *Washington Post* (16/5): ”Donald Trump har haft precis rätt i ett viktigt avseende. Han attackerade det republikanska etablissemanget för att vara energilösa, hukande veklingar. Nu ställer republikanska ledare upp sig på rad för att kapitulera inför honom – som energilösa, hukande veklingar.”

MEN MED ALLT DETTA SAGT. Såhär från svensk horisont gör det föga till eller från att skälla på Trump eller förfasa sig över hans anhängare. Det är betydligt mer meningsfullt att på allvar fundera över hur han har kunnat nå dit han har nått. Varifrån kommer stämningarna han spelar på? Vad gör honom attraktiv som kandidat? Hur mycket är specifikt amerikanskt, och hur stora är likheterna mellan ”The Donald” och andra trumpnissar runt om i världen? Auktoritära politiker med stort folkligt stöd är tyvärr ingen krympande skara.

DET FINNS GOTT OM självsäkra svar. De vanligaste handlar om stagnerade reallöner och arga industriarbetare som blivit globaliseringens förlorare, men där finns näppeligen hela sanningen. Trump har tagit storslam i Republikanska partiets *egen* valprocess, och den domineras inte av kantstötta män från Bruce Springsteen-ballader. Enligt statistikern Nate Silver ligger medianinkomsten hos republikaner som röstat på Trump i primärvalen en bra bit *över* nivån för amerikaner som helhet. Det finns missnöje och sug efter enkla lösningar även hos människor som klarar globaliseringen bra.

SKEPSIS MOT INVANDRING OCH hur invandring hanteras spelar uppenbarligen en roll i både USA och Europa, och jag kan bidra med ännu ett par hypoteser. Dels att avståndet mellan väljare och valda har ökat: att de styrande upplevs hålla varandra om ryggen, ha tappat greppet om viktiga frågor och inte ha mycket till övers för vissa grupper av väljare. Dels att politiken mer och mer blivit en del av underhållningsbranschen: att konflikt ses som oändligt mycket mer spännande än kompromiss, att mätningar och personfrågor tränger ut sakinnehållet och att allt måste levereras i rasande tempo.

Det är ingen slump att Trump har varit tv-stjärna och har den förmåga att häva ur sig oförskämdheter som många förväxlar med humor nuförtiden.

TRUMPNISSARNAS FRAMGÅNGAR HAR inte *en* enda förklaring. En rad faktorer spelar in, varav somliga är lokala och unika medan somliga går igen. Att analysera dem och fundera på hur de kan tacklas är en av vår tids mest angelägna intellektuella och politiska uppgifter, som kräver ett öppet sinnelag och förmåga till självkritik. Krav på starka män, tvärsäkra utspel och grova patentlösningar är inget att bejaka, men kritiska opinioner som ligger bakom den sortens krav kan förstås ha fog för sig.

På många fält finns orsak att tänka nytt. Men det är i sin tur inget skäl att kasta ut rättsstat och konstitution, respekt för fakta och meningsmotståndare eller vanlig enkel hövlighet med badvattnet.

”Det är ingen slump att Trump har varit tv-stjärna och har den förmåga att häva ur sig oförskämdheter som många förväxlar med humor nuförtiden.”

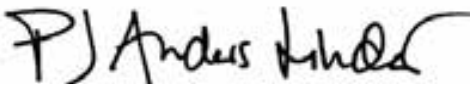

EN SVÅR ARBETSMARKNAD KRÄVER ENKLA JOBB.

Vi har för många arbetslösa människor i Sverige. Unga och nyanlända har svårt att komma in på arbetsmarknaden och få ett första jobb. Samtidigt ser vi hur många kämpar för att få vardagen att gå ihop. Småbarnsföräldrar har svårt med tid, äldre har mer tid men mindre kraft och ork, och på arbetsplatsen är stressnivåerna ofta höga.

Vi har en idé. Det finns alltså en stor efterfrågan på vardagsjobb – jobb som underlättar vardagen för privatpersoner och företag. Arbetsuppgifter som fler kan utföra, och som gör tillvaron enklare för den som får hjälp. Det finns också många som skulle behöva få in en fot på arbetsmarknaden och den erfarenhet ett jobb ger.

Hur gör vi det billigare, enklare och mindre riskfyllt att anställa människor utan erfarenhet? RUT-reformen har visat att det går. Så hur kan vår idé bli verklighet, hur kan vi skapa fler vardagsjobb?

SVENSKT NÄRINGSLIV

AXESSmagasin
VETENSKAP BILDNING TRADITION NR 5 2016

INNEHÅLL

10 SAMHÄLLE

Krönikor Thomas Engström undrar över vitsen med Moderaterna
Annika Borg sågar förslaget till ny kyrkohandbok **10**
Sydafrika Tor Billgren konstaterar att Jacob Zumas makt börjar vittra **12**
Politik Susanna Popova tar sig an den snobbiga, svenska modellen **14**
Sardinien Annagreta Dyring beskådar politiska väggmålningar på Sardinien **16**
Offentlighet Fredrik Norén minns den statliga brödkampanjen **18**
I korthet Vykort från Rom. Den rappande Alexander Hamilton **19**

20 FRIZON

Thomas Engström synar Obamas utrikespolitik **20**
Johan Wennström om nazismens strävan efter anarki **24**
Richard Swartz besöker den stalinistiska utopin Minsk **30**

36 OPINION

Isak Skogstad varnar för pseudovetenskap i skolan.

TEMA: VART TOG MÄNNISKORNA VÄGEN?

40 Ingen att prata med

Vad händer med ett samhälle där tekniska innovationer gör oss alltmer oberoende av varandra? Risken finns att ett ökande tomrum i samhällets kärna uppstår. **Av Per Svensson**

44 Fångade av algoritmerna

Genom ständig förfining av sökmotorer och appar utsätts vi för en allt ökad social kontroll. Våra identiteter fångas upp och utnyttjas. **Av Charlotta Levay**

48 Sluta googla – börja prata

Trots att vi är ständigt uppkopplade har vi vant oss av vid äkta och spontana samtal. Men i en digital tidsålder är det just sådana samtal som skapar ett sammanhang. **Av Sherry Turkle**

52 Hemskt eller härligt ensam?

Så ensam som Sigmund Freud föreställer sig människan har ingen människa någonsin varit. **Av Dan Korn**

Ju mer träffsäkra algoritmerna i självscanningens samhälle blir, desto mer öppnas för social kontroll av tvivelaktigt slag.

Charlotta Levay, sid 46

56 INTERVJU

Mats Wiklund samtalar med den brittiske historikern och ledamoten av överhuset Peter Hennessy om EU och Brexit.

60 TRADITION

Carl-Göran Heidegren om Lenins och Jüngers vän Valeriu Marcu.

64 CIVILISATION

Litteratur Lars Lönnroth om Lars Gustafsson och Göran Palm **64**
Historia Gunnar Åselius om Verdun **66**
Paris Maxim Grigoriev om Walter Benjamin och flanerandet **68**
Litteratur David Andersson om ett nyupptäckt Koestlermanus **70**
Litteratur Katarina O'Nils Franke läser Rilkes brev till en ung poet **72**
Krönika Amanda Wollstad vill rusta för fred **73**
I korthet Per Klingberg om en produktiv viktorian **73**

74 SVENSKA FACKBÖCKER VÅREN 2016

Specialsektion med 16 recensioner av titlar ur vårens utgivning av svensk facklitteratur.

90 RECENSIONER

Mats Fält synar franska kort **91**
Mats Johansson spelar maktpolitiskt schack **95**
Håkan Tribell förordar riskbeteende **97**
Jan Söderqvist tål kritik **98**
Jojje Olsson begraver maoismen **100**
Carl Rudbeck framhåller tvättmaskinen **102**
Ylva Herholz lyssnar till träden **104**
Håkan Arvidsson ser en stjärna stråla **106**
Bengt E Y Svensson punkterar myter **108**
Karin Henriksson åldras i förtid **110**
Torbjörn Elensky anbefaller närodlad befrielse **112**

114 SAMTIDEN

Fredrik Johansson ser sig omkring och skakar på huvudet.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd: PJ Anders Linder
Redaktörer: David Andersson, Jan Söderqvist och Mats Wiklund
Gästredaktör: Joakim Tholén
Redaktionssekreterare: Katarina O'Nils Franke
Redaktionsråd: Louise Belfrage, Niklas Ekdal, Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter Luthersson och Nathan Shachar
Korrektur: Catharina Lewenhaupt
Redigering: Petter Carnhagen och Maria Haack
Bildredaktör: Maria Haack
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Nästa nummer: 13 september 2016
Annonser: redaktionen@axess.se
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50
Omslagsbild: Riber Hansson
Vinjettbilder: Fredrik Tjernström
Porträtteckningar: Johan Patricny
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 674 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31, e-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer
ISSN: 1651-0941
Repro och tryck: Allduplo

SKRIBENTER

David Andersson
Författare och redaktör i *Axess*

Håkan Arvidsson
Historiker och författare

Tor Billgren
Journalist och radioproducent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Adam Cwejman
Ledarskribent i *Göteborgs-Posten*

Annagreta Dyring
Vetenskapsjournalist

Torbjörn Elensky
Författare och kritiker

Thomas Engström
Journalist och författare

Inger Enkvist
Professor i spanska vid Lunds universitet

Mats Fält
Fri skribent inriktad på internationell politik

Maxim Grigoriev
Författare och skribent

Dick Harrison
Professor i historia vid Lunds universitet

Carl-Göran Heidegren
Professor i sociologi vid Lunds universitet

Karin Henriksson
Journalist och författare

Ylva Herholz
Journalist och författare

Josefin Holmström
Författare, kritiker och doktorand i engelsk litteratur i Cambridge

Fredrik Johansson
Senior partner i Kreab

Mats Johansson
Ordförande i tankesmedjan Frivärld

Per Klingberg
Doktorand i litteraturvetenskap vid Örebro universitet

Dan Korn
Författare, kulturhistoriker och rabbin

Therese Larsson Hultin
Utrikesanalytiker i *Svenska Dagbladet*

Charlotta Levay
Docent i företagsekonomi vid Lunds universitet

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap

Lars Lönnroth
Professor emeritus i litteraturvetenskap

Ola Mårtensson
Handläggarchef, Kristdemokraternas riksdagskansli

Paulina Neuding
Frilansjournalist och tidigare chefredaktör i *Magasinet Neo*

Fredrik Norén
Doktorand vid Umeå universitet inom medier och kommunikation

Jojje Olsson
Journalist och författare

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i *Axess*

Ingemar Ottosson
Docent i historia vid Lunds universitet

Erik Petersson
Doktorand i historia vid Linköpings universitet

Susanna Popova
Journalist

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Isak Skogstad
Ordförande för Lärarnas Riksförbunds studerandeförening

Hans Stigsson
Politisk redaktör i *Norrköpings Tidningar*

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus i teoretisk fysik

Marcus Svensson
Politisk chefredaktör i *Smålandsposten*

Per Svensson
Journalist och författare

Richard Swartz
Journalist och författare

Jan Söderqvist
Författare och redaktör i *Axess*

Krister Thelin
Domare och statssekreterare i justitiedepartementet 1991–1994

Nils Johan Tjärnlund
Vetenskapsjournalist, författare och föredragshållare

Håkan Tribell
Talskrivare åt Anna Kinberg Batra

Sherry Turkle
Psykolog, sociolog och professor vid Massachusetts Institute of Technology

Johan Wennström
Doktorand i statsvetenskap vid Linköpings universitet och Institutet för Näringslivsforskning

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Amanda Wollstad
Chefredaktör i *Svensk Tidskrift*

Gunnar Åselius
Professor i historia vid Försvarshögskolan

RED@AXESS.SE

BLOGGDEBATTER OCH LÄSARBREV

I temablocket ”När staten sviktar” i *Axess* nr 3/2016 skrev Widar Andersson ”Från tempel till rövarkulor”, Patrik Oksanen ”Den stora reträtten”, Karlis Neretnieks ”När kriget kommer”, Tommy Möller ”Det är bilden som styr” och PJ Anders Linder intervjuade Anna Dahlberg som sade att ”Staten måste göra comeback”. Några kommentarer:

Nationalstaten är vägen framåt

I DE SENASTE NUMREN av tidskriften *Axess* har man satt fingret på denna dubbla tendens: å ena sidan statens reträtt, å den andra misstänkliggörandet av nationen. Kritiken av såväl staten som nationen har visserligen en lång historia, men idag samverkar olika trender för att skapa en perfekt storm som hotar svepa undan den västerländska ordningen som vi lärt känna den, för att tala med Anne Applebaums ord i hennes uppmärksammade *Washington Post*-artikel.

Lars Trägårdh, *Göteborgs-Posten* (16/4 -16)

Därför sviker partierna statens kärna

I NYA NUMRET AV tidskriften *Axess*, som har temat ”När staten sviktar”, diskuteras en rad akuta problem: Stöket i bibliotek och badhus. Myndigheters reträtt från glesbygden. Försvarsmaktens obefintliga förmåga att skydda Sverige från främmande makt. Det är läsvärda skildringar från olika delar av landet, som alla bottnar i partiernas växande ointresse för den politiska helheten. När blicken riktas åt annat håll drabbas det offentliga åtagandet.

Tommy Möller, professor i statsvetenskap, beskriver hur partierna lite högtidligt brukar beskrivas som demokratins hörnstenar.

”Politisk maktutövning kommer inte runt partierna”, konstaterar Möller, som menar att utvecklingen bort ifrån 1900-talets klassröstande får partierna att prioritera väljarmaximering framför långsiktighet.

Man kan inte förstå partiernas agerande under flyktingkrisen utan att ha med Möllers perspektiv om hur dagens partipolitik följer minsta motståndets lag. Det gäller i allra högsta grad Moderaternas hastiga sväng, från öppna hjärtan till stängda gränser på bara några veckor.

Lars Kriss, Liberala Nyhetsbyrån (19/4 -16)

Baltikums sak är vår

SVERIGE ÄR MER UTSATT idag än under kalla kriget. Det uppger generalmajor Karlis Neretnieks, före detta rektor vid Försvarshögskolan, när han intervjuas av PJ Anders Linder i Studio Axess.

Enligt Karlis Neretnieks har Sveriges territorium fått större militärstrategisk betydelse än tidigare.

Nato är sedan 2004 nämligen förpliktigat att försvara de baltiska staterna mot en eventuell rysk aggression – och det går inte att göra från Centraleuropa. För att det ska vara möjligt att operera militärt i Baltikum måste Nato använda svenskt territorium.

Ryska luftvärns- och sjömålsrobotar placerade på Gotland skulle på samma sätt effektivt hindra Nato från att ingripa i Baltikum. Vid ett krig eller en konflikt i Baltikum skulle Sverige med så gott som hundra procents säkerhet bli indraget.

”Att tro att vi på något sätt skulle kunna hålla oss utanför, som vi lyckades med under första och andra världskriget, det är rent önsketänkande. Världen ser inte ut sådan. Vapensystemen ser framförallt inte ut sådana. Och intressena, i det här fallet för Natos del, de har också ändrat sig. Idag finns ett behov av att agera i Baltikum. Det fanns inte förr”, konstaterar Neretnieks.

Johan Eriksson, *Norrbottens-Kuriren* (12/5 -16)

Makten vittrar
12 Oppositionen växer mot Jacob Zumas och ANC:s maktmissbruk.

Välkommen till klassamhället
14 För många nyanlända blir den svenska modellen ett möte med elitism och snobberi.

Banditkultur blir finkultur
16 Väggmålningarna i den uråldriga bergsbyn Orgosolo på Sardinien visar historiens förlopp.

Ditt dagliga bröd
18 Socialstyrelsens kampanj från 1970-talet för ökat brödätande är en klassiker i statlig upplysning.

I korthet
19 Vykort från Rom. Den rappande Alexander Hamilton.

Krönikor

Gud välsigne Gunnar Hökmark

Titta vilket fint papper! Där, om så ingen annanstans, går det just nu bra för Moderaterna. Man ökar i opinionsmätningarna, partiledarens förtroendesiffror har stärkts och med lite tur kan man bilda en ny alliansregering senast 2018. Detta beror i så fall till 100 procent på den socialdemokratiska dikeskörningen under Stefan Löfven och inte på några egna förtjänster, men sådant blir det dålig stämning om man påtalar över frappuccinon på kansliet. Vinner man så vinner man – skit samma om det var för att motståndaren knappt klarade att stå på benen.

Frågan är bara vad en sådan vinst vore värd. Eller, på politikerprosa: Vad skulle en sådan regering ha för mandat?

DILEMMAT PÅMINNER om hur brittiska Tories har det. Mot ett Labour under den tjurige amatörpajasen Corbyn kan ingen förlora. Det betyder nu inte att någon blir entusiastisk av alternativet.

En seger är nämligen inget värd när man vet att väljarna mest var trötta på motståndarsidan. Fråga bara Stefan Lövfen, som sitter på ett marängskört mandat grundat på Sverigedemokraternas insteg bland borgerliga väljare. Fråga för den delen Fredrik Reinfeldt, som fick bilda regering utifrån folkets mättnad på Göran Persson.

Ett politiskt redskap ända in i bönen

SENAST SVENSKA KYRKAN fick en ny kyrkohandbok, den handbok som reglerar utformningen av gudstjänsterna, var 1986. Boken var resultatet av ett tjugoårigt arbete utfört av experter. Eftersom gudstjänsten är ett uttryck för läran och tron är uppgiften grannlaga. 2006 beslutade kyrkan om en varsam översyn av 1986 års handbok. Det uppdraget svällde ut inom själva processen och förändrades till en revision. Utfallet blev en brutalrevision.

När förslaget till ny kyrkohandbok kom 2012 möttes det av kritik från instanser som Kungliga Musikaliska Akademien, men även från präster och musiker. Akademien ansåg att arbetet var oseriöst. Texter, som författats av anonyma skribenter, avfärdades som ”pekoral” av språkliga experter. Det fanns så många alternativ inom varje gudstjänstordning att hela grundtanken med att människor alltid ska kunna känna igen sig gick förlorad.

Jag var involverad genom ett projekt på ett studieförbund, där jag hade till uppgift att skriva en samtalshandledning till förslaget. Gruppen som ledde arbetet på Kyrkokansliet frågade om jag även kunde komma med teologiska synpunkter. Det gjorde jag. En gång. Sedan insåg jag att de inte verkade vara mottagliga för invändningar.

Det jag påpekat var att det i en bön fanns svårbegripliga metaforer och att den innehöll syftningsfel. De avfärdade synpunkten med att ”den texten som är så fin”. Den attityden har präglat responsen på all kritik som riktats mot förslaget.

Det omarbetade förslaget, som nyligen kom, har Kungliga Musikaliska Akademien, Kungl. Vitterhetsakademien och Svenska Akademien unisont sågat i sina remissvar.

Nu hade alltså varit en bra tidpunkt för Moderaterna att fundera igenom sin identitet, sin roll i svensk politik, sitt övergripande budskap till den svenska väljarkåren. Andra borgerliga partier har försökt sig på något liknande. Kristdemokraterna har varit föredömligt tydliga: ”Vi står till höger i svensk politik”, sa Ebba Busch Thor när hon valdes. Det borde ha gått hem ganska bra i ett land där ungefär hälften av väljarna brukar uppge samma sak. Men inget kan rädda ett parti med frikyrkostämpel. Folkpartiet, eller vad de nu bytt namn till för att kompensera för att de inte vågar byta partiledare, har i vanlig stil hävt ur sig diverse utspel. Inget har för den skull klarnat.

Och Moderaterna? Senast jag såg en moderat företrädare bete sig som en moderat var under en EU-parlamentsvaldebatt häromåret. De olika Brysselpolitrukerna fick frågan om de tyckte att Sverige borde omförhandla reglerna om införsel av alkoholhaltiga drycker. Samtliga tyckte att EU-medlemskapet hade medfört att vuxna människor fick ta med sig för mycket vin från utlandet. Samtliga, vill säga, utom en. Gud välsigne Gunnar Hökmark.

DET VAR SISTA GÅNGEN Gösta Bohmans ande svävade över partiet. Det unika med Bohman, det som gör att ädla gammelmoderater ständigt åberopar honom, var att han vägrade godta socialdemokratins strävan efter ett perfekt samhälle. Före Bohmans intåg gick konfliktlinjen i svensk politik mellan en socialdemokrati som tjurade över orättvisor och en höger som tjurade över

> *Varifrån kom denna nyvunna självkänsla?*

oordning. Från och med Bohman slappnade Moderaterna av, slutade låta som förskrämda kamrerer under belägring av tjänstefolket i någon matinéfilm från 1940-talet, och öppnade en burk Pripps blå på skärgårdsklippan. Man tog fortfarande strid för rättsväsendet och ett starkt svenskt försvar, men med ett helt nytt självförtroende. Sverige inte bara behövde ett starkt försvar, Sverige förtjänade det.

Varifrån kom denna nyvunna självkänsla? Från populismens trygga värme, naturligtvis. Alla partier som gör anspråk på att bilda regering måste omhulda en viss grad av populism. Det har Socialdemokraterna glömt efter Göran Perssons avgång, och Moderaterna redan under regeringen Bildt i början av 1990-talet. I en hätsk debatt med Ingvar Carlsson under valrörelsen 1994 fräste Bildt: ”Jag sysslar inte med symbolpolitik”.

Ja, Bildt förlorade valet.

UNDER REINFELDTÅREN delade moderaterna helt och fullt Socialdemokraternas perfektionistiska vision. Man lappade och lagade i systemen, man petade och pillade i maskineriet. I grund och botten var man precis lika besatt av ett samhälle utan fel och brister, utan ojämlikheter, utan irrationalitet och rädslor och vanlig hederlig mänsklig kortsiktighet. Till och med vår omvärld förutsattes vara förnuftig – så förnuftig att moderaterna muntert avvecklade vår försvarsförmåga.

Och framåt? Anna Kinberg Batra har det ideologiska allvaret hos en försäkringsmäklare och karisman hos en vikarierande presschef på Scania. Hon kommer säkert att bilda regering; hon kommer inte att leda den.

Av Thomas Engström

I Svenska Akademiens svar fann ärkebiskop Antje Jackelén några sakfel och gick i sin tur ut och sågade Akademiens remissvar.

> *Men Jesus kallar inte Gud moder, i den bibliska världen förblir Gud en fader.*

VILKA ÄR DÅ ENLIGT kritikerna huvudproblemen? Enligt den musikaliska expertisen är den nyskrivna musiken ett brott med vårt kyrkomusikaliska kulturarv. Svenska Akademien menar att ords betydelser svävar iväg. Förslaget ger ett ”ofärdigt intryck” och behöver underkastas en språklig och stilistisk genomgång, menar de.

Teologer anser att klåfingrigheten, som att byta ordet Kyrie (Herre) mot Kristusrop (för att undvika ordet Herre), förändrar det teologiska innehållet.

Av genuspolitiska skäl har Gud i förslaget blivit en moder. I en nattvardsbön i 1986 års kyrkohandbok finns moder med, men då formulerat ”som en moder” och inte ”är en moder”, som i förslaget. Det finns förvisso kvinnliga bilder för det gudomliga; Visheten och hönan som beskyddar sina ungar. Men Jesus kallar inte Gud moder, i den bibliska världen förblir Gud en fader.

En allvarlig kritik levereras från Vitterhetsakademien. I förslaget har hebreiska ord, så kallade hebraismer, plockats bort. ”Herre Gud Sebaot” har bytts ut mot ”Herre Gud allsmäktig”. Vitterhetsakademien påpekar att det var så den politiserade kyrkan gjorde i Tyskland under nazitiden. Kristendomens judiska rötter skulle kapas. Akademin menar därför att detta är ”direkt olämpligt” och kan öppna för ”en antisemitisk tendens eller tolkning”.

DEN INVÄNDNINGEN är i sig skäl nog att skrota förslaget och tillkalla experter för den varsamma översyn som ursprungligen var tanken. Det är således inte enbart vårt gemensamma kulturarv som står på spel, utan det görs ett obehagligt försök att fjärma kristendomen från sina judiska rötter, från sitt teologiska arv.

Många som är insatta i frågan är säkra på att Socialdemokraterna och kyrkoledningen får som de vill i Kyrkomötet 2017 och att förslaget går igenom. Att det är partihögkvarteret på Sveavägen 68 som önskar detta, visar att det är en nationell fråga med starka politiska undertoner. Kyrkan har blivit ett politiskt redskap ända in i bönen.

Av Annika Borg

SYDAFRIKA

Makten vittrar

Sakta men säkert växer oppositionen mot ANC:s korruption och president Jacob Zumas maktmissbruk. I de kommande lokalvalen organiseras motståndet, skriver **Tor Billgren**.

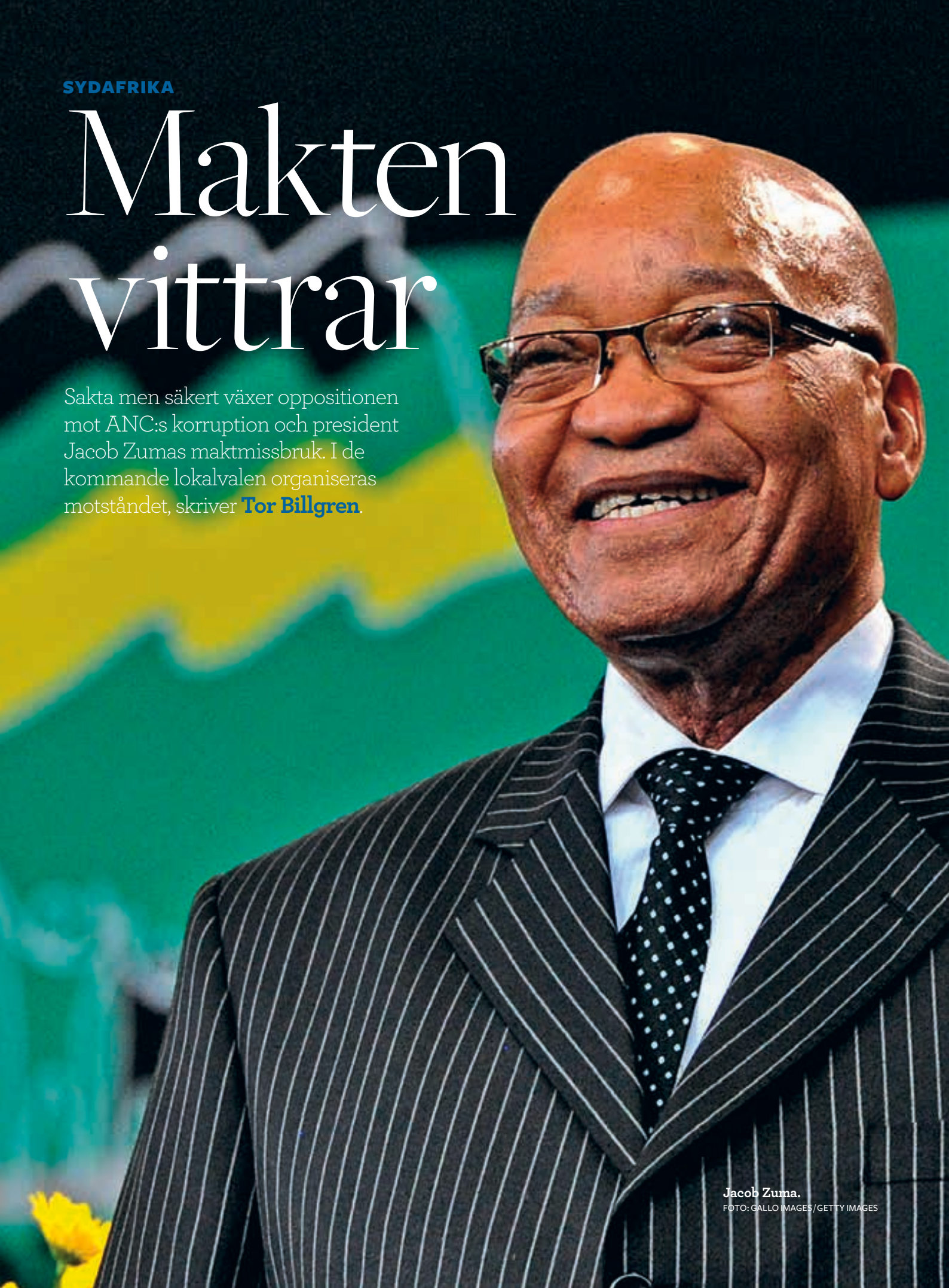

Jacob Zuma.
FOTO: GALLO IMAGES/GETTY IMAGES

PANSY TLAKULA FRAMSTOD som en superhjälte. I egenskap av ordförande för den oberoende valkommissionen (IEC) höll hon en presskonferens om de nyligen färdigräknade lokalvalen 2011. Hon hade fullgjort sitt uppdrag på ett lysande sätt! Inga rapporter om misstänkt fusk, inga våldsamheter. Tekniken och logistiken hade fungerat. Och framförallt: valdeltagandet hade ökat markant. 57,6 procent av de registrerade hade röstat – en ökning med 9 procentenheter jämfört med de föregående lokalvalen 2006. Hon avslutade presskonferensen med att hålla ett tacktal värdigt en Oscarsvinnare. Det kändes helt befogat. Jag bodde i Kapstaden då och mitt i den ständiga störtfloden av negativ rapportering om landet kändes det här som ett ögonblick av triumf.

Nu har det gått fem år, den 3 augusti är det dags för lokalval igen.

Vad det handlar om är makten i landets 243 kommuner, där de åtta storstadsområdena är särskilt viktiga (Johannesburg, Kapstaden, Nelson Mandela Bay med flera).

Valet 2011 var en väckarklocka för African National Congress (ANC). Partiet förlorade makten i 17 kommuner, från 215 till 198. Största oppositionspartiet Democratic Alliance (DA) vann ytterligare fem, från 13 till 18. ANC-majoriteten är förstås fortfarande förkrossande – men det händer saker. DA ökade sitt stöd i 78 procent av kommunerna, medan ANC gick tillbaka i 62 procent av dem.

– Detta kommer att bli de jämnaste lokalvalen i den demokratiska eran, skriver den politiske kommentatorn och journalisten Justice Malala i sin bok *We Have Now Begun Our Descent* (som är en rasande uppgörelse med systemfelen inom ANC.

– Aldrig har det funnits än bättre tid för oppositionen att växa och frodas.

DET NATIONELLA VALET som också hålls med fem års mellanrum (nästa gång 2019) får mångdubbelt mer internationell uppmärksamhet – men egentligen är de små och mindre prestigefulla valen betydligt viktigare. För det är här det är möjligt att göra verklig skillnad för den enskilde medborgaren. Det är kommunerna som ansvarar för grundläggande trygghet, som tillgång till rinnande vatten, goda sanitetsförhållanden, elektricitet, avfallshantering och kollektivtrafik.

Det är också på lokalplanet som oppositionspartier har chans att köra in maktkilar i det enorma ANC-bygget. Genom att vinna kommuner här och där får partiets politiker möjlighet att tillägna sig erfarenhet av ledarskap och förvaltning i praktiken. Framförallt får de chans att lyfta fram alternativ och utgöra goda exempel. Eller som DA:s borgmästarkandidat i Johannesburg Herman Mashaba uttryckte det i en debattartikel i våras:

– Genom att ge grundläggande service på ett fläckfritt sätt, gör vi inbrytningar i det politiska systemet på lokal nivå, medan den nationella regeringen raglar från den ena krisen till den andra.

Ofta är det inte pengar som är problemet vid fördröjningar av ”service delivery”. I slutet av februari tvingades Gautengprovinsen betala tillbaka motsvarande en halv miljard kronor till statskassan – pengar som var vikta åt bostäder, men som provinsadministrationen inte haft kompetens att använda på ett korrekt och meningsfullt sätt – trots att hundratusentals av provinsens medborgare lever i skjul.

FRÅGAN ÄR DOCK OM valrörelsen inför den 3 augusti överhuvudtaget kommer att handla om de viktiga frågorna el, vatten och sanitet. Det politiska läget på nationell nivå är nämligen allvarligare än på länge och kommer med stor sannolikhet att överskugga de lokala bekymren, möjligheterna och drömmarna. Grundproblemet stavas Jacob Gedleyihlekisa Zuma. Om man får tro Sam Mkokeli på tidningen *Business Day* kommer han att avgå inom det närmsta året och därmed inte slutföra sin andra presidentperiod, som slutar 2019.

Den typen av kommentarer och insinuationer från medier och oppositionspolitiker skakar presidenten av sig tämligen obekymrat. Svårare är det med det öppna brev som den 86-årige Ahmed Kathrada publicerade tidigare i vår. Han är en av ANC:s mest respekterade veteraner och var en av dem som dömdes till livstids fängelse sida vid sida med bland annat Nelson Mandela och Walter Sisulu 1964. De satt på Robben Island samtidigt och delade senare cell i Pollsmoorfängelset fram till 1989.

> *Det är också på lokalplanet som oppositionspartier har chans att köra in maktkilar i det enorma ANC-bygget.*

– Kära kamrat president, skrev Kathrada. Tror du inte att du genom att hålla dig kvar vid din post, bara kommer att fördjupa förtroendekrisen för landets regering?

HAN AVSLUTADE MED ATT vädja till Zuma att ”följa folkets vilja och avgå”.

Detta är en oerhörd överträdelse i ANC-sammanhang. Sammanhållning utåt är centralt för rörelsen. Att vara ”ojal och disciplinerad” är ANC:s främsta hederskodex och går som ett mantra genom dess historia. Att Ahmed Kathrada ser sig tvungen att bryta det på ett så uppseendeväckande sätt är en värdefull, men tragisk mätare på tillståndet inom partiet.

Så vad står på spel? Mycket, men tre punkter:

1. Nkandlaresidenset. Historien om hur presidenten har använt motsvarande 133 miljoner kronor ur statskassan för sin privata bostad har gått som en följetong i medierna de senaste åren. I början av 2014 uppmanades Zuma av landets motsvarighet till justitieombudsmannen att betala tillbaka en del av pengarna, vilket inte har skett. Den sista mars i år kom landets högsta rättsliga instans, konstitutionsdomstolen, fram till att Zuma genom att inte ha hörsammat JO ”brustit i att upprätthålla, försvara och respektera konstitutionen som landets grundlag”. Oppositionen tog initiativ till en omröstning om riksrätt i parlamentet, något som (naturligtvis) inte gick igenom på grund av ANC:s majoritet. Strax efter bedyrade partiets verkställande utskott att det har fortsatt förtroende för Zuma.

Pansy Tlakula: sanningssägare.
FOTO: GALLO IMAGES/GETTY IMAGES

– Mannen är ingen idiot, skriver Justice Malala i sin bok. Han har lyckats att göra det mäktiga ANC till ett verktyg för sitt eget beskydd.

2. Finansministerdebaclet. I december förra året bytte Zuma ut den sittande finansministern Nhlanhla Nene mot den för de flesta helt okände David Van Rooyen. Hans främsta politiska avtryck dittills var ett skandalöst misskött borgmästaruppdrag. Efter fyra dagar tvingades Zuma ändra sitt nyckfulla beslut och ersatte Van Royen med Pravin Gordhan, som hade haft posten i fem år 2009–2014.

Sex dagar, tre finansministrar.

DEN HÄR DUBBELROCKADEN med en av de viktigaste ministerposterna ger en bra inblick i hur Zuma styr. Journalisten och akademikern RW Johnson kallar det för ”Zumasystemet” i sin senaste bok *How Long Will South Africa Survive*. Han beskriver hur presidenten befordrar marginalfigurer inom partiet för att försäkra sig om deras stöd. Under sina sju år på posten har han flätat ett tätt nät av bundsförvanter kring sig. Lojaliteten hos dessa politiker och ››

tjänstemän riktas inte mot någon valkrets, eller ens mot ANC – utan mot Zuma själv. De har inte fått sina positioner för att de är kompetenta eller meriterade, utan för att presidenten valt att upphöja dem. För att skydda sin egen position, måste de skydda Zuma. Detta i kombination med ANC:s förlåtande attityder gentemot fiffel och inkompetens, har skapat en destruktiv spiral av korruption och vanskötsel på alla nivåer.

Johnson kallar landet för ”en federation av krigsherrar” och jämför med en medeltida feodalstat där kungen skyddas av lojala vasaller. Så länge de står upp för ledaren är det fritt fram för dem att plundra sina lokala samhällen på resurser.

3. Gupta. Det är ingen hemlighet att presidenten har ett nära förhållande till den stenrika affärsfamiljen Gupta, bland annat genom att flera av hans familjemedlemmar fått toppositioner i deras affärsimperium. Men i mars i år kom oroväckande signaler om att Guptas inflytande över landet och presidenten sträcker sig betydligt längre än så. Oberoende av varandra gick Vytjie Mentor, före detta parlamentsledamot för ANC, och den biträdande finansministern Mcebisi Jonas ut och påstod att de blivit erbjudna ministerposter – men inte av presidenten, utan av företrädare för familjen Gupta.

ATT PRESIDENTENS välgörare skulle tillåtas blanda sig i processer som ska vara demokratiskt förankrade har skakat om landet de senaste månaderna. Saken är inte ännu utredd, men Zumas omvittnat vårdslösa ledarkultur, öppnar dörren för halsbrytande spekulationer.

Så naturligtvis kommer det att vara svårt för oppositionspartierna att avhålla sig från att blanda in nationell politik i lokalvalen. I bästa fall leder skandalerna till att de många uppgivna sydafrikanerna vaknar ur sin politiska apati och bidrar till att öka valdeltagandet och sätta ytterligare press på ANC.

Den här gången kommer dock inte Pansy Tlakula att leda arbetet med valet. Hon avgick som ordförande för valkommissionen i höstas i samband med att en skum affär kring ett multimiljonkontrakt nystades upp. Inte för att det ännu bevisats att hon är skyldig till något, utan för att den pågående rättsprocessen skulle riskera att dra uppmärksamhet och energi från kommissionens arbete inför valet.

Se där, en hög tjänsteman som inte låter sitt ego stå i vägen för organisationens eller nationens bästa.

Den helt nödvändiga förändringen av ANC måste komma inifrån, och kanske är det begynnelsen av detta vi ser nu, när allt fler reser sig upp och vägrar att delta i Zumasystemet.

Från tv-serien *Solsidan*.
FOTO: MORGAN NORMAN/TV4

POLITIK

Välkommen till klassamhället

Vi vill gärna se Sverige som jämlikt och klasslöst. Men för många nyanlända blir den svenska modellen ett möte med elitism och snobbism, skriver **Susanna Popova**.

DIPLOMATEN LUTAR SIG fram mot mig och säger: ”Sverige är ett av de snobbigaste klassamhällen jag stött på.” Senare testade jag hans tes på andra och nästan undantagslöst såg de ut som om de hört fel. Det här var i mitten av 2000-talet och den enda som höll med var en välformulerad, invandrad skribent.

Den svenska modellen är ett favoritord bland svenska politiker. Att det inte finns en entydig definition av begreppet är en annan sak. Modellen anses kunna handla om allt från arbetslinjen till idén om Sverige som sammanhållet av ett osynligt samhällskontrakt. Den har varit en framgångsmaskin, som hackat ibland, med vitala delar som stavas kompromiss, konsensus och komma i tid. Det språkligt och etniskt homogena Sverige såg med modellen till att motverka klasskonflikt, och stärkte den effektiva konsensuskulturen. Och lyckades man inte utplåna de, internationellt sett, små klasskillnader som fanns, blev kompromissen att i alla fall anstränga sig för att inte *visa* det skiktade samhälle som levde kvar under ytan. Det gjordes så effektivt att den svenska modellen av väldigt många, ansågs klasslös. Att

tala om olikheter och klass blev då taktlöst, en förolämpning mot det svenska samhället i stort.

NÄR ANTALET flyktingar till Europa ökade kraftigt och Sverige blev ett flyktingland gjorde professorn i statsvetenskap Peter Esaiasson, (*DN* Debatt 14/2 -16) ett påpekande om att det svenska etablissemanget – brett definierat som partier, medier, myndigheter, debattörer, akademiker och intresseorganisationer – satsat på att Sverige skulle ha Europas mest generösa flyktingpolitik. Men hans poäng var att SOM-undersökningar från 1990 och framåt visat att det under hela denna tid varit fler medborgare som önskat en restriktiv, än en generös politik.

Han ställde sig dessutom så långt utanför den svenska modellens kompromiss och konsensus att han skrev: ”Den vanligaste konfliktlösningsmekanismen i en representativ demokrati är att konkurrerande beslutseliter lägger fram förslag på hur samhället skall utvecklas och att medborgarna väljer mellan alternativen.” Peter Esaiasson kritiserade Sverige för bristande demokrati och han påstod också att landet styrs av eliter. Av detta blev ett litet ramaskri, på kultursidan i DN. Hur kunde professorn kalla den generösa flyktingpolitiken för ett elitprojekt?

Men asylpolitiken styrdes om och inskränkningar genomfördes. Asylpolitiken hade nått sin ”tipping point”, och därmed blev det tydligt att också i Sverige sker avgörande samhällsförändringar ofta plötsligt och oväntat. Och som väntat, i Sverige, helst utan diskussion vare sig före eller efter.

Konsensuskulturen motverkar effektivt sådana samtal eftersom de antas kunna fördjupa samhällskonflikter, vilket anses både onödigt och oansvarigt.

Bilden av Sverige som det mest generösa asyllandet har krackelerat. Så låt oss pröva om ambassadören har rätt och gå bakom beskrivningen av Sverige som egalitärt. Och för enkelhetens skull utgå från att vi inte behöver diskutera om det finns eliter i Sverige. Går vi direkt på beskrivningar inte bara hur man kommer in i det svenska samhället, utan också hur man tar sig upp, finns som tur är ny litteratur som beskriver Sverige; *Internatskolorna. Att fostra en elit* av Petter Sandgren, *Djursholm. Sveriges ledarsamhälle* av Mikael Holmqvist och *För vad sorg och smärta* av Thom Lundberg (2016).

DEN SOM BETRAKTAR utbildning som kungsväg finner intressanta fakta i *Internatskolorna*. Under 1960-talet var den andel av de rikaste familjerna som fått sin utbildning vid Lundsberg eller Sigtuna större än andelen av de rikaste engelska familjerna som utbildats vid internatskolor som Eton eller Harrow. Nu tillkom inte Lundsberg eller Sigtuna som elitfenomen, men de blev det. Eleverna uppmuntrades att betrakta skolan som sin, en tillgång som sen ärvdes från far till son, senare också dotter, och blev en del av en traderad självbild hos en elit. De svenska internatskolorna befinner sig inte i den högsta kretsen av globalt erkända elitskolor. Men målet för uppfostran är här som där ett fulländat uppförande och vägen dit lyder kamratfostran, precis som på pappas tid. Vilket i sin tur ger en relief åt den handfallenhet som skolornas ledning från tid till annan verkar uppvisa.

Skolan tillhör eleverna, som fostras till livslång sammanhållning mellan så olika grupper som aristokrati och ekonomisk högborgerlighet.

För målet för skolorna är, enligt Sandgren, att integrera eliterna med varandra – inget anses farligare för ett lands stabilitet än schismer mellan landets eliter. En pikant detalj är att när utlandsboende svenskar ska lockas att sätta sina barn i skolorna i hemlandet, uttalas att deras barn ska få lära sig ”svensk kultur och tradition”, vilket ger konturerna av en också för nyanlända dyrbar kunskap…

> *Att tala om olikheter och klass blev då taktlöst, en förolämpning mot det svenska samhället i stort.*

Efter avslutad utbildning ska eliterna flytta hemifrån och, enligt Mikael Holmqvist, finns inget mer attraktivt ställe än Djursholm. I Djursholms historia finns ett kulturellt och intellektuellt arv i grundare och tidiga bosättare som Alice Tegnér, Viktor Rydberg och Elsa Beskow.

NU HYSER DJURSHOLM istället Sveriges ekonomiska elit i vad författaren kallar ett ledarsamhälle, som skänker den som bosätter sig där en aura av prestige och status. För nykomlingen gäller att betala det ekonomiska inträdet i form av ett högt huspris. Sedan betalas det sociala priset i form av anpassning till rådande normer om excellent uppträdande och värdet av att oavsett väder ikläda sig gummistövlar (av rätt märke). Därefter, när barnen fått högsta betyg i den lokala skolan, kommer skördetiden. Man är en invigd elit. En intressant iakttagelse han gör är att det nästan finns något andligt över Djursholm som, i deras egna ögon, gör invånarna till lite av föredömen. Och den livsstil som man som djursholmare med tiden förvärvar gör det naturligt att bli ledare. *Djursholm,* läst som instruktionsbok, gör det frestande att utbrista: If you make it på Djursholm, you can make it – överallt i Sverige!

DEN TREDJE BOKEN om Sverige, *För vad sorg och smärta,* är en roman om resandefolket. Författaren kommer från romanikulturen, har gjort en klassresa och studerat på Handelshögskolan i Stockholm. Med reservation för att boken är en roman, och inte behöver vara det minsta sann mot verkligheten, skulle den kunna beskrivas som en berättelse om en grupp som står emot majoritetssamhällets diskriminering och integrationstryck. Sammanhållningen inom klanen och de egna moralreglerna betyder mest, och därför motsätter sig de resande förändringar av det egna levnadsmönstret. Att det krockar med den individbaserade demokratin är närmast självklart, men på ett intressant sätt ger författaren exempel på hur. I romanen tecknas bilden av hur stöld från människor utanför gruppen kan förklaras med att den bestulne varit för godtrogen, mindre bra på att skydda sin egendom, medan att stjäla inom gruppen självklart är förbjudet och till och med kan straffas med våld.

Författaren beskriver resandefolkets vilja att motsätta sig majoritetssamhällets önskan om gruppens integration, med kommentaren: ”De motsättningarna föder varandra och har gjort det i många hundra år.” (*SvD* 24/1 -16) Resultatet för resandefolket blev i många fall kriminalitet, låg utbildning och dålig hälsa, istället för verktyg för att styra sitt eget öde. När en del av resandefolkets svenska historia nu finns nedtecknad och när Sverige står inför utmaningen att ta emot ett stort antal nyanlända är det svårt att bortse från romanens interiörer från en illa fungerande integration.

DEN INTE SÅ NYANLÄNDE diplomatens tankegångar hade bäring. Det finns mycket att berätta om ett snobbigt klassamhälle, satt under press att snabbt ta emot en stor mängd migranter – som kanske inte alltid är helt medvetna om vilket asylland de valt.

Familjen Merzai från Afghanistan i Halmstad, februari 2016.
FOTO: DAVID RAMOS/GETTY IMAGES

Målningen på karabinjärerna påminner om en händelse 1899. FOTO: ANNAGRETA DYRING

SARDINIEN

Banditkultur blir finkultur

Den uråldriga bergsstaden Orgosolo på Sardinien har genomlevt stora förändringar men ändå behållit sin karaktär. På dess väggar visar målningar historiens förlopp, skriver **Annagreta Dyring**.

HUNDRA ÅR ÄR INGEN ålder på Sardinien. Den lilla bergsstaden Orgosolo är känd för sina hundraåringar, och geriatrikerna har naturligtvis studerat deras livsstil. De har noterat att generationerna håller ihop, att man äter mycket ost och dricker rött vin och går långa sträckor till fots. Slutsatsen lutar åt att vi borde leva som folket i Orgosolo.

Men andra egenheter i Orgosolos livsstil har varit mindre lämpliga att kopiera. Ta till exempel traktens nedärvda kriminalitet, dess ”banditismo”, som tillsammans med en sardisk hedersmoral länge osäkrade livet för Orgosoloborna. Det var ett brutalt livsmönster, och skulle man studera det fick man ta sats och åka dit. Trots att Orgosolos banditkultur knappast lever kvar idag väcker staden fortfarande nyfikenhet och förundran. Man får se tillbaka en bra bit i historien för att förstå hur allt hänger ihop.

Sarderna i de här bergstrakterna tros härstamma från en stolt bronsålderskultur som idag kan anas i öns mäktiga stenbyggnader, ”nuragerna”. Ön har alltid lockat erövrare. Fenicierna kom tidigt, sedan kartagerna, romarna, vandalerna, spanjorerna... Krigen och herraväldena avlöste varandra längs kusterna, medan de otillgängliga bergen skyddade – och isolerade – sina invånare. Där behöll de envist sin livsstil. De fortsatte med fåraveln och hantverkstraditionerna, och de bevarade sin fyrstämmiga sång och sin folktro ända in i vår tid.

ÅR 1945 var andra världskriget slut. Italien försökte hantera sina förluster och sina smärtsamma minnen. Ekonomin var usel och politikerna stred högljutt om makten, medan vanligt folk knegade vidare och försökte bygga ett bättre liv. ”La dolce vita” hade ännu inte infunnit sig. Det skulle ta tid innan fascismens strukturer bleknade bort, men censuren avtog efter kriget och samhällskritikerna blev friare och vassare.

Eftersom neorealisterna ville se och skildra livet utanför politikens centrum, kom Orgosolo att dra till sig deras intresse. Här hade fascismens kontrollmanövrer misslyckats, och de magra fåraherdarna var inga vinnare heller. Många kände sig kallade att ta reda på vad allt detta handlade om. Orgosolo och dess folk blev så småningom föremål för många olika grupperingars närmanden, både politiskt och kulturellt.

En som tidigt beslöt utforska den sardiska herdekulturen var filmskaparen Vittorio De Seta. Han gjorde flera neorealistiska dokumentärer om livet i Orgosolo på 1940-talet och återkom senare för att göra

den prisbelönta spelfilmen *Banditi a Orgosolo,* med personer i lokalbefolkningen som skådespelare. De Setas inkännande arbeten gjorde stans egenartade liv och villkor kända för en bredare publik.

LIKSOM ANDRA intellektuella samtidsskildrare litade De Seta på den fotografiska bilden. Fotot betroddes vara lika effektivt som ordet, och i händerna på dokumentärfilmarna blev de osminkade berättelserna om Italiens efterkrigstid drabbande. Jag vill nämna Roberto Rossellini & Federico *Fellini* (*Rom – öppen stad,* 1945), Vittorio De Sica (*Cykeltjuven, 1948*) och Luchino Visconti (*Jorden skälver, 1948*).

Många italienska intellektuella drogs till kommunismen, så också Alberto Moravia. På 1950-talet startade han den radikala tidskriften *Nuovi Argomenti* (Nya Argument), och hösten 1954 fick han ögonen på en antropologisk studie som han ville publicera. Återigen var det banditernas liv på Sardinien som uppmärksammats, och texten var skriven av den unge sardiska forskaren Franco Cagnetta. Moravia såg genast att materialet var politiskt brännstoff.

Här skildrades med all önskvärd tydlighet vilka fascistiska metoder staten sedan länge ordinerade mot de motsträviga människorna på Sardinien. I citerade vittnesutsagor stod att läsa hur statspolisen förnedrat och misshandlat herdarna, häktat folk utan grund – ofta i stora grupper - och kastat oskyldiga människor i fängelse. Den här berättelsen störde naturligtvis den politiska ordningen. Detta var inte vad makthavarna i Rom ville läsa. De blev nervösa, talade om skandal och förtal och beslöt konfiskera numret. Både Cagnetta och Moravia hamnade i rätten, anklagade för publicering av uppviglande texter och för förtal av tjänsteman. Cagnetta blev persona non grata.

FAST ORGOSOLOBORNA var ju inga helgon. Ryktet om banditerna och hederskulturen saknade inte grund. Ärvda konflikter och en arkaisk livsstil hade konserverat gamla motsättningar. Den uråldriga tystnadskulturen, *omertà*, gjorde dessutom att brotten lagrades och gömdes inombords. Rätten till betesmarker och skog var ett återkommande stridsämne. Man stal varandras fårhjordar och getter, och vendettor var vanliga, inte sällan i form av kidnappningar. Herdarna och deras familjer låg alltid extra risigt till, och pyrande fejder behövde inte mycket syre för att blossa upp igen. Det var inte ovanligt att män som gjort sig skyldiga till brott – eller inte kunde bevisa att de var oskyldiga – höll sig gömda i bergen resten av livet. Allt detta hade Cagnetta dokumenterat i sin studie.

Forskaren Cagnettas analys är föredömligt neutral: ”Den nya staten stod inte bara inför uppgiften att uppdatera och homogenisera landets ekonomi och samhällsfunktioner. Den skulle också inkludera arkaiska ekonomier och världar präglade av förkristna ideologier.” Men i själva konflikten tog Cagnetta tydlig ställning för folket i Orgosolo. ”Om jag inte gjort det skulle jag ha varit klandervärd”, skrev han. Det stämde med Alberto Moravias åsikt; att samtidens konstnärer hade ”en plikt att inta en moralisk position, en klart omfattad politisk, social och filosofisk attityd”.

Ryktet om banditerna och hederskulturen saknade inte grund.

FRANCO CAGNETTA FICK utstå politisk mobbning och flydde så småningom till Frankrike, där han fick sin studie tryckt och utgiven 1963 med ett förord av Alberto Moravia. Det skulle dröja till 1975 innan den kom ut i Italien, då under titeln *Banditi a Orgosolo.*

Det året stod Orgosolo i fokus av fler orsaker. Gavino Ledda, född på Sardinien och nu lektor i språkvetenskap, gav ut sin självbiografi. Den handlade om hur han som 6-åring tagits ur skolan och tvingats bli fåraherde i de sardiska bergen. Han hade förblivit analfabet till 20-årsåldern men sedan kunnat ta hand om sitt liv och skapa sig en akademisk karriär. Den lågmälda berättelsen bar titeln *Padre Padrone.* Den skakade Italien.

”Vår värld står inför en kris som makthavarna ännu inte förmått lägga märke till.”
FOTO: ANNAGRETA DYRING

De båda filmbröderna Paolo och Vittorio Taviani beslöt genast göra en film utifrån berättelsen, och 1976 var den klar. Många av oss biobesökare minns fortfarande pojkens torftiga tillvaro i bergen och hur hans despotiske far skoningslöst ”uppfostrade” honom med hugg och slag. Det var samma padrone som bittert konstaterade: ”Det är fattigdomen som är obligatorisk, inte skolan, den är en lyx för de rika.”

1970-talets italienska politiker var utmattade. ”Den historiska kompromissen”, tänkt att mildra motsättningarna mellan de kristna demokraterna och kommunisterna, dröjde ännu. Röda brigadernas terrordåd gick inte längre att räkna, och också sarderna tvingades uppleva deras övervåld. Mussolinis satsningar på gruvdrift och kemisk industri skapade fortfarande konflikter, och nu avverkades dessutom skogarna i snabb takt medan de militära verksamheterna på ön ökade.

1975 SKULLE MAN också fira 30-årsminnet av befrielsen från fascismen. Barnen i Orgosolo tecknade sin syn på aktuella miljöproblem och spikade upp bilderna på husväggarna. Sedan en tid testade man på andra håll på ön att måla direkt på väggarna. Det var en ny idé som den sardiske skulptören Pinuccio Sciola kommit med från Mexiko där han varit och sett väggmåleri. Nu hade han blivit muralkonstens ambassadör. Den som sedan på allvar började måla på Orgosolos väggar var konstpedagogen Francesco del Casino från Siena. Hans stil bar spår av Picasso och Fernando Botero och färgerna lyste stort och ovant i de smala gränderna. Snart anslöt sig både unga konstnärer från fastlandet och lokala förmågor. Åren gick och allt fler väggmålningar växte fram.

Francesco del Casino medförde en konstnärlig och politisk frispråkighet från de radikala grupperingarna på fastlandet. Målningarna kommenterar stora händelser i världen och avslöjar maktens män i olika roller. Ibland berörs sår och förnedringar från äldre tid; en målning hänvisar till 1890-talets vetenskap som trodde att sardernas brottslighet kunde härledas till skallformen. En annan bild visar en samling beväpnade karabinjärer som stoltserar över en död sard, också den gäller sent 1800-tal. På andra väggar skildras den samtida bondekulturens sträva villkor, i fåraveln, i jordbruket och i familjelivet där de vackra kvinnorna har en central plats.

DET HAR SAGTS ATT folket i Orgosolo levt i ett politiskt laboratorium. Fascisterna ville stuka dem till lydnad, statspolisen straffa dem, byråkraterna samla in dem och Mussolini industrialisera dem. En tid ville revolutionära grupperingar förvandla ön till en ny Kubaliknande statsbildning. Senare tyckte röda brigaderna att Orgosolos blodiga motstånd mot överheten sammanföll med deras egna anarkistiska metoder och att de borde gå samman. Av det blev som bekant ingenting. Men med Francesco del Casinos och hans efterföljares bilder är det något annat. Orgosoloborna ser på väggmålningarna med upphöjt lugn. De är lika accepterade som De Setas dokumentärer var på 1940-talet. Bildernas komprimerade insikter välkomnades då och idag stannar de dessutom på de egna murarna.

FOTO: KENNETH JONSSON/TT

OFFENTLIGHET

Ditt dagliga bröd

Socialstyrelsens kampanj på 1970-talet för ökat brödätande är en klassiker i statlig upplysning. Den speglade sin tids politiska normer och ideal, skriver **Fredrik Norén**.

FÖR 40 ÅR SEDAN, våren 1976, skapade en stor kampanj ramaskri när den basunerade ut att ”Socialstyrelsen vill att vi äter 6–8 skivor bröd om dagen”. I pressen rasade kommentarerna och många ironiserade över budskapet. Kampanjen JO-anmäldes och skapade även riksdagsdebatt. Andra var mer fundersamt kritiska: Är det inte skillnad på limpa och limpa? Att kampanjen finansierades av Brödinstitutet (en intresseorganisation för brödindustrin), i samråd med Socialstyrelsen (och det nystartade Konsumentverket) blev aldrig centrum för debatten som istället kom att handla om gränserna för statens uppgifter.

Socialstyrelsen bedrev en expansiv hälsoupplysning under 1970-talet, främst i samarbete med näringslivet men också med kulturlivet. Brödkampanjen, som bara var en del av denna verksamhet, är däremot det enda som har stannat kvar i vårt kollektiva medvetande. Då och då dyker den upp och används som ett avskräckande trumfkort av välfärdsstatens kritiker. Men trots att kampanjen etsade sig fast i eftervärlden har det varit svårt att sätta finger på vad som egentligen hände den där gången. Det beror bland annat på de nätverksliknande samarbeten som Socialstyrelsen anammade i sina hälsokampanjer. För betraktaren blev det svårt att skilja på myndighet och samarbetspartner, och när kritiken blossade upp var det svårt att urskilja kampanjens bakomliggande faktorer.

MÅNGA GENERATIONER har förmodligen betraktat just sin tid som ett informationssamhälle, och under 1960-talet och 1970-talet växte vårt moderna informationssamhälle fram. Ny informationsteknologi, nya medier och ett ökat utbud av information, både upplevt och faktiskt, skapade ett större tryck på svenska staten att möta utvecklingen och antalet statliga utredningar om dessa frågor ökade kraftigt under perioden. Med den framgångsrika högertrafikkampanjen i ryggen steg samhällsinformationen på agendan. Den statliga informationen både utreddes och debatterades, *Anslagstavlan* i SVT började sändas och idén om att styra med information spred sig till allt flera myndigheter. Bland annat till Socialstyrelsen, där den nytillträdde generaldirektören Bror Rexed var entusiastisk till hälsoupplysningens potential att förbättra svenskarnas hälsa och därmed sänka vårdens kostnader. Med Nämnden för hälsoupplysning (den så kallade H-nämnden) som operativt organ blev hälsoupplysning ett expanderande verksamhetsfält. Tidsperioden kan förvisso betraktas som välfärdsstatens zenit, men nämndens utvidgning framstår ändå som anmärkningsvärd: 1965 var en person heltidssysselsatt med hälsoupplysning, 1970 hade siffran stigit till 15 och i slutet av årtiondet arbetade omkring 50 personer i H-nämnden.

ÄVEN OM MAJORITETEN av H-nämndens hälsoupplysning är att betrakta som relativt okontroversiell, bedrevs från slutet av 1960-talet till de första åren på 1970-talet vad som skulle kunna kallas för en experimentell kommunikationsverkstad inom myndigheten. Eftersom ren faktainformation sällan räckte till för att få folk att sluta röka eller äta bättre började H-nämnden laborera med hur upplysningen kunde skapa emotionella effekter hos svenskarna för att få dem att ändra sina vanor. Samarbetet med matindustrin och pr-branschen var en del av denna idé och brödkampanjen kan ses som ett av resultaten. Men ännu mer intressant, och i dagens ljus något märkligt, var samarbeten med kulturlivet. Det gjordes bland annat filmer om trassliga ungdomar, serietidningar om narkotikamissbruk och teaterföreställningar om abort. Mest kontroversiellt var kanske ett samarbete där H-nämnden, genom ett projekt med Arbetsförmedlingen, anställde ett tiotal arbetslösa konstnärer som fick relativt fria tyglar att göra en utställning på temat hälsa som skulle ställas ut på Liljevalchs konsthall våren 1973. Men tidens vänsterprägel spelade inte Socialstyrelsen väl i händerna och konstnärerna visade sig inte ha samma idéer som myndigheten. Kopplingar till hälsa blev i vissa fall lite väl långsökta och förde snarare fram andra budskap. En konstnär gjorde till exempel en polis med grishuvud med budskapet att samhället borde lägga mer pengar på folkets hälsa än på ordningsmakten. Det slutade med att Socialstyrelsen fick censurera delar av utställningen innan den öppnade för allmänheten. Brödkampanjen kan ses som ett sista större resultat av Rexeds hälsoupplysningslinje. Men vid det laget hade principen om att både öka spridning av budskapet och kontrollera detsamma gått i stöpet för H-nämnden. Mot slutet av 1970-talet fick Socialstyrelsen en ny generaldirektör som inte delade Bror Rexeds idéer om hur hälsoupplysningen skulle bedrivas. H-nämndens personal bantades ner till hälften och organisationen gjordes om helt.

ÄVEN OM SOCIALSTYRELSENS hälsokampanjer i backspegeln framstår som märkliga och aparta, är det värt att understryka att var tid bär på sina normer och värderingar som gör vissa politiska områden, som samhällsinformation, ”osynliga”. Det är genom att historisera dessa och liknande skeenden som vi enklare kan ställa kritiska frågor om den offentliga informationen som vardagligen omger oss.

Vykort från Rom

Ett konferensrum i en korridor i Vatikanstaten. Kardinal Ravasi tar emot. I sällskap har han en irländsk biskop och en civilanställd engelsman.

Kardinal Ravasi är ansvarig för kulturfrågor vid Heliga stolen. Han talar åtskilliga språk men inte engelska. Den civilanställde engelsmannen är hans tolk. Kardinal Ravasi lägger fram sitt kulturpolitiska program med den avslipning och tveklöshet som flitig övning skapar. Kulturyttringar från äldre tid bör bevaras, även populärkulturella sådana. Men man får inte vara nonchalant med nuets kulturella uttryck. För Vatikanstaten har det varit och är viktigt att delta i konstbiennalen i Venedig.

Så växlar han över till det som verkar ligga honom närmare om hjärtat, dialog med icketroende. ”Hedningarnas förgård”, heter initiativet. I 76 länder har dialog upprättats med allt från barn till akademier, dialog om teman som kan intressera båda parter. Jo, man har varit också i Stockholm. Ulla Gudmundson hjälpte till och förmedlade lämpliga kontakter, Ulla Gudmundson som har varit Sveriges sändebud vid Heliga stolen.

Ämnen som har varit föremål för dialog? Metropoler, levnadsförhållandena i dem. Manligt och kvinnligt ur ett neurovetenskapligt perspektiv. Etiska aspekter av sport. Idrott som ett universellt språk. Den digitala

Kardinal Ravasi. FOTO: PETER LUTHERSSON

människan, hur detta att vara människa påverkas av teknologiska förändringar. Kardinal Ravasi refererar till fotbollsspelare, rockartister och medialt exponerade vetenskapsmän. Han tittar på klockan och bryter upp.

Kvar blir den irländske biskopen och den civilanställde engelsmannen. De förklarar enhälligt att syftet med dialogen inte är att uppnå innehållsligt resultat utan att bygga relationer, bryta ner ömsesidiga fördomar och skapa förståelse för skilda perspektiv. Nya medier fungerar enligt logiken ”ju extremare, desto mer uppmärksamhet”. Med sitt dialoginitiativ vill Heliga stolen tvärtom stödja ”en kultur där man går varandra till mötes”.

Varav denna öppenhet? Den irländske biskopen hänvisar till upplysningstiden och upplysningsfilosoferna. Katolska kyrkan tog intryck och har förändrats. ”Eftersom alla människor är skapade av Gud kan man lära sig om existensen också av dem som inte tillhör kyrkan”, säger han. Den civilanställde engelsmannen är skeptisk till vad som nu anförs. Han menar att katolska kyrkan står fast. Beträffande tillämpningen av en delvis annan ton för att förmedla det beständiga borde hänvisningen gå inte till upplysningstiden och upplysningsfilosoferna utan till Andra Vatikankonciliet. Den irländske biskopen ler belåtet. Den civilanställde engelsmannen har just demonstrerat, kanske oavsiktligt, hur högt i tak det har blivit i Herrens boning.

Peter Luthersson

YO, BRO! HAMILTON!

Årets – och förra årets – stora musikal *Hamilton* lämnar amerikanerna ingen ro. För att tala med *New York Times*, som sätter en ära i att inte ta till överord, sveper den som en feber över landet. Dramatiseringen av den utfattige immigranten från Brittiska Västindien som med obändig energi och intellektuell briljans når toppen hyllas som nydanande. En Alexander Hamilton som rappar sig genom de politiska förvecklingarna och intrigmakeriet har tagit publiken med storm. Makarna Obama var också lyriska efter ett besök på Broadway.

Men säg den lycka som är beständig. Som på beställning dyker akademiska glädjedödare upp och lägger historien till rätta. Ja, Alexander Hamilton var en oäkting som mot alla odds tog sig fram till ära och berömmelse. Men, invänds det, *Hamilton* glorifierar honom. Han var liksom alla *Founding Fathers* en elitist som föraktade massan. På scenen är rollinnehavarna multietniska men i den verkliga världen rörde sig den riktige Hamilton med självklarhet i den vita världen. Mannen som var USA:s förste finansminister stod ständigt på bankernas och de förmögnas sida.

Risken är alltså att människor inte kan skilja på fakta och fiktion.

Var och en som följer amerikansk politisk debatt vet att så snart konstitutionens grundare omnämns sker det med lätt darr på stämman och med vördnadsfulla intyganden om deras genialitet. Att ändra på minsta kommatecken i denna text från 1780-talet visar sig också vara stört omöjligt. De döda, vita männen med sina plantager och slavar tycks orörbara.

Men de senaste tjugo åren har obehagliga sanningar i bästsäljande böcker luckrat upp vanföreställningarna. Grundlagsfäderna var långtifrån ädla och ofelbara utan härsklystna, intriganta, hycklande och hänsynslösa. Men också, faktiskt, geniala och modiga. De var dessutom ärkerealister: konstitutionen utgår från att människan strävar efter makt och att det politiska systemet därför måste skydda minoriteten mot majoritetens ambitioner.

Inför det obestridliga faktum att männen med de stora idealen och principerna emellanåt uppträde på ett sätt som stod i direkt strid med dessa har amerikanerna reagerat med nyfikenhet och entusiasm. Monumenten är äntligen nedrivna.

”Founders chic”, fnyser *Hamiltons* kritiker. Men varför skulle publikreaktionen bygga på önsketänkande och okunskap? Just därför att scenen intas av svarta och latinos blir dramatiseringen av Alexander Hamilton reell och samtida. Den visar att den amerikanska konstitutionen, liksom dess grundare, i allra högsta grad är relevant och vid liv.

Mats Wiklund

FRIZON

Bokslut över en falsk realism

Varför vara en supermakt om man inte får välja och vraka mellan krishärdarna? I synandet av USA:s nygamla isolationism finner man en president som helst velat förtränga omvärldens oförnuft.

Av Thomas Engström

1

Under ett möte med Nationella säkerhetsrådet i december 2015 gav president Obama en lika irriterad som häpnadsväckande order. Enbart försvarsministern, sa han, skulle hädanefter tillåtas rekommendera användandet av militärt våld. Inte hans säkerhetsrådgivare, inte hans stabschef i Vita huset, och, underförstått men viktigast av allt: inte hans utrikesminister.

Presidenten hade helt enkelt tröttnat på John Kerrys enträgna propåer om att ”sända en signal” till Assadregimen i Syrien, det vill säga att bomba den till förhandlingsbordet.

Episoden framgår av en utmärkt och bitvis sensationell mastodontartikel av Jeffrey Goldberg i *The Atlantic* (”The Obama Doctrine”, april 2016). Goldberg har genomfört ett antal långa samtal med Obama och hans närmaste medarbetare. Temat är presidentens syn på omvärlden, USA:s roll under hans ledning och vad han tror om den globala utvecklingen framgent. Det är till stora delar beklämmande läsning. Presidenten visar prov på en unik blandning av personlig arrogans, stark utmattning och naiv framtidstro.

När Obama tilldelades fredspriset 2009 var jag en av dem som försvarade Nobelkommitténs val. Dels hyste jag på den tiden, efter att ha översatt flera av presidentens böcker och noga följt hans politiska utveckling, en stark tilltro till hans förmåga att leda USA och väst i en vettig riktning. Jag såg kommitténs val som en belöning för den påverkan han redan hunnit utöva på såväl den inhemska amerikanska som den internationella debatten. Dels störde det mig att kritiken mot priset tog sig uttryck i pacifistiska termer, som om människor med en realistisk syn på våldsanvändning vore bannlysta från att prisas för sina insatser för fred och internationell samverkan. Obamas tal i Oslo samma år blev just ett försvar av fria staters rätt att värja sig mot tyranni och aggression, givetvis även med militära medel.

Sedan dess har evigheter förflutit, kan tyckas. Vänstern, både i USA och i Europa, har blivit desillusionerad över presidentens hårdföra linje när det gäller övervakning, sekretess och terrorbekämpning (tre frågor som givetvis starkt hänger ihop). Högern saknar en tid då USA utövade ett tydligt internationellt ledarskap och stod upp inte bara för västliga intressen utan för västliga värderingar. Kristna värderingar, faktiskt. Detta var ändå något som – från olika utgångspunkter och temperament, med skiftande retorisk klarhet – förenade presidenter som Roosevelt, Kennedy, Carter, Reagan och George W Bush.

Obama har gång på gång, trots en fäbless för stratosfärisk retorik, visat att han tillhör den andra sortens USA-ledare. Mer än exemplen nyss påminner han om Eisenhower, Johnson, Nixon, Ford, Bush den äldre och Clinton.

Visst tangerar detta den gängse statsvetenskapliga uppdelningen i ett idealistiskt och ett realistiskt läger. Nuförtiden finns naturligtvis också fyrfältsteorier, där man blandar in synen på internationella organisationer kontra isolationism. Men när man studerar president Obama blir det uppenbart att luftiga, ››

Thomas Engström är journalist och författare.

Presidenten visar prov på en unik blandning av personlig arrogans, stark utmattning och naiv framtidstro.

Det var då det: Obama tar emot Nobels fredspris 2009.
FOTO: SUSAN WALSH/AP/TT

teoretiska förklaringsmodeller inte har en chans mot tyngden av enskilda makthavares personliga temperament. Barack Obama är, hur gärna han än vill betrakta sig själv som rationell och sansad, en mycket trotsig man. Vi ska se hur detta har tagit sig uttryck i konkret politik – i konkret världshistoria.

”Vi skötte nog det här bättre än någon annan av planetens större ekonomier i modern historia.” Så kan det låta när Obama ska beskriva sin administrations ekonomiska politik (*New York Times* 28/4 -16). När utrikespolitiken ska försvaras blir han mindre grandios; mer snarstucken, mer defensiv. Privat bland rådgivarna heter det ofta, med en numera klassisk programförklaring som inte vore meningsfull att översätta till svenska: ”We don’t do stupid shit.”

Vilken skillnad kan inte ett decennium göra. Under 1990-talet och fram till Irakkriget 2003 gick diskussionerna i väst ständigt ut på att fråga vad vi hade *rätt* att göra. Var det moraliskt och rättsligt godtagbart att genomföra humanitära interventioner i instabila länder? Hur mycket utrymme fanns, åtminstone implicit, inom folkrätten och FN-systemet för att åsidosätta enskilda staters suveränitet – i synnerhet när det behövdes för att skydda de individuella mänskliga rättigheter som trots allt bildade utgångspunkt för hela den internationella rättsordningen? Nu, när tröttheten och vanmakten satt in, begränsar sig debatten till vad vi har *råd* att göra.

Eller, om man så vill, ork. Sedan kommer omedelbart följdfrågan: Tänk om insatsen ändå inte hjälper, eller rentav blir kontraproduktiv? Ingripandet i Libyen 2011, till exempel, förvandlades snart enligt Obama till en ”shit show”, alldeles oavsett koalitionens nyktra överväganden och goda avsikter.

Åtminstone ett avseende påminner förhållandet mellan Barack Obama och David Cameron om det mellan George W Bush och Tony Blair: de tycker ungefär likadant om vad som bör göras, och utifrån vilka prioriteringar. Både Obama och Cameron talar vitt och brett om det ”nationella intresset”. Det blir, jämfört med Bush och Blair, en politik som drar sig tillbaka, som sluter sig hemåt; en motreaktion på företrädarparets hybris. Vad syftet är, annat än att slippa ifrån obehag och stök, är svårare att besvara. Och framförallt: Vad är ett nationellt intresse i en globaliserad värld? I en värld där såväl islamistisk som rysk revanschism sätter dagordningen?

I all diskussion om intressen måste man förr eller senare definiera underkategorier till det övergripande. Vad är en möjlighet? Vad är kostsamt? Och, sist men inte minst, vad är ett hot?

Det är kanske just här Obamadoktrinen visar sig som allra vagast. John Kerry har gång på gång målat upp bilder av ett Europa i fullkomligt sönderfall till följd av katastrofen i Syrien. Men Obama vägrar att betrakta vare sig det växande kriget i Mellanöstern eller IS som något ”existentiellt hot” mot USA.

En annan, närbesläktad fråga är givetvis *vems* intressen, eller, med andra ord: Vilka är vi? Finns det ett väst? Kan någonting vara ett existentiellt hot mot Europa utan att i förlängningen bli det även mot USA? Här sträcker sig resonemangen med nödvändighet ut över tiden: man får bygga hypotetiska flerstegsmodeller, man får låta schackpartiet spelas ut på grundval av olika reaktionsscenarier. Den enda människan i världen som får detta att låta enkelt heter Barack Obama.

Var allt bara luftig retorik?
FOTO: CHARLES OMMANNEY/GETTY IMAGES

Samtidigt blir presidentens argument emellanåt så rationellt och praktiskt formulerade att de nedsänker sig till rena kamrersförnuftet. Han försvarar insatsen i Libyen 2011 bland annat med att den var... billig. Bokstavligt talat billig. För säkerhets skull anger han till och med den exakta siffran: en miljard dollar. Att lyfta fram sådana perspektiv skulle möjligen anstå, säg, en biträdande försvarsminister eller chefen för ett av den amerikanska försvarsmaktens centralkommandon. Men när det är den fria världens ledare som sitter och försöker måla upp ett skeende av världshistorisk betydelse, då kan man rimligen förvänta sig att penseldragen ska anta något bredare proportioner. Istället får vi hålla tillgodo med grubblerier på grosshandlarnivå. Sällan har man sett ett bättre exempel på hur vanskligt det är att söka mäta storheter som nationella intressen och hot i kvantitativa termer.

Obama understryker ofta att det ligger i USA:s intresse att slå vakt om nuvarande globala regelverk (FN, WTO, IMF, IAEA och så vidare). Här är han beredd att konfrontera inhemska kritiker med stor energi och retorisk kraft. Gott så. Men de verkliga hoten mot den internationella rättsordningen är den expansiva maffiastaten Ryssland, ett Kina vars regim allt oftare motiverar sitt maktmonopol med en frampiskad nationalism, den bindgalna kommunistmonarkin Nordkorea samt massmördarna i IS, al-Qaida och andra terroristgrupper.

Nej, upproren mot västs tidigare herravälde är ingen reformrörelse, lika lite som flyktingströmmarna är en simpel missnöjesyttring. Det rasar en kamp mot hela det västliga projektet. Målet med revolten är, för vissa av grupperingarna som står och slår emot oss, inget mindre än vår utplåning som civilisation. Där räcker inga folkrättsliga förnuftsargument, hur gärna Obama än vill tro det. Paragrafen är inte mäktigare än självmordsbomben.

Hillary Clinton kommer att mötas av ett antal dansande råttor på det blankpolerade skrivbordet i Ovala rummet.

Det värsta, och troligen farligaste, av allt Obama säger till Goldberg handlar om förhållandet till Ryssland. Här framträder presidentens krasshet som allra tydligast; här blir det som allra mest förfärande hur bristfällig en analys är som bara går ut på att kalkylera och värdera godtyckligt uppställda intressen.

Bara för att Ryssland har invaderat delar av Ukraina, säger Obama, betyder inte det att landet är någon ”player”, alltså någon tung aktör på världsscenen. Han nämner i samband med detta att Ryssland minsann aldrig lyckas få upp några ämnen på dagordningen när det drar ihop sig till nästa G 20-möte.

Här går presidenten som synes plötsligt från kamrer till något slags marknadschef i sin utblick. Han förvandlas till en tröttare version av Elon Musk: Ryssland har inga fräscha produkter att komma med, kunderna bryr sig om dem ute på mässorna! En sak borde stå tämligen klar vid det här laget: hade det gått att roffa åt sig Krim via dekret på ett G 20-möte hade nog ryssarna ansträngt sig lite mer för att gå vinnande ur sådana tillställningar. Men det behövs ju inte. Allt Ryssland gör när aptiteten blir för stor är att ockupera ännu en landmassa i Ukraina, i Georgien, i Moldavien eller kanske härnäst i Baltstaterna. Inte undra på att Vladimir Putin så ofta skrockar och hånler när han fastnar på bild. Själv kanske den ryske presidenten kan beskyllas för att leva i det förgångna, men vad gör det – hans motståndare lever ju i en förnuftsstyrd, prydlig framtid som aldrig kommer att se dagens ljus.

”Äkta makt”, säger Obama om Rysslands aggressiva beteende på senare år, ”innebär att man kan få som man vill utan att ta till våld.” Så är det alldeles säkert, åtminstone om man befinner sig med ett glas rosébubbel i handen på en moralfilosofisk diskussionsklubb i Aspen. För de försvarslösa nationerna i Rysslands omedelbara närhet är budskapet kanske inte lika övertygande.

Vidare slår Obama fast att ”de vet, och vi vet” att Ukraina är viktigare för Ryssland än för USA. Det lär vara intressant information för ryssarna att ta del av, särskilt nu när USA på allvar går in i en valrörelse som bör sluta med att höken Hillary Clinton blir president. Är det någon gång Kreml – i enlighet med sina ”nationella intressen”, om de lär sig av den nygamla retoriken från väst – borde passa på att kriga åt sig fler områden är det från och med nu och fram till januari 2017. Obama har gjort ytterligt klart att han inte bryr sig.

Denna apati gentemot markeringar och symbolpolitik hänger samman med presidentens trötthet på begreppet ”amerikansk trovärdighet”. Det var sådana besvärjelser, menar han, som ledde till moraset i Vietnam, Kambodja och Laos. Det var sådana kejsarkläder som rycktes av strax efter den skenbara triumfen i Bagdad.

Ofta blir intrycket att Obama är så ilsken på USA:s allierade i Mellanöstern, och inte minst på sitt eget utrikespolitiska etablissemang, att han väljer väg på ren trots. Följderna kan bli paradoxala: han retar sig på andras oförnuft så till den milda grad att han själv, i uppretat tillstånd, vidtar irrationella åtgärder. Ta bara det ödesmättade beslutet den 30 augusti 2013, då han istället för att ge order om att bomba Syrien överlät till kongressen att fatta ett sådant beslut.

Det var, som många bedömare påpekade, förödande för USA:s trovärdighet. En ”röd linje” har dragits av presidenten själv, linjen överträds av Assad – och så sker ingenting annat än att Obama rycker på axlarna och i stort sett säger: ”Orkar ni med ännu ett krig i Mellanöstern så varsågoda, men blanda inte in mig.”

Kanske sammanfattas debaclet bäst av Jordaniens kung Abdullah II, som citeras av Goldberg: ”Jag tror att jag hyser större tilltro till amerikansk maktutövning än vad Obama gör.”

Problemet med att göra ingenting är att andra kanske gör någonting istället. Precis det är vad som har skett under Obamas tilltagande isolationism. I synnerhet Ryssland har uppfattat de trötta signalerna från Washington och passat på att improvisera ihop en livsfarlig utrikespolitik. Den globala maktordningen är inte nödvändigtvis ett nollsummespel, sett över årtusendenas gång, men vad hjälper det när flera aktörer envisas med att så ändå är fallet här och nu, i detta jordeliv.

Ju mer USA träder tillbaka, desto mer kommer Ryssland och Kina och andra att pröva lyckan i detta vårt alltmer laglösa kasino. (Saudiarabien, Turkiet och Iran har också börjat vädra morgonluft och experimentera med egna regionala maktmaximeringsprojekt, för att ta bara några exempel.) Obama säger att han inget hellre vill än att hans efterträdare ska ha ett så ”rent skrivbord” som möjligt, ett tillstånd han verkar definiera som synonymt med så få amerikanska soldater som möjligt på främmande mark. Men det finns en annan metafor, apropå bordsytor: den om vad som händer när katten är borta. Hillary Clinton kommer att mötas av ett antal dansande råttor på det blankpolerade skrivbordet i Ovala rummet.

Då får vi hoppas att hon lyssnar till sina rådgivare. En utrikespolitik som Obamas, som blivit så reaktiv att presidenten inte ens vill höra utrikesministerns förslag till handling, är ingen politik överhuvudtaget. Det är en uppgivenhet satt i system, en tjurskallighet uttryckt som visdom.

Man skymtar redan vad Obama går för framtid till mötes efter januari; det händer titt som tätt att han ägnar sig åt den redan nu. Som lyckligast, som lugnast, som gladast är han när han får omge sig med unga studenter och entreprenörer, gärna från Sydöstasien. De får berätta om sina insikter och uppfinningar för honom, och han får berätta för dem om hur oerhört viktigt allt detta är, om vilken fantastisk betydelse alltsammans kommer att få, om hur världen kommer att ge dem – honom själv och hans unga, hyperutbildade, internationalistiska likar – rätt! Så otroligt rätt på varenda liten punkt!

I en enda lång festbjudning av högteknologiska framsteg och växande religiös och etnisk tolerans ska världsfreden infinna sig. Bara de smutsiga, lågutbildade, irrationella skurkarna ser till att dö av under ordnade former, en högprecis drönarattack åt gången. Bara någon av de andra världsledarna börjar *lyssna*.

> *Inte undra på att Vladimir Putin så ofta skrockar och hånler när han fastnar på bild.*

FRIZON

Av Johan Wennström

2

När anarkin tog över

Enligt historikern Timothy Snyder drevs inte nazismen av nationalism utan av en extremt rasistisk anarkism. Den storskaliga förintelsen av judar inleddes i ett Östeuropa där etablerade samhällsinstitutioner och strukturer hade krossats.

Johan Wennström är doktorand i statsvetenskap vid Linköpings universitet och Institutet för Näringslivsforskning.

Nazisternas massaker av judar i Babij Jar, Ukraina, 1941.

Nutiden hjälper mig att förstå Förintelsen", skrev i år en ledarskribent i *Sundsvalls Tidning* (13/2). I en söndagskrönika i *Dagens Nyheter* (30/1) skrev även Peter Wolodarski, med hänvisning till sociologen Zygmunt Baumans *Auschwitz och det moderna samhället,* att Förintelsen hade kunnat utföras av "praktiskt taget vem som helst" och varnade för att dess mekanismer är i rörelse i vår tid. Wolodarski pekade bland annat på en ökande nationalism i Europa. Så anförs ibland Förintelsen som ett argument i den dagsaktuella debatten om europeiska staters försök att dämpa tillströmningen av asylsökande. Man kan höra debattörer som vill upprätthålla ett stort flyktingmottagande ge sken av att varhelst diskussioner om nationalstaten och dess territoriella gränser uppstår, hotar ytterst Förintelsen i modern skepnad. På samma sätt kan ordnade byråkratiska asylprocesser, i kontrast till fri invandring, antydas spegla Förintelsens praktiker: en diskurs som lånat mycket från Baumans suggestiva association mellan Auschwitz och byråkratin, och från Hannah Arendts välkända porträtt av Adolf Eichmann som en nitisk tidsstudieman. Men, detta resonemang är inte bara en nog så allvarlig vantolkning av Förintelsens innebörd, byggd på okunskap om vad som ytterst tillät den att genomföras, säger historikern Timothy Snyder i den nya boken *Black Earth. The Holocaust as History and Warning* (The Bodley Head, 2015); det riskerar dessutom att förleda oss i nutidens mest ödesdigra frågor.

Snyder vill med sin bok ge oss en ny och sannare, och för vår tid mer angelägen förståelse för nazismen och för Förintelsens mekanismer. Han menar, i motsats till vad som nu har blivit en vedertagen uppfattning, att nazismen var antinationalistisk till sin natur. Han hävdar vidare, att det var först Sovjetunionens och sedan Nazi-Tysklands gemensamma förstörelse av nationella kulturer och institutioner i Östeuropa som gjorde Förintelsen möjlig. Dessförinnan, och överallt där nationalstater, byråkratier och territoriella gränser upprätthölls under kriget, hade judar åtminstone i någon utsträckning ett rättsligt skydd. Men överallt där gränslöshet rådde, och där institutioner hade upplösts, fick det nyckfulla och experimentella dödandet av judar fritt spelrum. Det som enligt Snyder var mer betecknande för Förintelsens karaktär än den fabriksmässiga slakten i Auschwitz.

Förintelsen kunde inte ha utförts var som helst och inte heller av vem som helst, menar Snyder och framhåller, att det var en speciell uppsättning faktorer som producerade Förintelsen. Dess primära förutsättning var Adolf Hitlers exceptionellt rasistiska världsbild, som Snyder skildrar på ett nytt och intressant sätt.

Hitler såg människan enbart i termer av ras, och de mänskliga raserna motsvarade enligt hans synsätt arterna i naturen. Likt djurarter som lever efter djungelns lag, föll det på människorasernas lott att kämpa mot varandra om resurser, och den naturliga ordningen var, att de högst utvecklade raserna dominerade de svaga och underutvecklade. Men människan lurades att tro att hon var något högre än ett djur, vars natur är att ta för sig åt sig själv och att svälta andra arter. Hon utvecklade en uppfattning om moral och solidaritet, vilket blev hennes syndafall och utdrivning ur Lustgården.

Skulden för detta föll enligt Hitler på – judarna. Hitler, anser Snyder, betraktade nämligen inte judarna som en ras, utan snarare som ett metafysiskt väsen som hemsökte planeten och försvagade de starka raserna med falska idéer om människans beskaffenhet. Genom att betrakta Förintelsen ur denna aspekt av Hitlers tänkande, som åtminstone är ny för mig, vill Snyder bidra till en mer avgörande förståelse av Förintelsens motiv. Ur den aspekten blir också innebörden av Claude Lanzmanns ››

FOTO: PHOTO 12/UIG/GETTY IMAGES

Hitler såg människan enbart i termer av ras, och de mänskliga raserna motsvarade enligt hans synsätt arterna i naturen.

kommentar i filmen *Shoah,* om att nazisterna inte bara ville utplåna judarna, utan även minnet av judarna, tydlig: Degenererade raser som hörde hemma i naturen kunde man ta i anspråk som slavar, men judarna var ett främmande element som underminerade kampen mellan raserna med moraliska *idéer,* och som därför behövde utrotas ned till själva minnet av att de en gång existerat.

Hitler var övertygad om att alla försök att klä människan i ädlare begrepp än ras var judarnas sätt att försöka döda de starka raserna, anser Snyder. Även stater och nationsgränser betraktade han som falska judiska abstraktioner, eftersom naturen saknade gränser, liksom gemenskaper i allmänhet, byggda på andra storheter än ras. Snyder skriver uttryckligen, att Hitler inte var nationalist, utan en biologisk anarkist. Nazismens retorik och estetik må ha anspelat på konservatism och nationalism, men detta var endast ett strategiskt kamouflage för den verkliga, revolutionära agendan.

Nazisternas uttryck ”Lebensraum” har ofta ensidigt tolkats biologiskt. Men Snyder visar att det även hade en social betydelse för Hitler och för andra ledande nazister, och att det kan förstås ungefär som ”vardagsrum”. Hitler var fylld av beundran inför det framväxande amerikanska konsumtionssamhället och ville skapa ett liknande överflöd åt den tyska rasen. Men det egna territoriet var inte tillräckligt för att kunna ge rasen högre levnadsstandard, ett ”andra Amerika”. Hitler var övertygad om att Tyskland, inom dåvarande territorium, alltid skulle tvingas leva med en knapphet på livsmedel och andra resurser. Vägen till ökat materiellt välstånd måste nödvändigtvis gå över erövring av andra rasers territorium, i linje med naturens lagar. Den bördiga, svarta jorden i Ukraina hägrade löftesrikt.

Bara judarna stod i vägen för förverkligandet av denna koloniala vision om ett ombonat vardagsrum som sträckte sig österut, med ett överflöd av mat, och där lägre stående raser stod för produktionen. Hitler ansåg att judarna hade makten att svälta starka raser; detta hade bekräftats av den brittiska flottans blockad av Tyskland i första världskriget. Han såg också Sovjetunionen som ett judiskt imperium med anspråk på världsherravälde, och framgången för kommunismen som ett bevis för att judarna verkligen kunde påverka hur människor tänkte. Därför skulle ett fullgott ”Lebensraum” inte kunna uppnås enbart genom att kolonisera andra rasers territorium. Varje sådan ansats var dömd att misslyckas om den tyska rasen inte samtidigt försvarade sig mot judarna och återupprättade harmoni i naturen. Sålunda antog Hitlers planer, paradoxalt nog, konturerna av både ett kolonialt och ett antikolonialt krig. Erövring och befrielse framstod som intimt förknippade med varandra, och metoden för att uppnå båda var upplösning av stater och förintelse av judar.

”Anschluss”, anslutningen av Österrike till Nazi-Tyskland våren 1938, blev enligt Snyder modellen för hur nazisterna skulle upprätta anarki och gränslöshet i de områden av Östeuropa där Förintelsen började. Österrike var en ung nation, skapad av skärvor från det habsburgska riket, men hade ärvt vissa politiska institutioner som gav nationen stadga. Landets drygt 200 000 judar levde mer eller mindre på lika villkor som andra medborgare, och de kunde även arbeta i statsförvaltningen. Den styrande högernationalistiska regeringen betraktade förvisso österrikare som tyskar, men såg inte tyskar som en ras, och förde ingen antisemitisk politik som separerade judar från den övriga befolkningen. Tvärtom höll staten en i befolkningen latent antisemitism i schack.

Men i Hitlers ögon var Österrike inte en nation, utan en rasmässigt ovärdig, artificiell skapelse av första världskriget. När SA tog befälet över Österrike upplöstes därför nationen, och bokstavligen över en natt förändrades allt i landet. I samma stund som statens institutioner avskaffades började gatuvåldet mot judarna. Judar tvingades att skrubba bort namnet på deras stat – ”Österrike” – från gatorna, alltmedan de som igår varit deras grannar idag skränande såg på, och samtidigt distanserade sig från delaktighet i den gamla politiska ordningen. Under kristallnatten, i kärnan av Nazi-Tyskland senare samma år, skulle det, i jämförelse, visa sig svårt och impopulärt att genomföra en sådan aktion inom en fungerande stat. Men i ett plötsligt tillstånd av anarki var allt möjligt. I frånvaro av lagar och byråkratiska regelverk kunde Österrikes judar behandlas hursomhelst. Den offentliga förnedringen av judar separerade dem psykologiskt från resten av befolkningen och beredde väg för stöld av judisk egendom, två faktorer som båda skulle visa sig bli viktiga för Förintelsen i Östeuropa.

”Redan i barndomen var jag lidelsefullt intresserad av gränsöverskridanden, av det oinskränkta, och nu hade den lidelsen fört mig till kanten av massgravarna i Ukraina. Jag hade alltid strävat efter ett radikalt tänkande, men staten, eller nationen, hade också valt det radikala och det oinskränkta, hur skulle jag då i denna stund kunna vända ryggen till, säga nej och välja de bekväma borgerliga normerna, tryggheten i det sociala kontraktet?” berättar huvudpersonen i Jonathan Littells roman *De välvilliga* från 2006, SS-officeren Maximilien Aue. Just en sådan lidelse för det radikala och det oinskränkta var utmärkande för nazistaten, hävdar även Snyder. I Tyskland fanns lagar som, trots allt, begränsade vad som var möjligt, till exempel vad polisen fick göra. Men på den ”jungfruliga marken” i Polen och i det övriga Östeuropa, för att använda SS uttryck, skulle det snart inte finnas några sådana oglamorösa begränsningar.

Polen var det första landet i Östeuropa som nazisterna försatte i ett tillstånd av anarki. Den polska nationalstaten, som i nazisternas ögon aldrig hade existerat, upplöstes omedelbart efter invasionen 1939. Polskt medborgarskap blev värdelöst, och polska judar blev därmed stats- och skyddslösa. För första gången började judar nu koncentreras till getton. Gettoiseringen lämnade deras egendom fri att stjälas av polacker, vilket i sin tur skapade materiella incitament att stödja nazisternas revolution. Den politiska eliten sköts ihjäl och den polska polisen förvandlades till en förlängning av nazistaten.

››

Men överallt där gränslöshet rådde, och där institutioner hade upplösts, fick det nyckfulla och experimentella dödandet av judar fritt spelrum.

Men fortfarande saknades en avgörande förutsättning för Förintelsen, som Hitler hade räknat med när han av strategiska skäl slöt ”vänskapspakten” med Sovjetunionen 1939, nämligen dubbelockupation. Snyder hävdar att först när Nazi-Tyskland invaderade Sovjets gränser 1941, och lade under sig redan ockuperade områden i Östeuropa, uppstod de förhållanden som gjorde Förintelsen möjlig. Här hade Sovjet precis förstört de nationella institutionerna, liksom Nazi-Tyskland hade gjort i ”sina” delar av det ockuperade Polen, och nu anlände nazisterna för att förstöra också den nya sovjetiska ordningen.

Den sovjetiska ockupationen av Polen, Ukraina, Lettland och andra stater i Östeuropa var en oerhört traumatisk upplevelse för lokalbefolkningarna, som vände människor mot varandra. Graden av kollaboration var hög, förvisso också bland judar, men i ännu högre utsträckning bland andra folkgrupper. Denna skamfläck behövde tvättas bort, och nazisterna gav kollaboratörerna en möjlighet till detta genom att introducera sin egen världsbild, där Sovjet och kommunism var synonymt med judar. Återigen separerades judarna psykologiskt från den övriga befolkningen, och att döda judar blev ett sätt att svära sig fri från delaktighet i den sovjetiska ockupationen.

Motsvarande det rituella skrubbandet av gatorna i Österrike tvingades nu judar att montera ned sovjetiska statyer och brändes levande tillsammans med dessa medan SS övervakade. Den sovjetiska kollektiviseringen av lantegendomar och kommersiella verksamheter hade också frigjort mycket judisk egendom, vilken andra människor såg en chans att överta, om judarna inte skulle komma tillbaka. Opportunism och materialism var, enligt Snyder, alltså viktiga bidragande anledningar till att så många judar dog i dessa delar av Östeuropa. De två miljoner judar som först hade levt under sovjetisk ockupation var de första judar som mördades på ett storskaligt sätt under Förintelsen. Och dessa motiv och möjligheter hade inte kunnat uppstå utan att Östeuropas stater först förstördes.

I den gränslösa och nyckfulla miljö som frodades i de dubbelockuperade zonerna i Östeuropa kunde nazisterna också experimentera med nya avrättningsmetoder. Till exempel användes mass-arkebuseringar först som en del av Förintelsen här, och man hade ofta hjälp av lokalbefolkningar i att skjuta judar. Snyder vill inte förringa betydelsen av Auschwitz, men konstaterar att majoriteten av judar som dödades redan hade dödats på andra platser, ofta genom att skjutas,

De två miljoner judar som först levt under sovjetisk ockupation var de första judar som mördades på ett storskaligt sätt under Förintelsen.

Auschwitz-Birkenau.
FOTO: BETTMANN/GETTY IMAGES

när Auschwitz togs i bruk som förintelseläger. Han menar också att Auschwitz som en symbol för Förintelsen som helhet passar alltför väl in i försök att opportunistiskt politisera och mystifiera Förintelsen: Om man koncentrerar brottet till denna avlägsna plats, försvinner alla tyska och sovjetiska vittnen (och medbrottslingar), och det blir möjligt att suggerera fram olika kopplingar mellan Förintelsen, staten och byråkratin. I verkligheten var statliga byråkratier, och nationalstaten, avgörande för att rädda judiska liv, konstaterar Snyder.

I exempelvis Estland dödades i praktiken alla judar, men i det av nazisterna ockuperade Danmark överlevde nästan alla. Enligt Snyder var den utslagsgivande faktorn att Estland utsattes för dubbelockupation och statsförstörelse, medan Danmarks institutioner lämnades intakta. I Danmark existerade en regering och en förvaltning som var trogen den danska nationen samt, viktigast av allt, medborgarskap. Danska medborgare kunde inte behandlas hursomhelst, inte ens om de hjälpte judar att fly till Sverige. Intressant nog antog Danmark sin hetslag 1939 i syfte att skydda den judiska minoriteten mot antisemitism, och denna lag gällde – och tillämpades – även under ockupationen (Hugh Eakin, ”Liberal, Harsh Denmark”, *New York Review of Books* 4/2016). Det fanns helt enkelt ingen institutionell jordmån för en förintelse i Danmark, och när ett hundratal judar deporterades ingrep den danska regeringen och räddade deras liv.

Ytterligare ett exempel som tycks ligga i linje med Snyders resonemang, men som han inte anför, är vårt grannland Norge. I december 1941 publicerade *Svensk Tidskrift* anonymt en uppsats av ett rättegångsombud i högsta domstolen (*Höyesterettsadvokat*), som detaljerat beskriver ödeläggelsen av den norska statsförvaltningen. Från hösten 1940 upplöstes administrationsrådet, den sista resten av norsk självständighet, tillsammans med de politiska partierna, och kungen och den lagliga norska regeringen avsattes. Politiska motståndare i förvaltningen rensades ut och ersattes med lojala nazister. Även det norska rättsväsendet omdanades. Bland annat fanns särskilda SS- och polisdomstolar, vilka hade oinskränkt frihet att besluta om arresteringar av tusentals norrmän. Författaren rapporterar att lagstiftningens skydd för den personliga säkerheten har brutits ned – att den främmande makten har ”gjort rättsstaten i gammaldags mening till blott en saga”. Norges själva existens upplevdes vara hotad: ”’[N]yordningen’ vill med roten rycka upp en kulturform, som är skapad av våra egna yttre villkor och under vår egen växt som folk.” Detta påminner inte alls om situationen i Danmark, men var inte heller fullt så långtgående som i de dubbelockuperade zonerna i Österuropa. Det som hände i Norge verkar istället ha stora likheter med Nederländerna, ett land som Snyder anser var det tydligaste fallet av statsförstörelse i väst. Liksom i Norge ersattes den lagliga regeringen av en tysk rikskommissarie, och centrala institutioner nazifierades. Som en följd dödades omkring tre fjärdedelar av de holländska judarna, hävdar Snyder.

Mönstret var detsamma i hela Europa, menar Snyder. Statliga byråkratier slängde på olika sätt grus i förintelsemaskineriet. Och stater som trots att de var ockuperade fortfarande fungerade, drog sig för att lämna ut sina egna medborgare till nazisterna, eftersom det skulle vara slutet för all form av nationell suveränitet. Även i Tyskland fanns ett visst, om än minimalt, skydd för judar som var tyska medborgare så länge de befann sig på tysk mark. Trots att nazisterna ansåg att nationer var artificiella, dödade de som regel inte deras judar innan dess att staten hade förstörts.

Dagens bild av Förintelsen vilar som regel på idéer om att överdriven nationalism var motivet, och att ett överdrivet byråkratiskt styre var förutsättningen och medlet därtill. Den slutsats som vi skall dra, om vi förlitar oss på Snyders framställning, är att båda dessa idéer är felaktiga. Bevekelsegrunderna var överhuvudtaget inte nationalistiska – tvärtom var nazismen en antinationalistisk rörelse – och nationella överväganden räddade liv i en annars ofta gränslös tid. Det var inte heller byråkrati, utan anarki, som var den strukturella förutsättningen för Förintelsen. Därav följer, att Förintelsen, som den verkligen utspelade sig, har mycket lite att göra med flyktingfrågan i dagens Europa. Ändå finns det paralleller att dra till vår tid.

Snyder varnar för hur stark oro för knapphet på mat och resurser återigen har väckts till liv, mot bakgrund av klimatförändringarna. Han pekar också på hur ofta amerikansk utrikespolitik vilar på övertygelsen om att förstörelsen av statsbildningar innebär frihet för den nationens medborgare. Ur förstörelsen av den irakiska staten 2003 och den efterföljande anarkin, kan man tillägga, har Islamiska staten uppstått. Och man kan fråga sig hur det kommer att gå för befolkningen som lever under IS när västvärlden förr eller senare tvingas slå sönder deras primitiva statsbildning. Vilka nya, våldsamma krafter kommer då att släppas lösa?

Mycket intressant är också Snyders påpekande att både den politiska högern och vänstern ifrågasätter staten, visserligen av olika anledningar, men båda tycks frukta ordning mer än dess frånvaro: ”The common ideological reflex has been postmodernity: a preference for the small over the large, the fragment over the structure, the glimpse over the view, the feeling over the fact.” Detta framstår som tydligt inte minst i flyktingdebatten. Många är uppenbarligen beredda att utsätta Europas stater och dess samhällsfunktioner för en press intill bristningsgränsen, för att härbärgera en närmast obegränsad flyktinginvandring. Nationsbegreppet anses dessutom vara artificiellt, nationalmedvetandet suspekt, och man lägger en ökande betoning på skilda etniciteter (eller raser, som en del debattörer säger) istället för nationell sammanhållning.

De faktorer som sammanstrålade för att producera just Förintelsen var unika. Men att söndervittringen av statsbildningar fortfarande är förknippad med stora faror är en lärdom vi nog kan och bör dra från Timothy Snyders lika intressanta som kontroversiella bok.

På besök i en utopi

Minsk är en stalinistisk skrivbordsprodukt där historien har utraderats. Det är en stad mer byggd för att hylla sig själv än sina invånare.

Av Richard Swartz

I Minsk hade jag aldrig varit och vad jag visste om staden hade jag lärt mig av Joseph Roth, Isaak Babel och Marc Chagall. Eller studerat mig till på gamla handkolorerade vykort: en *shtetl* med en om vintern hårdfrusen huvudgata, full av hästlort, där vagnar och skrindor om våren fastnar i smuts och gyttja, judar som säljer snörstumpar till varandra eller som hyrkuskar väntar framför järnvägsstationen på tåg som är försenade om de ens kommer.

Från ett sådant Minsk finns inte mer att rapportera än hur årstiderna kommer och går.

Men min bild av staden är för länge sedan utrangerad av historien. Det visste jag förstås: att den var romantiskt förlegad och judarna försvunna (en romantisk omskrivning för mördade) tillsammans med det mesta andra man kan läsa om hos Roth eller Babel.

Med verkligheten hade mitt Minsk ingenting att göra.

Men inte heller den stad jag fann.

Ty dagens Minsk är tillkommet på ritbordet, inte organiskt framvuxet ur tidens egen gång, istället sprunget ur en utopi. Artur Klinaŭ är född här i stan och visar runt i vad han envisas med att kalla Solstaden, en beteckning han lånat från Tommaso Campanella som 1602 skrev *La città del sole,* en av alla tiders mest berömda – eller beryktade – utopier. Campanella tänkte sig att Solstadens invånare skulle leva i överdådiga folkpalats, fast utan tjänstefolk, i kyskhet och utan privategendom, alla lika som bär och med fyra timmars arbetsdag. Ingen syssla skulle vara finare än någon annan; bara den lättjefulla sysslolösheten fördömde Campanella.

Josef Stalin skulle ha nickat instämmande.

Också Artur Klinaŭ har skrivit en bok och hans utopi handlar om just Minsk. Bokens författare vet allt om sin egen Solstad. Men älskar han den så rör det sig om en tyglad passion; i drygt två timmar vandrar vi tillsammans längs huvudgatan i snålblåsten och hans ansiktsuttryck förblir hela tiden outgrundligt oföränderligt, rösten varken höjs eller sänks, och medan vi vandrar vidare radar han upp årtal och ekonomiska fakta tillsammans med stalinistiska förbrytelser som vore de alla likvärdiga fotnoter till den stora utopiska visionen.

Om judarna i mitt romantiska Minsk har han inget att säga, i alla fall säger han ingenting. Men försvunna är de. Nära Vetenskapernas palats restaureras ett sista kvarvarande kvarter av den gamla judiska staden utan de judar som inte längre finns. Stora uppspända tygdukar avskärmar byggplatsen; på dem är svartvita fotografier avbildade som visar livet här när Minsk fortfarande var *shtetl*, dukarna fladdrar vilset i vinden. Bakom dem byggs åt välbesuttna nya gedigna hus som tidigare aldrig funnits, lika prydliga som livlösa.

Det slår mig att det enda levande här är dessa fladdrande dukar med judiskt liv i svartvitt, föreställande för länge sedan döda.

Senare samma dag är det mottagning där jag träffar representanter för Minsks civila samhälle. Unga västorienterade konstnärer, gråhåriga poeter med sorgset utseende, mångordiga akademiker, unga kvinnor med morotsrött hår. Jag försöker fråga om judarna som inte längre finns. Men ingen verkar höra min fråga, inte ens de få närvarande judarna själva.

”Judarna?” säger en professor, upptagen med att mumsa i sig sandwichar. ”De har dåligt rykte och ingen här talar gärna om dem. Det kommer ni snart att upptäcka.”

Sedan tar han raskt ännu en sandwich från den redan halvtomma bricka som råkar bäras förbi i trängseln.

3

Richard Swartz är journalist och författare.

Självständighetstorget i centrala Minsk.
FOTO: ISTOCK

Och så den allestädes närvarande Makten som inte heller den syns till.

Officerspalatset, Vetenskapernas palats, Republikpalatset, Operan (också den byggd som palats); alla längs huvudgatan, avlösta av cirkelrunda torg som pärlor uppträdda på ett snöre. Nästan alla palatsen är dekorerade med de ornament som Adolf Loos stämplade som förbrytelse. Här är utopin otänkbar utan förbrytelser. Korintiska pelare förenade med socialistisk realism. Öppna platser, jättelika. Här är långt mellan människorna. Solstaden bekämpar de människor som den utger sig att vara till för medelst avstånd. Lenintorget liknar en tom betongöken; bussen behöver tre hållplatser på sig innan den är redo att fara vidare. I Solstaden verkar bo mer skuggor och dagrar än människor. Och så den allestädes närvarande Makten som inte heller den syns till, det slags närvaro som ger sig till känna genom frånvaro.

Minsk ligger ungefär halvvägs på sträckan mellan Moskva och Berlin. Det är frestande att låta staden bli mittpunkt på denna nästan räta linje och kalla den axel. Sommaren 1941 intar tyskarna på krigets sjätte dag Minsk utan strid. Ryssarna återerövrar staden 1944 efter mycket hårda strider och flygbombningar; stora bränder ödelägger det mesta av Minsk med undantag för Solstadens praktbyggnader. Många här, Artur Klinaŭ är en av dem, menar att förstörelsen var lika avsiktlig som att Stalin medvetet skonade sina redan färdigställda utopiska byggnader.

Tyska krigsfångar tvingades bygga upp Minsk igen.

Efter kriget var Berlin förstört och i Moskva hade den arkitektoniska utopin aldrig blivit genomförd. Alltför många historiska restposter hade blivit kvar, inte bara det tsaristiska Kreml utan även stora enklaver av gyttrig, planlös bebyggelse av föga värde som det blivit försent att försöka underkasta utopins stränga krav. Moskva dög inte; det var för orent, för smutsigt om man så vill.

Minsk fick därför bli utopins symboliska huvudstad. Stalin hade påbörjat sin utopi redan under trettiotalet och efter segern över fascismen togs projektet upp igen. Också Minsks formspråk ligger någonstans halvvägs mellan Moskva och Berlin, mellan stalinistisk nyklassicism och Hitlers och Albert Speers vision om ett helt nytt Berlin. Men så när som på några rader med lyktstolpar fick Speer nöja sig med att bygga sitt germanska Berlin som modell i *papier-maché*, medan Stalins Minsk blev till (nästan) fullbordad utopi.

Josef Stalin dog den 5 mars 1953. Man kan hävda att Minsk som utopi dog med honom, men då evigt ››

liv hör till utopins väsen låter sig inget riktigt dödsdatum för Solstaden fastställas. Så sent som 1956 murades och snickrades här fortfarande för evigheten. Sedan tog det slut. Det Minsk som därefter växer fram är inte längre utopins Minsk utan en alldeles normal stad, slarvigt framvuxen ur vad som redan råkar finnas.

Först så får ogräset sin chans.

Tidigt nästa morgon vill jag ta en promenad genom Solstaden, övertygad om att man som bäst lär känna en främmande stad till fots. Ett par ordentliga skor är allt som behövs. I hotell Minsks entréhall finns till och med en skoputsningsmaskin som fungerar, bara skokräm saknas.

Det avskräcker mig inte. Ändå ger jag snart upp min promenad. Minsk är inte en stad att promenera i utan för transport, som det verkar mer byggd för att hylla sig själv än sina invånare. Den som rör sig genom staden gör det med ett mål för ögonen, inte för att ta en promenad. Jag är nästan ensam på de breda trottoarerna och börjar snart leta efter ett kafé eller en kiosk för att köpa dagens tidning.

Allt förgäves.

Solstaden kan verka bestå av en enda oändlig huvudgata, kantad av diverse palats och praktbyggnader; resten av staden får hålla till godo med oputsade bakgårdar och vad som ligger i utopins skugga. Giorgio de Chirico och Salvador Dalí har målat sådana tomma eller nästan tomma gator i städer som inte finns. Denna huvudgata är arton (18) kilometer lång, Europas längsta, och åtta (8) av dem finns i det egentliga Minsk. Längs den råder det parkeringsförbud. Trafiken flyter fram utan stockningar som en somnambul ström av lava i båda riktningar, ingen tutar, ingen verkar irriterad, ingen försöker köra fortare eller långsammare än någon annan. Mer än trafik liknar det en parad eller en procession som ska föreställa trafik. Ingen enda cyklist syns till, ett förmodligen alltför individuellt och anarkistiskt fortskaffningsmedel.

Så ofta det går drivs allt liv ner i underjorden och jag som ensam flanör med det. I underjorden finns de människor som saknas ovan jord: i passagerna under den mullrande biltrafiken ovan, i tunnelbanan, detta gudlösa tempel där mer liv pågår än ovanför, där vi människor i ofrivillig närhet står tätt tryckta tillsammans, utsöndrande lukter och dålig andedräkt.

Därnere i underjorden försäljs de blommor som jag inte kunnat upptäcka ovan jord.

Varje station är en helgedom som snarare övervakas än betjänas av personal i uniform. Många är runda, lätt vaggande kvinnor vars koppel och bälte håller samman ett överflöd av kilon som har med kål, potatis och grovt bröd att göra. Vid stationen nära livsmedelstemplet Gastronom övervakas trafikantera vid rulltrappan av en jättelik officer med ölmage och rader av rasslande medaljer över bröstet; hans uppgift är inte att kontrollera biljetter utan att skynda på eller enbart granska oss, kanske ändå mest av allt att visa upp sig själv, utan uniform är ju människan i denna del av Europa ingenting värd.

Redan på flygplatsen samma sak: passkontrollören – en kvinna – granskar mitt pass med lupp, särskilt det vitryska visum som tar upp en hel sida.

Människorna i Minsk verkar varken smutsigare eller renare än någon annanstans, men deras stad måste vara den renaste i Europa. Ingenstans skräp på gatan, ingen enda vägg med graffiti, ingen spottar eller slänger något ifrån sig. Inga hemlösa eller lösdrivare, inga tiggare. Ingen hundlort, inga hundar heller.

Denna renhet tillhör utopin. Den skrämmer samtidigt som den väcker beundran, men framförallt foglighet. Vad som här bekämpas med kvast och stålborste verkar inte vara bara smuts utan livet självt, föreställningen att det skulle kunna vara något annat än just denna perfekta antiseptiska ordning där misstanken ligger nära till hands att det nästa gång blir människan själv som kommer att städas bort som skräp eller ogräs.

Fram till dess har Solstadens invånare att finna sig i utopins smuts- och doftlösa budskap. Se, men inte röra! Så här ser en riktig stad ut! Men inte för användning! En riktig stad, men inte för er att bo och leva i!

Bara hos några få offentliga institutioner som Postpalatset dröjer sig en svag, omisskännlig doft från den sovjetiska tiden kvar. Hur går inte att bli klok på. En doft – eller snarare lukt – sammanrörd av damm, skurpulver, desinfektionsmedel, lim, sönderkokt kål, solrosolja, sågspån och en allt

Lenintorget liknar en tom betongöken; bussen behöver tre hållplatser på sig innan den är redo att fara vidare.

Feliks Dzerzjinskij, Tjekans grundare.

genomträngande, obestämd sötma.

I sin bok om en uppväxt i Solstaden berättar Artur Klinaŭ om hur ogräset i hans ungdom hade börjat att ta över staden och hur sedan kommunismens fall bidrog till att raskt sprida det innan Alexander Lukasjenka grep in och räddade utopin.

Till sist hittar jag en ledig taxichaufför efter att ha gått mig stel och öm i fötterna. Jag berömmer hans rena stad, men säger att jag saknar människor i den. Gatorna ligger tomma. Han verkar inte förvånad över vad jag sagt:

”Hos oss har tiggare inget på gatan att göra och idag är vi alla tiggare.”

Tanken på de frånvarande judarna lämnar mig inte ifred. Känner man här till vad som hände med dem i Minsk under kriget? Ja. Man känner till tillräckligt för att inte vilja veta mer, så att man nu så här efteråt kan säga att man ingenting visste. Ändå vet alla. Och ingen har glömt. Fast alla skulle vilja glömma vad ingen vill känna till. Men då detta är omöjligt får man göra sitt bästa att försöka låtsas som om man ingenting kommer ihåg.

I Minsk fanns före kriget åttio (80) synagogor.

Roth eller Babel hade inte ens kommit på tanken att räkna dem.

Utopin älskar geometri. Campanellas *città del sole* skulle byggas som sju koncentriska cirklar, inte olik ett cykelhjul och med en ytte ringmur som däck och huvudgatorna som hjulets ekrar. Även Minsk älskar de regelbundna formerna, men här härskar den räta vinkeln, den raka linjen. Campanellas Solstad skulle för klimatets skull uppföras på slänten av en stor kulle medan Stalins Solstad envist föredrar det utkavlade och platta. Båda misstror allt som kommit till på naturlig väg, som den europeiska kontinentens organiskt framvuxna uråldriga städer eller oregelbundna statsgränser som får en sådan stat att likna skrumpen frukt eller vattenpölar över den gyttjiga huvudgatan i Joseph Roths eller Isaak Babels Minsk.

Ju mer fyrkantiga och likformiga städer eller stater är, desto mer framtid har de. Och desto mindre historia. Utopin är alltid evigt ung. Dess formspråk känner igen sig i Afrikas och Mellersta Österns stränga och symmetriska statsgränser, uppdragna inte av arkitekter utan av kolonialherrar.

Utopin misstror – ibland fruktar – vad som inte låter sig förutsägas. Den har räknat ut och har svar på allt. Vad som hör morgondagen till låser utopin helst in i en plan, transparent som det renaste och klaraste vatten; Solstaden borde rättligen kallas kylans stad. Vad som här räknas är det sammanhängande och hela, det fullbordade och totalitära; ingen vrå får finnas där inte den euklidisk-pytagoriska ordningen råder, en vrå där den mänskliga oordningen skulle kunna gro som ogräs.

Därifrån sprider det sig alltför lät och strängt taget är ju människan själv ett sådant ogräs.

Också de levande djuren har det svårt i Solstaden. Hundar syns inte till, varken i koppel eller som byrackor. Inga katter, och hästar finns inte ens i brons. I stadsdelen Starasjouka

Josef Stalin.
FOTO: IBL

fanns åtminstone förr en marknad för smådjur, särskilt fåglar, men också för annat som rymdes i en korg eller i en bur. Istället håller sig Solstaden med sitt eget djur. Inte ett lejon, inte ens en grip eller en enhörning, men ett heraldiskt djur som inte ens är av kött och blod utan av kol och stål – ett lokomotiv.

Men också detta heraldiska väsen lever. Det stånkar, gnisslar och visslar även om det inte ryter, det rör sig, om än inte på fält eller över himlen så på järnvägsräls, och det väldiga rökmoln det emellanåt pustar ut är dess andedräkt. Ett sådant djur har världen hittills aldrig sett. Detta djur lever uteslutande i utopin där det inte längre bor i en håla eller i ett näste utan i jättelika byggnader där spåren ligger tätt och alla slutar i samma perrong.

Numera är det tystlåtet och elektrifierat.

I Solstaden ersätter detta heraldiska djur alla andra. Bara en och annan kråka framhärdar; på bakgårdarna kivas de om avfallet från Solstadens vardag, så obetydligt och magert att man kan ana att också dessa kråkors villkor är magra.

Någon berättar för mig att det inte finns någon dagstidning i Minsk. Först vägrar jag att tro att det är sant. En stad med drygt två miljoner invånare utan egen tidning? Men så slår det mig att varje utopi är en revolution som avskaffar just Tiden: också i Solstaden har den kommit till sitt slut, fixerats till detta enda ögonblick av fulländning och förordnad oföränderlighet. Utopin är statisk, inte dynamisk. Den har en vision om framtiden som kan omfatta tusen år, fast är samtidigt inte ens redo att vända sig om för att granska gårdagen.

Men ingen dagstidning i världen kan inskränka sig till att fylla spalterna med vad som från den ena dagen till den andra förblir evigt detsamma; i en sådan dagstidning skulle bara dödsannonserna och väderleksrapporten avslöja att Tiden ändå har sin gång, minsta regnskur eller fattigbegravning skulle bli till ett kontrarevolutionär meddelande.

Och kaffet? frågar jag. Finns här en bra espresso?

Kaffe finns förstås, försäkrar man.

››

Denna renhet tillhör utopin. Den skrämmer samtidigt som den väcker beundran, men framförallt foglighet.

Tunnelbanan – detta gudlösa tempel.
FOTO: ISTOCK

Ju mer fyrkantiga och likformiga städer eller stater är, desto mer framtid har de. Och desto mindre historia.

I livsmedelstemplet Gastronom beundrar jag det enda överflöd jag hittar i Minsk. I färgglada reliefer på väggarna är mjölkerskor, skördearbetare eller sovjetiska läckerheter som ost, choklad, en tårta, korvar, Krimsekt och kaviar avbildade. Nedanför detta överflöd står diskarna med vad som finns till försäljning. Strängt taget är det inte något överflöd Gastronom erbjuder utan dess avbildning. I gips och kakel, och som till diskarnas varuutbud – som här inte alltid finns i samma överflöd som i gips – förhåller sig ungefär som Minsks utopi till stadens verklighet.

Vitryssarna är ett folk på spaning efter en nation. Det vore förmodligen för mycket sagt att de hittat den. Kanske finns den inte ens, en nation som måste uppfinnas eller först saknas mer än vad som idag verkar vara fallet. Denna saknad brukar vara en uppgift för diktare och skollärare på landet. Men Vitrysslands mest berömda författare, Svetlana Aleksijevitj, skriver på ryska och de som propagerar för att tala vitryska av dem jag träffar är universitetslärare och akademiker som sinsemellan talar ryska.

”Med folk på landet blir det förstås vitryska”, säger en lärare till mig. ”Fast här i stan talar jag egentligen bara vitryska med nationalister.”

Nikolaj Gogol skrev på ryska fast var stolt över att vara ukrainare; vitryssarna skriver mer sällan på vitryska och verkar förlägna över att vara vitryssar. Dessutom verkar det vara svårt att hitta nationella förebilder: vitryska hjältar ur det förflutna (som bör vara dunkelt och avlägset) – alltså det förflutna som är nationsbildningens guldålder och som oftast är så tom att den kan fyllas med vad man råkar behöva – är mycket sällsynta.

Vitryssland tillhör den del av Europa där man fortfarande reser statyer över kungar och hjältar vars existens är just osäker utan att detta stör så länge som inte också grannen kan göra anspråk på dem. Sedan står de där på torgen för att påminna om nationens långa och ärorika historia, om vilken vi med säkerhet kan säga att den aldrig existerat.

Det gör statyerna ännu populärare, för att inte säga oundgängliga.

Särskilt ryttarstatyer är populära. Det kan ha att göra med att hästen är människans uråldrige följeslagare och här för inte så länge sedan, men då spänd framför plogen, var ett mycket viktigt djur. I Vitryssland var det viktigt och vanligt så sent som igår. På en sådan häst i brons sätts en hjälte, helst en kung med namn och allt. Men då man här inte kan vara helt säker på att han verkligen existerat, får man nöja sig med Vladimir Iljitj Lenin eller Feliks Dzerzjinskij, ingen av dem vitryss, men om vilka man med säkerhet vet att de existerat.

Dock passar ingen av dem till häst. Det kan vara förklaringen till att jag i Minsk inte hittar en enda ryttarstaty. Det saknas helt enkelt en ryttare varför hästen här aldrig fått chansen att från dragdjur förvandla sig till bärare av hjältar som kanske aldrig funnits hos en nation som ännu inte finns.

I utopins Minsk leder detta till arkitektoniska problem eftersom offentliga platser här är så anlagda att de blir ofullständiga utan en staty i deras mitt. Platsens geometriska symmetri är inte så mycket ett tecken på harmoni som på just – historisk – omognad, men som kan avhjälpas med en personlighet som är äldre än själva platsen i sig. Men frånvaron av kungar och hjältar gör det svårt. Vem ska stå där? I Minsk måste någon viktig person inta den plats där Lenin fortfarande står, någon som för nationen är både värdefull och viktig. Men vem? Först måste man ju veta vem man ska ersätta Lenin med. Alltså med vem? Med någon, självfallet en vitryss, som alla kan vara eniga om.

Någon som här förenar människorna.

Alltså står Lenin, en generation efter Vitrysslands självständighet, i brist på bättre fortfarande kvar på sin sockel.

Så har Solstaden fått problem med sina offentliga platser, långt större än med byggnader och fasader som ju till nöds kan renoveras istället för att rivas. Den nya tiden har inte minst med dessa torg utan eller med ”fel” statyer att göra; man skulle kunna tala om en de öppna platsernas kris. Lösningen på den kunde vara att låta president Aleksander Lukasjenka – som fyller monumentalitetens alla krav – stiga upp på sådana nu tomma marmorsocklar. Men att samtidigt ha honom i brons och samtidigt livs levande i kött och blod strider ändå mot en ny tids krav. Stalin hade flera dubbelgångare och kunde ideligen möta sig själv, inte bara i olja utan också i marmor eller brons.

Men vid sidan av Stalin är Lukasjenka ändå bara Lukasjenka.

KGB:s gamla byggnad är renoverad och intar sin självklara plats i raden av palats. Vad som tilldrar sig i byggnadens inre utspelas numera under ny firmaskylt, men i Minsk försäkrar man mig att praxis från förr vårdas och ingen renovering av den ansetts nödvändig. Också här tilldrar sig det viktigaste i underjorden: byggnaden, försedd med ett torn som en fyrbåk, är fem våningar hög och lär ha lika många under jord. Den som händelsevis varit där är ovillig att bekräfta det.

Inte särskilt långt därifrån, på andra sidan av huvudgatan, finns en byst föreställande Feliks Dzerzjinskij (1877–1926), Tjekans grundare. Inte så långt härifrån, i Charkiv, var intill nyligen ettt torg uppkallat efter honom, Europas sjätte största, men som blivit omdöpt till Frihetsplatsen. Men i Minsk får Dzerzjinskij fortsätta att stå staty.

Bara dröjande och ovilligt skils man här från de få hjältar man har. Vid bysten ligger två röda, halvt vissnade nejlikor. Det förblir oklart för vad han hyllas, knappast ändå för nattliga arresteringar och förhör, med tång avlägsnade naglar och nackskott. Troligare då att han identifieras som vitryss fastän det skulle väcka protester hos polackerna som – motvilligt – räknar honom till den egna nationen eftersom ryktbarhet trots allt väger tyngre än förbrytelser.

Är Vitryssland en diktatur?

I Minsk kommenteras min fråga varje gång med ett kort skratt eller ett uppgivet leende; de flesta jag frågar ler också när de säger att ingen förändring till det bättre är att vänta. Det är ungefär som med vädret: om det kan man tycka vad man vill utan att man kan göra något åt det.

Kanske riskerar man inte längre att få naglarna utdragna i Feliks Dzerzjinskijs palats, men tradition är ändå tradition, och en kedjerökande journalist med flackande blick bekräftar vad jag hört om stolen ovanpå bordet. Det stämmer. Den som i sin frånvaro får objudet besök i sin lägenhet hittar en stol ställd ovanpå ett bord. *Organen* meddelar att de varit här. Stolen på bordet är istället för visitkort.

Min sagesman talar av egen erfarenhet.

Det värsta med den nya tiden är friheten. Vad ska man med den till? Friheten understryker allt vad man förlorat: hemkänslan i ofriheten, frånvaron av ansvar, den trygga platsen i kön. Aleksander Lukasjenka är vald som garant mot denna irriterande frihet. Som på den gamla goda tiden omvaldes han 2015 – för femte gången – med 83,5 procent av rösterna, ett valresultat som inte ens behövde förfalskas. Och skulle det vara förfalskat är också det i sin ordning och som på den gamla goda, ofria tiden.

Alexander Lukasjenka sitter säkert i sadeln också utan häst.

Lukasjenka erbjuder en återgång till vad vitryssarna känner igen. Sovjetunionen är det hemvanda. Lukasjenka har givit vitryssarna tillbaka vad de kanske saknar mer än en nation: den levda utopin från förr. Ofrihet, brist och leda är nästan allt man känner till; dess grundslag behärskar man intill fulländning, men i den nya friheten hade man inte längre någon användning för dem och saknade snart vad man en gång lärt sig bemästra.

Tills Aleksander Lukasjenka förstod vad vitryssarna saknade och längtade efter och gav dem det.

Tillbaka på mitt rum i hotell Minsk bläddrar jag i Artur Klinaŭs bok. Utanför rullar den ändlösa trafiken förbi i skymningen. På sidan nittiofem fastnar jag för en mening som jag mot min vana stryker under med rödpenna: ”Kan det finnas en bättre plats att bygga Solstaden, en bättre plats för Utopia, den ö som inte finns, än ett land som inte finns, bebott av ett folk som inte finns, i en stad som inte finns?”

Friheten understryker allt vad man förlorat: hemkänslan i ofriheten, frånvaron av ansvar, den trygga platsen i kön.

Lenin står staty vid parlamentsbyggnaden.
FOTO: ISTOCK

OPINION

Pedagogiska trender avlöser varandra i den svenska skolan. Men evidens saknas som visar att de är effektiva.

Pseudovetenskap tar över i skolan

Isak Skogstad

Ät vad du vill och rasa i vikt", lyder rubriken på hälsomagasinet vid kassan i matbutiken. Jag muttrar för mig själv, men blir inte nämnvärt förvånad över tramset. När jag kommer hem gör jag en snabb sökning på några påhittade påståenden om vad som är bra för hälsan. Snart finner jag rubriker som "Öl kan göra dig smart och förbättra minnet" och "Choklad gör dig smart". Artiklarna har över 20 000 delningar i sociala medier.

Jag tycker mig se allt fler trender som växer fram, vilka utlovar maximal utdelning med minimal ansträngning, trots att det sällan faller inom logikens ramar. De är lättsålda och förekommer även inom skolans värld. Självfallet finns det mer eller mindre effektiva dieter och träningsmetoder. Det gäller även undervisningsmetoder. Vi människor kommer dock alltid att hejdas av våra kognitiva och fysiska begränsningar. Att studera, liksom att bygga en hälsosam kropp, kräver både tid, engagemang och ansträngning.

listan av trender i den svenska skolan kan göras lång. Lärstilar, individualisering, entreprenöriellt lärande och digitalisering är några exempel. Gemensamt för dem är att de utlovar underverk för elevernas kunskapsutveckling och/eller kreativa förmåga, men saknar evidens som visar att metoderna är effektiva. Strävan bort från den traditionella skolan där lärare leder undervisningen i helklass är påtaglig, metoderna bygger på att eleven tar ett ökat ansvar för sitt lärande. Det må fungera för medelklassens flickor, som besitter den mognadsnivå och det kulturella kapital som de elevcentrerade undervisningsmetoderna förutsätter, men kan vara förödande för arbetarklassens pojkar, där behovet av lärarledd undervisning och disciplin är stort.

Hur kommer det sig att trender inom pedagogik utan evidens har spridit sig runt om i våra klassrum, trots att skollagen tydligt stipulerar att all utbildning ska vila på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet? Svaret kan finnas i att trenderna har sålts in i klassrummen från auktoriteter inom skolvärlden – det pedagogiska etablissemanget inom akademin, skolmyndigheterna och visionära skolpolitiker. Inte lärarna ute i klassrummen.

ta exempelvis det entreprenöriella lärandet, som Skolverket hävdar främjar "kompetens att fatta beslut, kommunicera och samarbeta" och "stimulerar fantasi och skapande". Jag kontaktade Skolverket för att fråga vilken evidens som låg bakom deras påståenden. Enligt Skolverket gäller skollagens krav på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet även den egna myndigheten. Verket hänvisade till en forskningssammanställning som tagits fram om entreprenöriellt lärande. I den presenteras dock inget som styrker Skolverkets påståenden, utan det står att "inga studier har varit så longitudinella att de med säkerhet kan redovisa effekterna av entreprenörskapssatsningar i skolan".

En annan trendpedagogisk metod utan bäring i evidens brukar kallas för lärstilar. Utgångspunkten är tanken att alla elever lär sig på sitt eget vis. Elevernas lärstilar brukar delas upp i ett antal olika kategorier, exempelvis visuellt, auditivt och kinestetiskt. Lärstilar har gång på gång underkänts av forskning. Elever lär sig helt enkelt mer lika än olika. Även om elever föredrar att lära sig på ett visst sätt så finns inget stöd för att det förbättrar lärandet. Trots det lever myten om lärstilar kvar och saluförs bland annat i material från Specialpedagogiska

> Eleverna blir allt mer utelämnade i klassrummet och lärarna håller färre genomgångar med klassen.

Ett allt ovanligare fenomen: lärarledd undervisning.
FOTO: BERIT ROALD/TT

skolmyndigheten och Skolinspektionen. Myndigheter sprider pseudovetenskap.

Digitaliseringstrenden är på frammarsch. En stor marknad har öppnats upp för de kommersiella aktörer som vill tjäna sig en hacka på ett skolsystem i förvirring. Catarina Player-Koro, forskare på Göteborgs universitet, har granskat nära 600 artiklar om digitala verktyg i undervisningen. Hon konstaterar att 95 procent av artiklarna har en optimistisk hållning som betonar de möjligheter som finns inbyggda i tekniken. Endast 5 procent av artiklarna intar en kritisk hållning till tekniken och tar utgångspunkt i själva lärandet.

SJÄLVFALLET FINNS DET exempel på metoder som nyttjar tekniken till undervisningens fördel, men det går inte att sticka under stol med att många satsningar har varit förgäves. OECD konstaterade i rapporten *Students, computers and learning* att inget land som har satsat stora resurser på teknik i undervisningen har lyckats höja resultaten i vare sig matematik, läsförståelse eller naturvetenskap. Vinnarna på elevdatorer är IT-företagen, inte eleverna.

Samtidigt som effektiviteten av teknik i undervisning är låg har många kommuner satsat stora belopp på att köpa in datorer till eleverna, ofta på bekostnad av böcker. Många lärare erbjuds inte fortbildning baserad på vetenskaplig grund i hur digitala verktyg kan användas effektivt. Satsningarna på teknik i klassrummen kommer ofta ovanifrån. Elevdatorer har varit ett mål snarare än ett medel, ingen vill vara sist på den digitala trenden som i årtionden utlovat mirakel för kunskapsresultaten. De utlovade resultaten lyser ännu med sin frånvaro.

Enligt en rapport från SKL leder inköp av elevdatorer till ökade skillnader mellan skolor, ökade kostnader och ökat ensamarbete. Att de lärarledda genomgångarna minskade markant i samband med att skolorna köpte in datorer bekymrar inte rapportförfattarna. De skriver att elevernas ensamarbete är positivt om ”läraren finns till hands för att hjälpa och vägleda”. Läraren ska således vara en coach som vägleder eleverna och därmed inte längre undervisa strukturerat i helklass. Joanna Giota, författare av forskningsöversikten *Individualiserad undervisning i skolan*, konstaterar att lärandet har blivit ett individuellt projekt. Eleverna blir alltmer utelämnade i klassrummet och lärarna håller färre genomgångar med klassen. Eget arbete har blivit en vanlig arbetsform, trots att strukturerad lärarledd undervisning är mer effektivt.

ALLT FLER ELEVER uppger att de känner sig stressade. Min hypotes är att förskjutningen från lärarledd undervisning till ett ökat ansvarstagande för den enskilde eleven ger upphov till stress. Många elever är inte kognitivt mogna att ta eget ansvar i för stor utsträckning. Giota sammanfattar det väl: ”Alla elever klarar inte av att planera sitt eget lärande. Om de inte får stöd är risken stor att de tappar lusten att lära.”

Att trendiga pedagogiska metoder fått leva vidare trots att Sverige spenderar omfattande resurser på pedagogisk forskning kan möjligtvis förklaras av att den pedagogiska forskningen inte har varit intresserad av att mäta effekten av sina rön. En studie av Socialstyrelsen undersökte hur många doktorsavhandlingar som innehöll effektstudier inom ett flertal discipliner. Effektstudier används för att mäta den effekt olika insatser har. Enbart 2 procent av doktorsavhandlingarna i pedagogik innehöll effektutvärderingar av hög kvalitet.

Effektmätningar kan bemästras redan i grundutbildningen. Lärarstudenter bör få lära sig att göra effektutvärderingar av sin egen undervisning, vilket de får i Singapore. Det kan skapa de förutsättningar som krävs för att skapa en sund skepsis mot olika forskningsresultat. Det är dags att bryta pedagogernas isolering i de svenska lärarutbildningarna och öppna upp för andra discipliner, exempelvis kognitiv neurovetenskap.

Pseudovetenskapliga trender, katastrofala kunskapsresultat och en pedagogisk forskning som inte gör nytta för lärarna i klassrummet är en ohållbar kombination. Det är hög tid att börja ifrågasätta de ovetenskapliga skolexperiment som pågår. De trendpedagogiska metoderna borde enbart användas mycket restriktivt och endast i samband med forskning som utvärderar nytta och risker. Först då kan vi börja prata om en skola på vetenskaplig grund.

Isak Skogstad är ordförande för Lärarnas Riksförbunds studerandeförening.

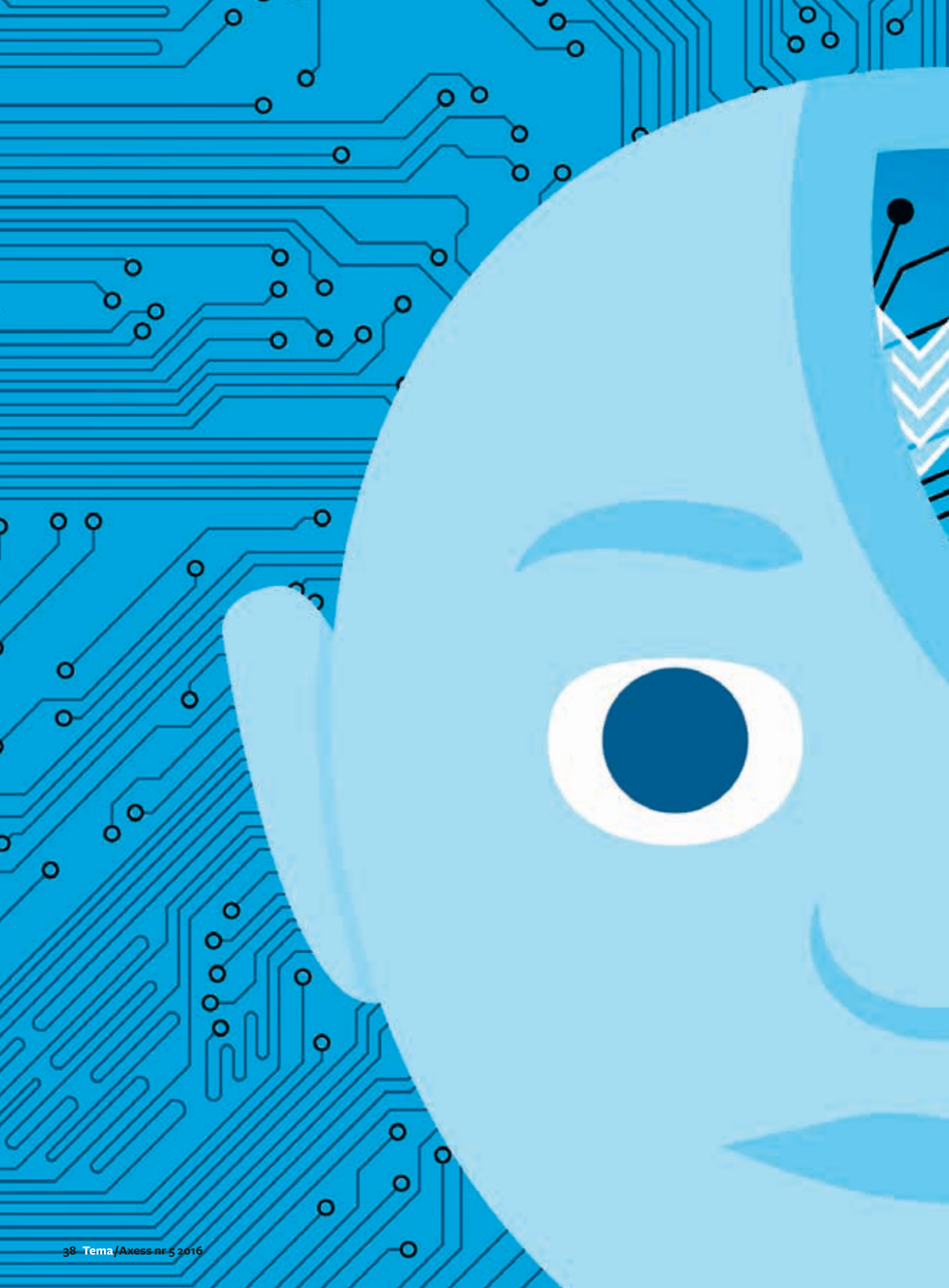

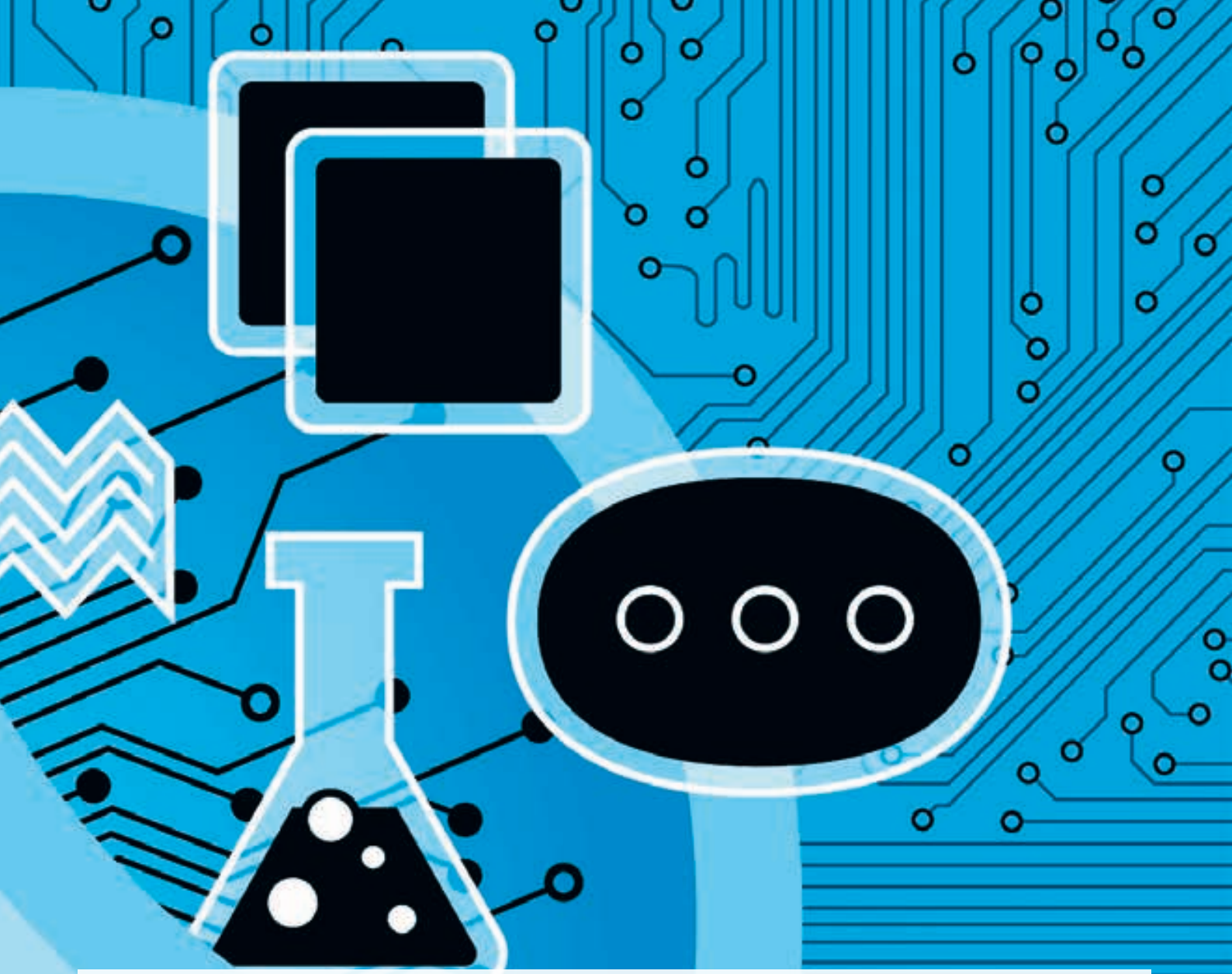

TEMA

VART TOG MÄNNISKORNA VÄGEN?

Alltmer händer utan riktig mellanmänsklig kontakt. Man går till skärmen istället för till kassan, och man kollar mobilen istället för att samtala. Livet på nätet kan vara effektivt och tillfredsställande, men det lämnar oss knappast opåverkade. Vad händer med våra sociala relationer? Och med vår ensamhet?

Ingen att prata med

Vad händer med ett samhälle där tekniska innovationer gör oss alltmer oberoende av varandra? Risken finns att ett ökande tomrum i samhällets kärna uppstår.

Av Per Svensson

Ganska slumpmässigt väljer jag ett fotografi i *Mitt hjärtas Malmö. Minnen från en stad*, bokversionen av ett i min hemstad populärt nostalgiprojekt, gamla arkivfilmer samlade på dvd.

Fotot jag tittar på är taget någon gång i skiftet mellan 60-talet och 70-talet. Färgerna är bleka och smutsiga. Motivet är Carolikvarteren, en gyttrig och småskalig stadsdel med ett något solkigt rykte. Caroli skulle nu rivas för att ge plats åt ett modernt köpcentrum och moderna bostadsmoduler. Det är en historia för sig. Men det som fångar mitt intresse i bilden är de två äldre kvinnorna på trottoaren. Det är en gråblöt dag. De har sökt skydd under ett paraply. Åtminstone en av damerna har dessutom täckt hatten med plast. Båda har väskor att bära på. De har gått ut för att uträtta ärenden, kan man tänka, och har råkat stöta på varandra i gathörnet. Kanske är de grannar? Kanske gamla arbetskamrater?

På en husvägg bakom de två damerna siter en reklamaffisch. Tre sparbössor i form av mamma, pappa, barn. Alla bössorna är glada och försedda med hatt och en gemensam paroll: ”Familjeklok med sparbanksbok”.

Vilka ärenden kan de två kvinnorna ha haft denna dag?

Kanske har någon av dem varit just på sparbanken, gjort ett uttag på bankboken och samtidigt växlat några ord om det bedrövliga vädret med den trevliga damen i kassan. Den andra damen kan ha varit på posten. Förfärliga köer. Men en ung och glad postfröken höll kunderna på gott humör. Efter besöket på banken passade den första damen på att hämta några broschyrer på resebyrån innan hon gick vidare till Centralen för att höra sig för om tågtider. Var det köer där också? Naturligtvis. Och nu måste båda verkligen skynda vidare om de ska hinna med bageriet, snabbköpet, köttbutiken och kanske också en sväng in på NK eller Domus.

En dag på stan innebar för inte så länge sedan en lång rad möten med expediter, kassörskor, tjänstemän av olika sorter. Det var människor man kanske inte kände men ofta kände igen och det var heller inte ovanligt att man själv blev igenkänd.

Idag kan man klara av de flesta av sina ”ärenden” utan att tala med en enda människa. Banktransaktionerna görs på internet. Postkontor finns knappt längre. Semesterhotell och flygbiljetter bokar man själv på nätet. Tågbiljetterna ligger i mobilen. När man ska veckohandla tar man bilen till stormarknaden, drar kortet i p-automaten, självscannar sina inköp, betalar med kort i automaten vid utgången och sedan kör man hem för att kolla nya böcker på Adlibris.

”All the lonely people. Where do they all come from?”

Från modernitetens maskinrum, lyder ett slitet men inte nödvändigtvis helt galet svar.

”Att vara modern är att befinna sig i en miljö som utlovar äventyr, makt, glädje, växt, förvandling av oss själva och världen – och som samtidigt hotar att förstöra allt vi har, allt vi känner till, allt som vi är.”

Det är den grundläggande iakttagelsen i den amerikanske kulturkritikern Marshall Bermans klassiker från 1980-talet, *Allt som är fast förflyktigas. Modernism och modernitet.* I det sista kapitlet skriver Berman in denna modernitetens inneboende motsägelsefullhet i sin egen biografi. Han växte upp i Bronx på 1950-talet, som på den tiden var en mosaik av ”solida, väletablerade, tätt befolkade bostadsområden”, judiska, italienska, irländska och svarta. Typiska *communities*. De slogs sönder av utvecklingen. Motorvägen Cross-Bronx Expressway drevs som ett spett rakt igenom Bermans Bullerby.

”Jag kan minnas hur jag stod ovanför byggplatsen för Cross-Bronx Expressway och grät över min stadsdel”, skriver han. Utkiksplatsen var Grand Concourse, det närmaste Bronx kom ”en parisisk boulevard” med rader av trettiotalshus i art déco-stil. De var ”moderna”, men inte ”moderna” nog:

››

VART TOG MÄNNISKORNA VÄGEN?

Tomt och opersonligt.

FOTO: ROLF CHRISTENSEN/TT

”När jag såg ett av de vackraste av dessa hus rivas för vägens skull kände jag en sorg som, vilket jag nu inser, är inbyggd i det moderna livet. Hur ofta är inte priset för en fortsatt och expanderande modernitet en förstörelse av inte bara ’traditionella’ och ’förmoderna’ institutioner och miljöer utan även – och häri ligger den verkliga tragedin – av allt det mest vitala och vackra i själva den moderna världen.”

Berman gör sig här till tolk för modernitetens melankoli. Alla dessa hus, restauranger, konditorier, affärer som man alltid gillat. Plötsligt en dag är de bara borta.

Moderniteten kan beskrivas som en fortgående dubbel rörelse: Å ena sidan tilltagande storskalighet. Verkstaden blir fabrik. Fabriken blir koncern. Koncernen blir ett globaliserad oöverskådlig makrostruktur. Å andra sidan fragmentarisering. Människan slits successivt loss från sina givna gemenskaper: stammen, klanen, släkten, familjen. Fragmentariseringen kan sedan antingen framställas som en emancipationsprocess, en berättelse om den moderna fria individens födelse. Eller också ställs vi inför en dystopisk utvecklingshistoria, berättelsen om den accelererande alienationen. Till sist är människan ensam. En främling i och inför världen, en främling för sig själv. Detta främlingskap, denna hemlöshet i världen, är ett bärande tema i den moderna litteraturen: Musils *Mannen utan egenskaper*, *Främlingen* av Camus, Stig Larssons *Autisterna*...

I populärkulturen har ”storstaden ofta fått tjäna som sinnebild för modernitetetens janusansikte. Frihet är dess lockvara. Ensamhet dess pris. Den myllrande storstadsgatan är också en isoleringscell. I countrysång efter countrysång berättas om den unge mannen eller kvinnan som lämnat barndomshemmet på landet för att söka lyckan i Den Stora Staden, men nu ensam och olycklig längtar tillbaka till det förlorade paradiset.

Men en av poängerna med en stor stad är att den är så stor att den kan rymma både Gesellschaft och Gemeinschaft, 1800-talssociologen Ferdinand Tönnies ständigt åberopade begreppspar. Storstaden kan härbärgera både det nära och det avlägsna, det privata och det offentliga, det bekanta och det främmande, det intima och det formella, den lilla världen och den stora.

När man växlar några ord med kassörskan i det lokala snabbköpet, eller nickar åt en man som man då och då brukar stöta på i kvarteret, bekräftar man en samhörighet man inte behöver kvalificera sig för. Det är inte byns ”alla-vet-allt-om-alla”-gemenskap, men inte heller countrysångernas tröstlösa ensamhet på den neonblänkande trottoaren. Man är istället bejakad både som autonom individ och som andelsägare i något gemensamt: den här gatan, de här kvarteren, den här stan...

Detta dubbla erkännande – att man får vara både anonym och sedd, att man tillerkänns rätten att vara både ensam och delaktig – tror jag är viktigare än man kanske först tänker sig. Det är både ett uttryck, och en förutsättning, för den liberala demokratin. Där är vi inte alla en enda stor familj (som populister av alla schatteringar vill få oss att tro). Där är vi istället privatpersoner (många av oss rotade i familjegemenskaper) och medborgare.

Vad händer då med ett samhälle som i allt högre grad präglas av självscanningsbeteenden, bokstavligt och bildligt?

Sverige är ett land där invånarna sedan länge hyst en fäbless för innovationer och apparater och affärsmodeller som eliminerat tvånget att träffa, och tala med, andra människor. Personlig service har ratats till förmån för bricklucher, obemannade bensinmackar och, på senare tid, taxibolagens beställningsappar.

Och nu tycks utvecklingen ta ännu ett språng mot den full ut förverkligade rationaliteten. Självscanningen på Ica är bara ett av många förebud om nästa socio-teknologiska revolution.

Den förra, ännu pågående, har gjort människan allt mer onödig som producent. Först försvann fabriksarbetarna. Sedan vaktmästarna, lönekontoristerna, kanslisterna, växeltelefonisterna, personalassistenterna. Nu sägs det att ”mellancheferna” snart kommer att vara ersatta av robotar (somliga kanske skulle säga att det redan skett). Kvar i produktionen blir ett antal entreprenörer/projektledare och en handfull specialister på korttidskontrakt. Det är det som brukar kallas *gig economy*, knäckekonomin eller påhuggsekonomin eller statarekonomin på gammaldags svenska.

Vad är nästa steg? Att människan görs onödig också i rollen som konsument?

Våra skärmar ger oss dagligen tips på böcker, hotell och randsydda skor som vi ”kanske är intresserade av”. Kanske? Skärmarna hycklar. De vet vad vi vill ha. Snart kommer de också att själva se till att vi gör slag i saken. Varför ska vi själva ränna runt i livsmedelshallen när scannern redan vet att vi alltid köper två paket tropisk juice, en liter ekoyoghurt, två mozzarellaförpackningar och så vidare... Robotar plockar samman varorna. En förarlös bil sköter leveranserna.

Drömmar, och mardrömmar, om en framtid där maskinerna/robotarna befriat alternativt förslavat människan är å andra sidan dussinvara i kulturhistorien. De flesta av spådomarna har dessutom lyckligtvis visat sig vara felaktiga.

Den som vill protestera mot påståendet att vi utvecklas i riktning mot ett vardagsliv med allt färre tillfällen till möten med andra människor behöver inte leta länge efter motexempel. Kaféelivet blomstrar som kanske aldrig förr. Träningsvilliga i alla åldrar trängs på gym och i yogalokaler. Också det mysiga stadslivet tycks ha högkonjunktur. Aldrig har det väl funnits så många surdegsbagerier, syateljéer och roliga specialbutiker som nu.

I *Dagens Nyheters* Stockholmssektion visar Alexandra Pascalidou upp ”sina kvarter” kring Mariatorget på Södermalm (*DN* 8/12 -16). Det är en idyll som får Kamomilla stad att framstå som ett iskallt Metropolis. Pascalidou sveper en spenat- och avokadojuice på kafé Rival, småsnackar med receptionisten på Saga motion, donar med skyltningen i den lokala bokhandeln, tittar in hos Björnens kemtvätt, äter vietnamesisk nudelsallad på Ka’s Café och hejar på Orup i dörren till Ali Darakhans tobaksaffär.

”Jag vill bo i en stadsdel som rymmer mångfald och pluralism”, förklarar hon. Cynikern kan då svara att i så fall är ju Söder perfekt. Där bor det både journalister och popmusiker.

Men så orättvis behöver man inte vara. Den småskaliga urbanitet Alexandra Pascalidou lyfter fram representerar på många vis det bästa av alla världar. Och när hon berättar att Ali Darakhan sagt ”god morgon” till henne ”ända sedan hon gick förbi hans affär första gången” illustrerar hon just det jag försökt säga med den här artikeln: det omistliga värdet av opretentiösa mänskliga vardagskontakter. Eller som Alexandra Pascalidou själv uttrycker det: ”Det är så enkelt, men det får mig att känna mig hemma i kvarteret.”

Och så har vi de ”sociala medierna”. Facebook finns. Vad betyder då ett nedlagt postkontor, en bank som helst vill slippa träffa sina kunder, en livsmedelshall där man inte längre behöver se någon anställd i ögonen, en avgångshall på flygplatsen där man efter att ha checkat in vid automaterna själv scannar sitt bagage och placerar det på rullbandet?

Kanske inte så mycket. Fast kanske en del, ändå.

I början av 2000-talet väckte den amerikanske statsvetare Robert

Det här får du klara själv.
FOTO: HÅKAN LINDGREN / TT

D Putnam uppståndelse med sin bok *Bowling Alone*. Putnams tes var att det sociala kittet i USA riskerade att lösas upp när amerikanerna övergav en institutionaliserad gemenskapskultur, det traditionella förenings- och församlingslivet, till förmån för en individualiserad konsumtionskultur. Förr bowlade amerikanen tillsammans med andra, i grupp. Nu bowlar han ensam.

Jag skulle påstå att i dagens svenska samhälle är hotet det omvända. Allt fler lever nu sitt liv i avgränsade grupper som man aktivt måste söka sig till, inte sällan också kvalificera sig för, om inte annat genom val av livsstil och identitet.

Det kan handla om allt från den breda joggargemenskapen till den slutna Facebookgruppen, allt från medeltidslajvet till den härligt urbana samhörigheten i bostadsrätternas *gated communities* med sina trivsamt osynliga sociala och kulturella murar.

Nätet och den fysiska världen blir alltmer lika varandra. Där finns något för var och en. Men finns det också en plats/en sajt/ett sammanhang för ”alla”?

Om vi inte längre behöver, eller kan, möta också människor vi inte känner, i vardagliga och rutinmässiga sammanhang (posten, banken, snabbköpskassan, på tidningssidorna) så kommer det rimligen att påverka oss, på det ena eller det andra sättet. Man kan, med Putnam, tänka sig att det sociala kittet mjukas upp eller nöts bort. Man kan tänka sig att det uppstår ett långsamt växande tomrum i samhällsbyggets kärna.

Kanske är det att dra för stora växlar på automatiseringen av livsmedelshallarnas kassasystem. Men det finns ändå en dimension av den utveckling som förtjänar en smula uppmärksamhet.

Självscanningen bygger på ackumulerat förtroendekapital. Butiken genomför stickprovskontroller. Ju fler gånger kunden har gjort fel, exempelvis har glömt att scanna in en vara, ju oftare kommer systemet att tvinga henne att visa upp innehållet i kassarna. Klarar hon kontrollerna blir de i gengäld färre. Enkelt och logiskt.

Men det intressanta här är att de få anställda som i framtiden bemannar kassorna i första hand kommer att ha just en kontrollerande funktion. Det är som på flygplatsen. Resenären får själv ta hand om incheckning och bagagehantering, men måste sedan forcera en mur av säkerhetspersonal som letar efter för stora tandkrämstuber i handbagaget. Och när jag under den gångna vintern har varit på teater eller opera i Köpenhamn har jag efter att ha köpt biljett i en automat och tagit den förarlösa Metron från Kongens Nytorv till Kastrup tvingats visa upp mitt nationella id-kort för de säkerhetsvakter som bildat kedja på Öresundstågens perrong (varefter tågen sedan bordats av svensk polis i Hyllie för en repetition av den nyss genomförda id-kontrollen).

Man kan kanske tala om en pågående samhällelig förskjutning från ”service” till ”kontroll”. Och då tänker jag inte bara på snabbköp och flygplatser.

Nätet är ju inte minst en gigantisk apparat för registrering och övervakning, ett slags självscanningskulturens Stasi.

Per Svensson är författare och senior editor i *Sydsvenskan*.

Fångade av algoritmerna

Genom en ständig förfining av sökmotorer och appar utsätts vi för en allt ökad social kontroll. Våra identiteter fångas upp och utnyttjas.

Av Charlotta Levay

Det finns få tillfällen då jag tvivlar så mycket på marknadsekonomins förträfflighet som när jag betalar månadens räkningar via internetbanken och tvingas fylla i milslånga referensnummer. Det är så klart jättefiffigt för företagen att baka in en massa information i referensnumren, men varför ska jag behöva jobba gratis åt dem?

Det är bara ett exempel på en synnerligen irriterande konsekvens av den självscanningstrend som Per Svensson pekar på i sin essä. När varor, tjänster och handelsplatser präglas av informationsteknologi innebär det inte bara färre direkta mellanmänskliga kontakter – det betyder också att alltmer administrativt arbete lassas över på oss konsumenter. Säkert blir det billigare, men för det mesta har man som konsument inget riktigt val, eftersom varje ny IT-baserad tjänstekomponent – incheckningsautomater på flyget, scanningsstationer i livsmedelsaffären, internetbokning till bilprovningen – vanligen medför att det blir svårare att få personlig service.

Kanske är det orättvist att skylla på marknadsekonomin. Motsvarande sker ju inom offentlig sektor, inte minst inom själva organisationerna, till förfång för de ofta högutbildade yrkesgrupper som arbetar med kärnuppgifterna, såsom sjukvård, utbildning och myndighetsutövning. IT-baserade system för journalföring, schemaläggning och ärendehantering innebär i allmänhet att arbetsuppgifter som tidigare utfördes av administrativ personal flyttas över till läkare, lärare och andra professionella, vanligen utan att dessa kompenseras med färre huvudsysslor.

Problemet är inte varje enskild ny administrativ syssla som flyttas över på konsumenter och medarbetare, utan den sammanlagda bördan av allt detta pyssel på olika virtuella plattformar. Alltid är det något som ska fyllas i, uppdateras, läggas ut eller laddas ned. Alltid är det något lösenord som ska kommas ihåg eller bytas.

Humanekologen Ebba Lisberg Jensen redogör en i tankeväckande radioessä för den vilsenhet som lätt uppstår i ”fyller-i-samhället” (*OBS* 11/5 -16). Vi tvingas ständigt orientera oss i en labyrint av så kallade webbplatser, som egentligen inte alls är platser utan kroppslösa, doftlösa och intill förvillelse lika vyer i datorn. Företag och myndigheter sparar tid och resurser medan kunder och brukare blir en sorts cerebralt proletariat, alltmer utmattade och uttråkade av alla dessa endimensionella intryck som ständigt ska processas.

Vår vardag utarmas verkligen när självscanningen tilltar och de enkla servicejobben försvinner. Lågutbildade får allt svårare att försörja sig, och de som är självförsörjande möts allt oftare av en datorskärm istället för en levande människa, både i och utanför arbetet. Men det är ingen oundviklig konsekvens av teknisk utveckling utan beror även på lönenivåer och andra sociala överenskommelser.

I USA, som vi ofta tänker på som framtidens rike, finns det många konkreta, fysiska jobb kvar som har försvunnit eller aldrig ens funnits i Sverige. Ett exempel som brukar nämnas är personalen som packar kassar åt kunder i snabbköpskassor. Själv tänker jag på trafikpoliserna som står och viftar i var och varannan korsning, även under lågtrafik och även där det finns trafikljus. Så är det i alla fall i den bullriga storstaden Boston, och det känns ungefär som att förflyttas till en barnbok från 1950-talet. Jag misstänker att överflödet av trafikpoliser har något att göra med bristande effektivitet i stadsförvaltningen. Kanske är det inte kostnadsmässigt optimalt, men charmigt är det, och så något mer – det inger en känsla av välordnat och tryggt stadsrum, något som dessvärre saknas på allt fler håll i vårt land.

Hur blir tillvaron för de servicearbetare som istället för att arbeta ansikte mot ansikte med kunder blir någon sorts självscanningscoacher eller självscanningsövervakare? De kanske har det jätteroligt, och det vore spännande att se empirisk forskning på området. ››

VART TOG MÄNNISKORNA VÄGEN?

FOTO: MAJA SUSLIN/TT

Men förändringen läggs till en rad andra utarmande utvecklingslinjer som har konstaterats i studier av servicearbete, såsom närmast orimliga krav på flexibilitet, ständig utvärdering via kundenkäter och utmattande ”emotionellt arbete”, till exempel att le och vara vänlig hur oförskämda kunderna än är.

Jag vet i och för sig inte hur väl emotionellt servicearbete har gått att implementera i länder som exempelvis Frankrike, där personalen brukar ha en väl utvecklad stolthet och självkänsla. Där får man som kund ofta argumentera rätt ivrigt för sin sak. Ibland är det enda som fungerar ett väl avvägt vredesutbrott, helst med så mycket vältalighet man förmår prestera, och givetvis under fortsatt niande. Det är både frustrerande och – ja, återigen charmigt och på något vis meningsfullt, därför att det handlar om genuin interaktion med en annan levande människa snarare än transaktion med en robotiserad stackare som dignar under regler och prestationsmått.

Självscanningen hänger samman med uppkomsten av det algoritmiska jaget, alltså det jag som skapas när vi fångas in och påverkas av alla de algoritmer som numera styr sökmotorer, sociala medier, tidningsannonser, e-handel och allt annat som sker på internet och i olika databaser. Som filosofi- och vetenskapshistorikern Ian Hacking så övertygande visat är klassificering av människor inte någon neutral övning utan något som påverkar och interagerar med människorna som klassificeras. Det påpekades nyligen i en kritisk artikel av juridikprofessorn Frank Pasquale i tidskriften *The Hedgehog Review* (nr 1/2015).

> *”När vi tumlats några varv genom alla algoritmer är vi troligen inte riktigt samma människor som vi var innan.”*

När vi tumlats några varv genom alla algoritmer är vi troligen inte riktigt samma människor som vi var innan. Vi har erbjudits och kanske antagit nya identiteter – exempelvis ung köpstark kvinna i storstad – och kopplats loss från och kanske glömt bort andra – exempelvis moster till Agnes, två år. Det hela blir inte mindre problematiskt av att algoritmerna alltmer förfinas och avspeglar våra ”ursprungliga” identiteter, snarar tvärtom – att vara en standardiserad algoritmisk moster åt en tvåårig flicka är nog nästan ännu värre än att vara en standardiserad algoritmisk ung kvinna i storstad.

Ju mer träffsäkra algoritmerna i självscanningens samhälle blir, desto mer öppnas för social kontroll av tvivelaktigt slag. Nyhetsförmedling och åsiktsbildning formas numera i hög grad av algoritmerna som styr vad som dyker upp i flödet på Facebook och andra sociala medier. En risk som diskuterats livligt på sistone är att vi mest tar del av nyheter och åsikter som bekräftar de uppfattningar vi redan har. Vi kapslas in i avgränsade nätbubblor som förhindrar verklighetsanpassning och åsiktsutbyte. En annan risk är att de som överlistar algoritmerna får otillbörligt inflytande. Extremfallet är påståendet att progressiva redigerare på Facebook rutinmässigt undertrycker nyheter om konservativ politik, vilket en tidigare Facebookanställd uppgivit för teknikbloggen *Gizmodo* (9/5 -16).

Patientmakt eller vilse i systemen? FOTO: JESSICA GOW/TT

Det finns ett område där hela självscanningsutvecklingen knappt ens börjat och där insatserna är särskilt stora, och det är sjukvården. Inom sjukvården återstår till stor del den andra vågens digitala revolution som redan har transformerat handel, medier och sociala kontakter. Där kan mobila lösningar möta tungt vägande behov av ökad patientmakt, förbättrad kvalitet och tillgång till medicinska forskningsdata – och där hanteras känsliga personuppgifter som absolut inte får hamna på avvägar.

Regeringens vision är att Sverige ska bli bäst i världen på eHälsa år 2025. På vissa sätt är eHälsa redan en verklighet. Det finns kirurgirobotar, internetbaserad KBT-behandling och vårdcentral på nätet. I vissa landsting har medborgarna tillgång till sina journaler på internet. Men det finns nya tillämpningar som kan medföra svårförutsägbara och inte helt oproblematiska omvandlingar.

En ny utveckling är appar för att mäta och styra sitt hälsotillstånd, inte bara vad gäller kost och motion utan också mer medicinska företeelser som blodtryck och blodsockernivå. Apple har i samarbete med framstående institutioner som Johns Hopkins University och Massachusetts General Hospital utvecklat mjukvaruramverket Research Kit med öppen källkod. Det används idag till forskningsappar för bland annat astma, diabetes och hjärnskakningar. Nyligen lanserades ramverket Apple Care Kit, och nu utvecklas nya sjukvårdsappar för bland annat gravideter, diabetesbehandling och vård efter operation.

Apple försäkrar på sin hemsida att användarna själva bestämmer vilken hälsoinformation som lämnas ut till vilka appar och alltid kan se vilken information som delas. Men med kännedom om affärsmodellen för många andra digitala tjänster kan man bli fundersam över vad sjukvårdsapparna kommer att innebära för patienternas integritet.

En vanlig digital affärsmodell är att kunden får gratis tillgång till exempelvis nättidningar och sociala plattformar och i gengäld delar med sig av personlig information som företag är beredda att betala för. Det kan bli den dominerande affärsmodellen även för sjukvårdsappar och andra eHälsotjänster. I så fall kommer vi att börja dela med oss av högst känsliga data om vår personliga hälsa. Den självscannande patienten kan bli en ny sorts patient vars digitala skugga snurrar runt i olika automatiserade system för att utveckla, utvärdera och sälja nya mediciner och medicinteknik.

Det etymologiska ursprunget för patient är någon som tål och uthärdar. Den självscannande algoritmiska patienten kan behöva tåla och uthärda helt nya och hittills oanade saker.

Charlotta Levay är docent i företagsekonomi vid Lunds universitet.

VART TOG MÄNNISKORNA VÄGEN?

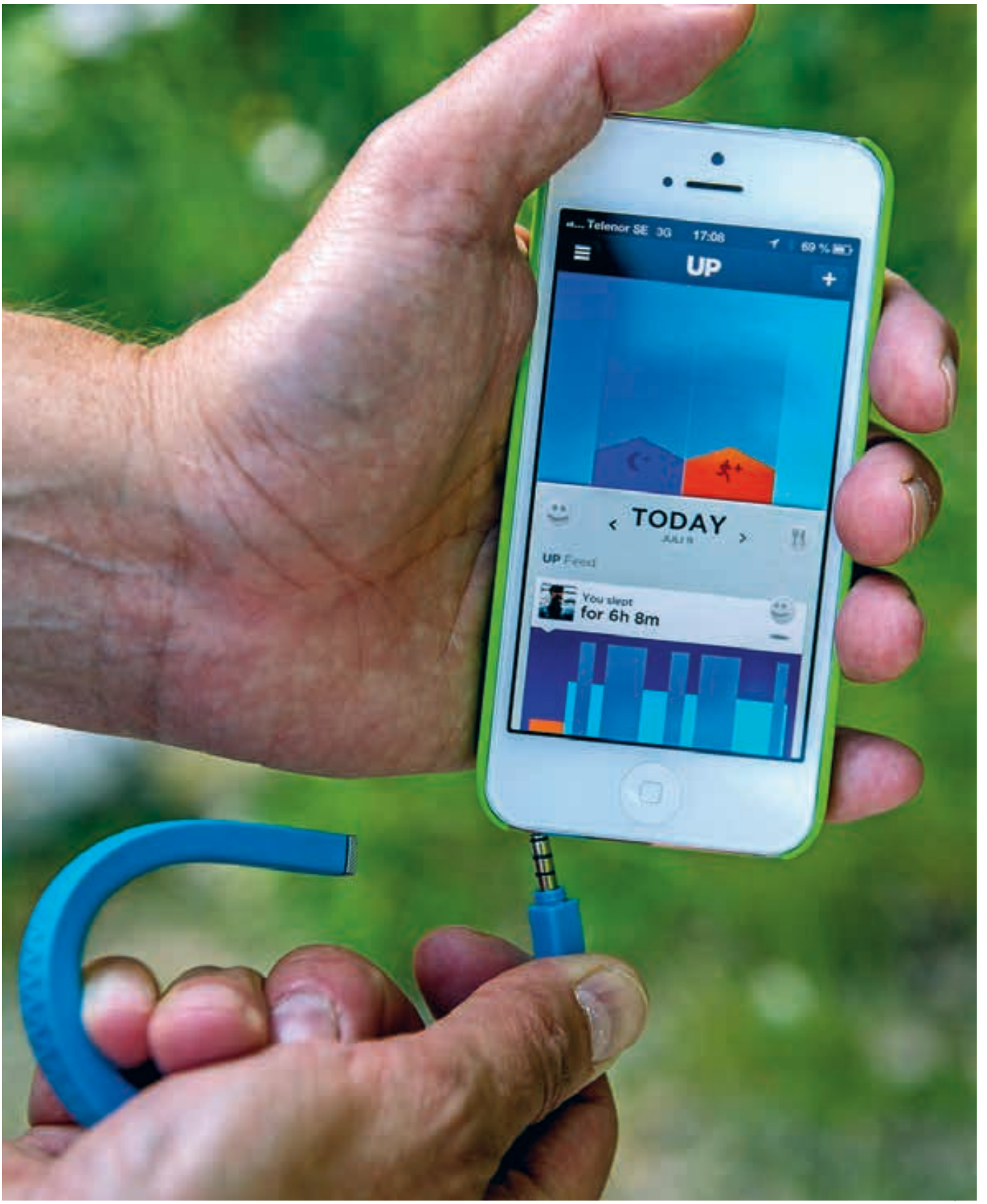

Men hur mår du, egentligen?

FOTO: APELÖGA/SCANDINAV

Sluta googla – börja prata

Trots att vi är ständigt uppkopplade har vi vant oss av vid äkta och spontana samtal. Men i en digital tidsålder är det just sådana samtal som skapar ett sammanhang.

Av Sherry Turkle

Högskolestudenter berättar för mig att de kan se någon i ögonen och samtidigt skriva meddelanden på sina telefoner, utan att det märks att deras uppmärksamhet är delad. De förklarar att det är en färdighet som de lärde sig att behärska i mellanstadiet när de ville skicka sms i klassrummet utan att åka fast. Nu använder de den när de både vill umgås med sina vänner och samtidigt ”vara någon annanstans”, som en person uttryckte det.

Nuförtiden känner vi inte längre ett lika stort behov att dölja det faktum att vår uppmärksamhet är delad. I en undersökning som Pew Research Center utförde år 2015 sa 89 procent av alla som hade en mobil att de hade använt sin telefon vid den senaste sammankomsten de deltog i. Detta var dock inte något de var stolta över – 82 procent av de vuxna upplevde att deras telefonanvändning ute bland folk hade negativ inverkan på samtalet som fördes.

Jag har studerat det uppkopplade livets psykologi i mer än 30 år. Under de senaste fem åren har jag haft en särskild inriktning: Vad har hänt med det personliga samtalet, öga mot öga, i en värld där så många människor säger att de hellre skickar sms än pratar med folk? Jag har tittat på familjer, vänskapsband och kärleksförhållanden. Jag har studerat skolor, universitet och arbetsplatser. När högskolestudenter förklarar för mig hur det ser ut när de växlar uppmärksamhet i matsalen hänvisar en del till ”treregeln”. Under ett samtal mellan fem eller sex människor som sitter och äter måste man kolla att tre är uppmärksamma – har blicken riktad rakt fram – innan man kan tillåta sig att titta ner på sin telefon. Så samtalet löper på, men med olika människor med blicken riktad rakt fram vid olika tillfällen. Resultatet blir det väntade. Samtalet blir rätt lojt och handlar om ämnen som gör att folk känner att de kan försvinna och komma tillbaka.

Ungdomar talade entusiastiskt med mig om allt det goda som kommer av att leva enligt ”treregeln”, som är något man inte bara behöver följa under måltider utan kan använda sig av hela tiden. För det första har vi det magiska i det alltid tillgängliga ”någon annanstans”. Man kan rikta sin uppmärksamhet mot en plats där man vill att den skall vara. Man kan alltid bli hörd. Man behöver aldrig bli uttråkad. När man känner att samtalet håller på att köra fast kan man övergå från människorna i rummet till världen man har i sin telefon. Men studenterna beskrev också en känsla av att något har gått förlorat.

En 15-åring som jag intervjuade på ett sommarläger talade om sin reaktion när hon gick ut och åt middag med sin pappa och han tog fram sin telefon för att få med ”fakta” i deras samtal. ”Pappa”, sa hon, ”sluta googla. Jag vill prata med dig.” En 15-årig pojke som jag talade med sa att en dag vill han ha familj och då tänker han inte uppfostra sina barn som hans föräldrar har uppfostrat honom (med telefonerna framme under måltiderna och i parken och under hans matcher i skolan) utan såsom hans föräldrar tror att de har uppfostrat honom – utan telefoner vid måltiderna och med intensiva familjesamtal. En student som gick tredje året på högskolan försökte fånga vad som var fel med livet i hans generation. ”Våra sms är det inget fel på”, sa han. ”Det är vad sms:andet gör med våra samtal när vi umgås som är problemet.”

Det är en djup insikt. Studier av samtal, både i laboratoriemiljöer och i naturliga omgivningar, visar att när två människor pratar med varandra räcker det med att en telefon ligger på bordet mellan dem eller någonstans inom deras synfält för att förändra både vad de talar om och det samband de känner. Folk väljer samtalsämnen som inte påverkas av avbrott. De känner sig inte lika engagerade i varandra. Även en tyst telefon bryter förbindelsen mellan oss.

År 2010 sammanställde en grupp vid University of Michigan, ledd ››

av psykologen Sara Konrath, resultaten från 72 studier som utförts under en period på 30 år. De kom fram till att högskolestudenternas empati hade sjunkit med 40 procent och den största delen av nedgången hade skett sedan år 2000.

Oberoende av generationsgränser är det tekniken som får skulden för detta angrepp på vår empati. Vi har vant oss vid att vara uppkopplade hela tiden, men vi har kommit på sätt att ta oss runt samtal – åtminstone samtal som är förutsättningslösa och spontana, där vi bollar idéer och tillåter oss själva att vara fullständigt närvarande och sårbara. Men det är under den sortens samtal – där vi lär oss att skapa ögonkontakt, att bli medvetna om den andra personens hållning och tonfall, att trösta varandra och utmana varandra på ett aktningsfullt sätt – som empatin och förtroligheten blomstrar. Under dessa samtal lär vi oss vilka vi är.

Självklart kan vi fortfarande delta i inlevelsefulla samtal, men tendensen är uppenbar. Det handlar inte bara om att vi rör oss bort från att tala med varandra öga mot öga till förmån för att chatta på nätet. Det handlar om att vi överhuvudtaget inte längre öppnar oss för dessa samtal eftersom vi har våra telefoner i närheten.

Innerst inne vet vi detta, och nu håller forskningen på att komma ikapp vår intuition. Vi står inför ett mycket viktigt val. Det handlar inte om att slänga våra telefoner utan om att använda dem med större eftertanke. Samtal är till för att förändra oss till det bättre. Samtalet är botemedlet mot det bristande sammanhanget i vår digitala värld.

Samtalsproblemen börjar i unga år. För ett par år sedan blev jag ombedd att rådgöra med lärarkåren vid en privatskola. Eleverna utvecklade inte vänskapsband på samma sätt som de brukade göra. Under ett internat beskrev studierektorn hur en elev i sjuan hade försökt få en klasskamrat utestängd från en sammankomst. Det är ett urgammalt problem. Men vid detta tillfälle, när eleven tillfrågades om sitt beteende, berättade studierektorn att hon inte hade mycket säga: ”Hon var nästan robotaktig i sina svar. Hon sa: ’Jag har inga känslor om det här.’ Hon kunde inte läsa av signalerna att den andra eleven hade blivit sårad.”

”Det handlar om att vi överhuvudtaget inte längre öppnar oss för dessa samtal eftersom vi har våra telefoner i närheten.”

Studierektorn fortsatte: ”Tolvåringar leker som åttaåringar på skolgården. De utestänger varandra på samma sätt som åttaåringar brukade göra. De verkar inte kunna sätta sig in i andra barns situation.”

En lärare hade lagt märke till att eleverna ”sitter i matsalen och tittar på sina telefoner. När de delar saker med varandra är det det som finns i telefonerna de delar med sig av.” Är det här det nya samtalet? I så fall ersätter det inte det gamla samtalet. Det gamla samtalet lärde folk om empati. De här eleverna verkar förstå varandra sämre.

Dock vi har återhämtningsförmåga. Psykologen Yalda T Uhls var 2014 huvudförfattare för en studie om barn vid ett friluftsläger som var fritt från elektroniska apparater. Efter fem dagar utan telefoner eller skärmar var campingdeltagarna mycket bättre än kontrollgruppen på att läsa av ansiktsuttryck och korrekt identifiera vilka känslor skådespelare uttryckte i scener som spelats in på video. Vad låg bakom dessa nya empatiska gensvar? De pratade med varandra! När man samtalar går det bäst om man är uppmärksam och lär sig hur man sätter sig in i en annan persons situation. Det är lättare att göra om man inte har en telefon i handen. Att samtala är det mest mänskliga och det mest förmänskligande vi gör.

Jag har sett denna återhämtningsförmåga under min egen forskning vid ett sommarläger som var fritt från elektroniska apparater. Under ett kvällssamtal i en stuga talade en grupp 14-åriga pojkar om en tre dagar lång vildmarksvandring som de nyligen hade varit ute på. För inte så många år sedan skulle det mest spännande med den vandringen ha varit tanken att få leva primitivt eller den oförstörda naturens skönhet. Numera var det som gjorde det djupaste intrycket att de hade varit utan telefon. En pojke kallade det ”tid då man inte har något annat att göra än att tänka tyst och prata med sina vänner”. Campingdeltagarna pratade också om den nyfunna aptiten på livet bortom internetuppkopplingen. Att de omfamnade fördelarna med att inte vara uppkopplade antyder ett avgörande samband: Förmågan att föra empatiska samtal går hand i hand med förmågan att vara ensam.

Det är i ensamheten vi kommer underfund med oss själva; vi förbereder oss för att komma till ett samtal med någonting att säga som är äkta, någonting som är vårt. Om vi inte kan samla oss kan vi inte se andra människor som de verkligen är. Om vi inte klarar av att vara ensamma förvandlar vi andra människor till det vi behöver dem för. Om vi inte vet hur man klarar sig på egen hand kommer vi bara att lära oss att vara ensamma.

En god spiral förenar samtalet med förmågan att betrakta sig själv. När vi har nått en inre säkerhet kan vi verkligen höra vad andra människor har att säga. Samtidigt gör samtal med andra människor, i både intima miljöer och större sociala sammanhang, att vi blir bättre på att föra en inre dialog.

Men vi har äventyrat denna goda spiral. Vi förvandlar ensamtid till ett problem som måste lösas med teknik. Timothy D Wilson, psykolog vid University of Virginia, ledde ett forskarlag som undersökte vår förmåga att klara oss på egen hand. Folk ombads att sitta på en stol och tänka, utan några elektroniska apparater eller böcker. De fick veta att de skulle få sitta ensamma i mellan 6 och 15 minuter och att de enda reglerna var att de var tvungna att sitta ner och de fick inte somna. I ett av experimenten föredrog många av försökspersonerna att ge sig själva lätta elchocker hellre än att sitta ensamma med sina tankar.

Folk säger ibland till mig att de kan förstå att man stör sig på människor som håller på med sin telefon när de umgås. Men det kan väl inte vara någon fara med att hålla på med sin telefon när man är ensam? Detta, om något, är vårt nya sätt att umgås.

Men det här sättet att dela upp saker gör att man missar det avgörande sambandet mellan ensamhet och samtal. När vi är ensamma lär vi oss att koncentrera oss och föreställa oss saker, att lyssna på oss själva. Vi behöver dessa förmågor för att vara fullständigt närvarande när vi samtalar.

Varje teknologisk landvinning gör att vi konfronteras med våra mänskliga värderingar. Detta är bra eftersom det tvingar oss att på nytt ta reda på vilka de är. Om vi nu är redo att prioritera samtal, öga mot öga, är det enklare att se vad nästa steg borde vara. Vi letar inte efter enkla lösningar. Vi letar efter sätt att börja om. En del av dem kan verka bekanta vid det här laget, men de är inte mindre utmanande för det. Vart och ett vänder sig bara till en liten del av det som tystar oss. Men tillsammans kan de göra skillnad.

Ett första steg mot att återvinna samtalet är att återvinna

Samtalsbefriad gemenskap. FOTO: SUSANNE WAHLSTRÖM/JOHNER

ensamheten. En del av de viktigaste samtalen du kommer att ha i livet är med dig själv. Se till att sakta in tillräckligt för att göra detta möjligt. Och gör det till en vana att göra en sak åt gången. Tänk på ensysslandet som nästa stora grej. Det kommer att förbättra prestationsförmågan och minska stressen i varje del av livet.

Men att göra en sak åt gången är svårt, eftersom det innebär att vi måste hävda oss mot det som förenklas av tekniken och det som känns produktivt på kort sikt. Mångsysslandet kan ge oss en särskild kick, men när vi jagar den känslan försöker vi nå en illusion. Att samtala är ett mänskligt sätt att tillämpa ensysslandet.

Våra telefoner är inte tillbehör utan psykologiskt kraftiga apparater som inte bara förändrar vad vi gör utan även vilka vi är. En annan väg mot samtalet innebär att vi erkänner i vilken utsträckning vi är utsatta för allt som det uppkopplade livet erbjuder. Vi måste bestämma oss för att utforma våra produkter och vårt liv för att ta den sårbarheten med i beräkningen. Vi kan välja att inte alltid ha med oss våra telefoner. Vi kan parkera våra telefoner i ett rum och gå till dem en gång varje eller varannan timme medan vi arbetar med andra saker eller pratar med andra människor. Vi kan skapa platser hemma och på jobbet som är fria från elektroniska apparater, heliga platser för de två dygderna samtal och ensamhet. Familjer kan hitta dessa platser i vardagslivet – inga apparater vid middagsbordet, i köket eller i bilen. Se till att införa det här när barnen är små så att det inte dyker upp som ett straff utan som en grundstomme i familjens kultur. Även på arbetsplatsen är tanken på heliga platser vettig: samtal mellan anställda förbättrar produktiviteten.

Vi kan också omforma tekniken så att vi får mer rum att tala med varandra. Funktionen ”stör inte” på Iphone är ett sätt. Man avbryts inte av vibrationer, ljus eller ringsignaler utan ställer in telefonen så att den bara tar emot samtal från utvalda människor eller visar när någon ringer till en upprepade gånger. Ingenjörerna är redo med fler idéer: Tänk om våra telefoner inte var utformade för att hålla oss uppbundna, utan för att utföra ett moment och sedan släppa oss? Tänk om kommunikationsindustrin började mäta en apparats framgång inte efter hur mycket tid konsumenterna lägger ner på den utan huruvida tiden var väl använd?

Det är alltid klokt att närma sig vårt förhållande till tekniken i en kontext som sträcker sig bortom den. Vi lever till exempel i en politisk kultur där samtal motarbetas av vår rädsla för att vara partiska liksom av våra nya förströelser. Vi trodde att vi skulle bli modigare än vi egentligen är genom att posta saker på internet, men en studie som Pew Research Center utförde år 2014 visade att folk är mindre benägna att uttrycka sin uppfattning på sociala medier när de är rädda för att deras följare inte kommer att hålla med dem. Att utforma saker för våra sårbarheter innebär att vi kan hitta sätt att tala med människor, både på internet och i verkliga livet, vars uppfattningar skiljer sig från våra egna.

Ibland betyder det helt enkelt att man låter folk tala till punkt. En student som gick tredje året på högskolan berättade för mig att hon drog sig undan från samtal eftersom de kräver att man lever efter de hårda villkoren i det hon kallade ”sjuminutersregeln”. Det tar åtminstone sju minuter innan man vet vart ett samtal är på väg. Man kan inte ta fram sin telefon förrän de sju minuterna har gått. Om samtalet tystnar får man gilla läget. För samtal består också, precis som livet, av tystnader – det en del ungdomar jag intervjuade kallade ”de tråkiga delarna”. Det är ofta just i de ögonblicken när vi snubblar, tvekar och tystnar som vi öppnar oss som mest för varandra.

Den unga kvinnan som är så tydlig med de sju minuter det tar för att se vart ett samtal är på väg medger att hon ofta inte ens är i närheten av att ha tålamod att vänta så länge innan hon övergår till sin telefon. Detta gör henne kännetecknande för det psykologerna Howard Gardner och Katie Davis kallade ”app-generationen” som växte upp med telefoner i handen och appar redo. De har en benägenhet att vara otåliga, de förväntar sig att världen skall svara som en app, snabbt och effektivt. Appsättet att tänka börjar med idén att de handlingar man utför i världen skall fungera som algoritmer: Vissa handlingar skall leda till förutsägbara resultat.

”Appsättet att tänka börjar med idén att de handlingar man utför i världen skall fungera som algoritmer: Vissa handlingar skall leda till förutsägbara resultat.”

När det gäller vänskap kan denna inställning visa sig som en brist på empati. Vänskapsband blir saker man måste ordna; man har många och man närmar sig dem med verktyg. Så här är ett första steg: För att återta samtalet för dig själv, dina vänner och samhället – kämpa mot att se världen som en jättelik app. Det fungerar på det andra sättet också: Samtal är ett motgift mot det algoritmiska sättet att betrakta livet eftersom det lär oss om flexibilitet, möjligheter och personlighet.

Det är dags att vi erkänner de oavsiktliga konsekvenserna av den teknik som vi är utsatta för, men också att vi respekterar den återhämtningsförmåga som vi alltid har haft. Vi har tid på oss att rätta till saker och ting och komma ihåg vilka vi är – varelser med en historia, djup psykologi, komplexa förhållanden, samtal, okonstlade, vågade och öga mot öga.

Sherry Turkle är psykolog, sociolog och professor vid Massachusetts Institute of Technology.

Texten bygger på ett utdrag ur *Reclaiming Conversation. The Power of Talk in a Digital Age* som ges ut på svenska 2017.
Översättning: **Martin Peterson**

Hjalmar Söderberg.

FOTO: BONNIERARKIVET/TT

Hemskt eller härligt ensam?

Så ensam som Sigmund Freud föreställer sig människan har ingen människa någonsin varit.

Av Dan Korn

Hjalmar Söderberg var en mästare på att formulera aforistiska meningar i sina romaner och dramer. Att detta var en talang han var väl medveten om framgår av pjäsen *Gertrud* (1906) där han valt att lyfta fram en av dessa meningar. Den är inte enbart en replik i skådespelet utan står också som motto på en egen sida i bokens inledning:

Jag tror på köttets lust och själens obotliga ensamhet.

De orden har blivit bevingade. ”Köttets lust tror vi nog allesammans på”, sade Karl Gerhard i sin enmansföreställning *Vad pappa vet om kärlek* (1962). En som verkligen trodde på köttets lust som drivkraften i hela vårt samhälle var som bekant Sigmund Freud. I *Das Unbehagen in der Kultur* (1930) föreställer han sig att en man någon gång i forntiden kom på att istället för att ge sig ut för att hitta en ny kvinna varje gång han kände att köttets lust pockade, kunde han ingå i en parrelation med en kvinna och på så sätt ha henne tillgänglig varje gång han fick lust. Freud verkar inte ha trott att kvinnans köttsliga lust var lika stark, men däremot ville hon behålla sina barn och valde att stanna kvar hos mannen. Mellan man och kvinna uppstod kärlek. Men kärleken binder inte bara samman älskande par, utan också föräldrar, barn och syskon. Ordet kärlek är så användbart just därför att det är så vagt. Kärlek kan betyda så mycket, alltifrån fysisk kärlek till kärleken till skönhet, uttryckt i form av blomkrukor i fönstren i våra hus, skriver Freud. Han ser denna urfamilj och dess kärlek, som i sin tur ledde till att umgängesvanor utvecklades mellan människorna, som grunden till kulturen. Syskonen i denna familj samarbetade. Kanske var det så att bröderna slog ihjäl sin far och ur skammen för den handlingen utvecklades riter, religion, tabun och annat som lever kvar än idag, trots att vi glömt ursprunget. Människorna lärde sig att hålla rent omkring sig. Det är ett säkert tecken på kultur. Kulturen förfinades hela tiden fram till dagens moderna samhälle. De naturliga drivkrafter inom oss som gör att vi vill mörda, våldta och frossa regleras genom kulturens regler för mänskligt umgänge. Men någonstans djupt inom oss bär vi ännu på minnet av en friare tillvaro i forntiden. Därför vantrivs vi i den kultur vi själva byggt upp. Ständigt längtar vi efter större frihet. Vi romantiserar människor som lever i en primitivare tillvaro och nedvärderar hela tiden den kultur som är människans främsta skapelse.

Freuds bok kallades träffande i den svenska översättningen *Vi vantrivs i kulturen.* På engelska kallades den *Civilization and Its Discontents* och på franska *Malaise dans la civilisation.* Det vi kallar kultur kallas alltså på engelska och franska civilisation. Den klassiska betydelsen för det engelska ordet ”culture” är kulturella yttringar som konst, musik, dans och teater, medan civilisation står för det vi i Sverige efter tysk förebild också inkluderar i kulturen, nämligen traditioner, maträtter, klädsel, uppförandekod, ja i stort sett all form av mänsklig verksamhet. Tack vare flera tyskfödda tänkare som på engelska skrivit om kultur och använt ordet ”culture” när de på tyska tänkt kultur, har med tiden den vidare betydelsen av ordet också slagit igenom på engelska. Och därmed bevisar denna förändring av språket just vad kultur är; ett ständigt givande och tagande, där vi hela tiden kan ta till oss nya kulturella yttringar, men där vi samtidigt bär med oss barndomens kultur, som i sin tur kan ha djupa, långa rötter ner i en tid vi själva aldrig upplevt. Så kan en svensk text, trots att det skrivna ordet är mera styrt efter fasta principer än det talade, ibland ändå avslöja skrivarens geografiska ursprung. Dialekter handlar inte bara om obegripliga ord som lever kvar i en isolerad socken. ››

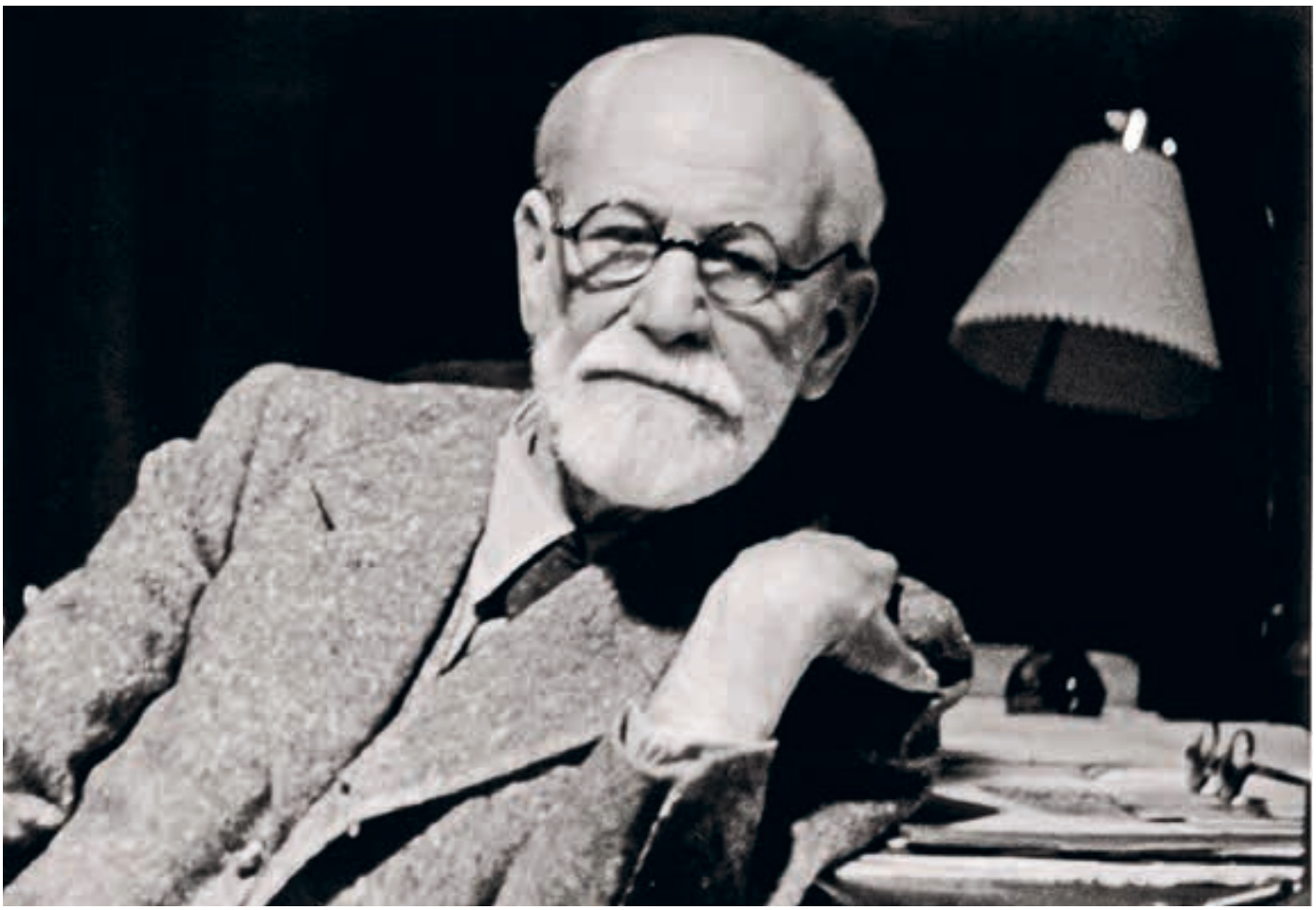

Sigmund Freud trodde på urfamiljen.

FOTO: SIGMUND FREUD MUSEUM / TT

Det uppsvenska bruket av ordet ”vart”, istället för ”blev”, som ibland förekommer i högst seriösa texter, är ett exempel på ett litet lokalkulturellt särdrag fortfarande levande i det moderna skrivna svenska språket.

Freud ser alltså kulturens ursprung i köttets lust. Vår vantrivsel med kulturen beror på själens obotliga ensamhet, eller i varje fall den längtan vi har efter ensamhetens frihet. Freuds iakttagelser är givande läsning för den som försöker förstå vad kultur är. Men man kan ifrågasätta om längtan efter sexuell tillfredsställelse verkligen är den enda drivkraften som leder människan framåt, som motiverar oss och bygger kultur. Karl Marx såg begär efter materiella fördelar som den drivande motorn. Friedrich Nietzsche, Alfred Adler och Michel Foucault hävdade att det är strävan efter makt som driver oss, medan andra, exempelvis den nyligen bortgångne René Girard såg vår strävan efter att imitera och åtrå det andra har som drivkraften.

Det finns också anledning att ställa en helt annan fråga. Vad innebär själens obotliga ensamhet? Ofta uppfattas själens ensamhet som vår oförmåga att kommunicera med andra människor. Även om vi umgås, har förhållanden och barn och lever nära andra människor finns där så mycket i själens vinklar och vrår som vi aldrig kan förklara, som vi inte kan få andra att förstå och som därför gör att vi känner oss ensamma med våra tankar mitt i folkvimlet. Man skulle därför kunna säga att den obotliga ensamheten är botlig, att det handlar om ett pedagogiskt problem; hur vi förmedlar våra känslor och tankar i ord. Sådant kan man lära sig och träna sig i att bli bättre på. En bra början brukar vara att formulera det man tänker för sig själv, så att det dunkelt tänkta inte blir det dunkelt sagda, utan att det klart sagda får den dunkla tanken att klarna.

Det viktigaste kanske inte är vad det är som driver oss, utan att helt enkelt konstatera att det finns saker som driver oss människor att skapa kultur. Vissa kulturer har skapat ondskefulla sedvänjor, men all kultur innebär spelregler som reglerar vårt umgänge, som oftast förhindrar våld och hänsynslöst utnyttjande, som juridiskt fastställer våra rättigheter och skyldigheter. Många av oss tror att vi är friare i ensamheten. Men ensamheten kan lika gärna vara den största ofriheten.

Den där människan som Freud föreställde sig som bildare av den första familjen, varifrån kom han? Hur hade han själv vuxit upp? Kan vi överhuvudtaget tänka oss en tillvaro där människor växer upp utan kontakt med andra människor? Människan föds hjälplös, utan förmåga att skaffa sig mat. Därför är Freuds urmänniska en omöjlighet. Kulturen kan inte ha uppstått så som han tänker sig det – vilket inte hindrar att hans iakttagelser om vad kultur är fortfarande är intressanta. Så ensam som Freud föreställer sig människan har ingen människa någonsin varit. Människan kan bli ensam, men ingen människa kan födas ensam. Själens obotliga ensamhet är en sak, men kroppen är inte lika ensam. Därför är det förbluffande ››

hur denna ensamma varelse, levande i ett vakuum där ingen annan finns, ideligen, gång på gång dyker upp hos de stora tänkarna. Från Descartes till Wittgenstein, ideligen ställer sig filosoferna frågan vad vi kan veta om vår omgivning. Hur kan jag veta att jag finns, att inte allt bara är en illusion? Descartes välkända svar, ”cogito, ergo sum” – ”jag tänker, alltså finns jag” – betraktas som stor visdom, medan svaret ”jag finns därför att det har min mamma sagt” låter barnsligt och banalt. Ändå är det just tack vare mamma vi finns till. Det är en handfast verklighet, medan resten är en tankelek. Den tankeleken är viktig, men om vi utgår från ett ensamt jag som det enda verkliga skapar vi en bild av vår omvärld som är felaktig. I den världsbilden blir tillvaron meningslös, eftersom det är i samklang med våra medmänniskor livet får mening. Utdraget till sin logiska spets blir därför tron på den obotliga ensamheten ett hot mot vår kultur.

I den engelska upplagan av Freuds bok finns ett tillägg i slutet, som saknas i den tyska originaltexten. Det är ledsam läsning. Freud går här till storms mot den sexuella moralismen. Det är kultur som gått för långt, som låser in människorna och som skapar neuroser och mentalsjukdomar. En friare sexualitet är en nödvändighet för att människorna skall bli friskare och lyckligare. Och i väldigt många fall hade Freud sannolikt helt rätt. De iakttagelser han gjorde i psykoterapins barndom handlade ju ofta om människor där sexualiteten blivit undertryckt. Men där fanns en ingrediens till. Många av hans patienter var sysslolösa överklasskvinnor. Just meningslösheten i tillvaron i kombination med den undertryckta sexualiteten, kan inte det ha varit en lika trolig förklaring som att neuroserna enbart berodde på sexualitet och förträngda barndomsminnen? Vi människor behöver en meningsfull tillvaro. Och när våra liv har mening, då kan vi nå en höjd som står över sexualitet, maktlystnad, avund och vad det nu är vi ser som drivkrafter för människan. Friedrich Nietzsche säger i *Morgonrodnad* (*Morgenröthe,* 1881) att så länge vi ser en mening i det vi gör kan vi genomlida fruktansvärda ting.

”Freuds tro på den sexuella driften som drivkraften för tillvaron höll inte i lägren. Där var sexualdriften som bortblåst.”

Viktor Frankl, psykolog från Wien, utbildad i nära kontakt både med Sigmund Freud och Alfred Adler, fick anledning att ompröva sina läromästares ståndpunkter när han den 19 oktober 1944 deporterades från Theresienstadt till Auschwitz och därefter tillbringade den sista krigsvintern som fånge i flera olika läger tillhörande Dachau. Freuds tro på den sexuella driften som drivkraften för tillvaron höll inte i lägren. Där var sexualdriften som bortblåst. Alfred Adlers teori om att viljan till makt att förtrycka sina medmänniskor är det som driver oss, bekräftades av en del fångar, som blev kapos, lägerpoliser och kockar och därmed fick makten över andra människors liv eller död. Men för andra var detta uppenbarligen något som inte alls drev dem. Frankl publicerade sina iakttagelser från koncentrationslägren redan 1946 i *...trotzdem Ja zum Leben sagen,* en bok som kommit i mängder av upplagor och översättningar sen dess. Människor mördades och svalt ihjäl, men möjligheten att överleva för slavarbetare nedbrutna av sjukdomar och svält hade helt klart ett samband med att hitta en mening i tillvaron. De som lärde sig att inte förvänta sig något av livet, utan undra vad livet förväntade sig av dem, hade möjlighet att behålla en livsgnista, en vilja till liv och en möjlighet att överleva de fasansfullaste lidanden. Frankl beskriver de fåtaliga människor i lägren som kunde dela med sig av de små ransonerna med bröd och som hade ett tröstens ord att ge andra. Dessa människor som hittade en mening med tillvaron, som låg utanför det egna jaget, hade störst chans att överleva, medan de som såg meningen i sig själva, som därför kände att de mist allt som var värt att leva för, snart dukade under.

Frankl hittade ett sätt att överleva lägervistelsen, att sätta sin tilltro till hoppet att återförenas med sin hustru och att efter kriget kunna föreläsa i psykologi och då använda sina upplevelser från lägren som exempel. Det visade sig att hans fru dött i Bergen Belsen, men den andra drömmen, att kunna utnyttja upplevelserna i sin professionella verksamhet, kunde Frankl genomföra efter kriget. Och det faktum att han medan fasorna pågick lärde sig att se på dem med forskarens blick, att fundera över hur han borde formulera sig när han beskrev fasorna, gjorde att han fick en livsgnista.

Men det finns en insikt som Frankl ger oss på vägen som han själv inte utvecklade vidare. Han skriver att det värsta med att bli slagen av en kapo, om han blev påkommen med att vila sig lite under det nedbrytande arbetet, inte var den fysiska smärtan, utan förnedringen. Självkänslan, att vara någon, verkar vara en oerhört stark drivkraft för oss människor. Den obotliga ensamheten fanns inte i lägren, där man var ett nummer, ständigt omgiven av andra människor, som en massa utan individer. När han under de sista månaderna av sin lägervistelse var sjukvårdare hittade han ett ställe där han kunde vara ensam i små stunder i väntan på att någon sjukling behövde vård. Det var ett enkelt utrymme bak sjukvårdsbaracken under ett uppspänt tygstycke, där lik låg upptravade i väntan på borttransport. Där, bland liken, kunde Frankl i små stunder känna att han var en människa, just därför att han var ensam.

För vissa av oss är det den sexuella driften som ger oss självkänsla. För en del är det pengar. För andra är det makt. Men det finns också de som hittar en annan självkänsla och just därför är teorierna som utifrån en av dessa drivkrafter vill förklara hela mänskligheten problematiska, samtidigt som deras skapare funnit mycket intressant på vägen. Freuds teorier kan inte förklara frivilligt celibat eller varför människor i relationer där sexuallivet tynat bort inte allesammans blir neurotiker. En nunna eller munk i celibat finner självkänslan just i celibatet. Mannen eller kvinnan i en relation där sexualiteten inte längre spelar roll kan ändå hitta andra vägar till självkänsla genom relationen.

Det viktigaste är att vara någon. De obetydliga fick självkänsla i lägren. Att vara kapo blev en upphöjelse för den som tidigare inte varit någon. Hade Hannah Arendt rätt eller fel om Adolf Eichmann? Var han den banala ondskan eller var han den ideologiskt övertygade massmördaren? Kanske var han varken det ena eller det andra, utan bara en vanlig människa som hellre ville vara någon, om så en massmördare, än att vara just banal. Och därmed finns det anledning att citera några andra rader av Hjalmar Söderberg, denna gång ur *Doktor Glas* (1905):

> *Man vill bli älskad, i brist därpå beundrad, i brist därpå fruktad, i brist därpå afskydd och föraktad. Man vill ingifva människorna något slags känsla. Själen ryser för tomrummet och vill kontakt till hvad pris som helst.*

Dan Korn är författare, kulturhistoriker och rabbin.

INTERVJU

Folkomröstningen om EU-medlemskapet är en av de stora händelserna i brittisk efterkrigspolitik. Historikern och ledamoten av överhuset, **Peter Hennessy**, undrar om väljarna inser vad som står på spel.

Av Mats Wiklund

Ett brittiskt psykodrama

En av de nöttare klyschorna som tid efter annan tas till för att illustrera den insulära brittiska hållningen till Europa är ”kontinenten är isolerad”. Det anspelar på tidningsrubriken ”Fog in the channel; Continent cut off”. Vissa hävdar att den sattes i Times någon gång på 1960-talet, andra att den förekom så tidigt som på 1930-talet. Och slutligen en mer hårdför skola som kallt konstaterar att alltihop bara är ett påhitt.

Sant är dock att britternas förhållande till Europa är komplicerat. Ett sätt att närma sig det är att påminna om att utrikespolitiken länge gick ut på att spela ut de europeiska stormakterna mot varandra. Trots att London inte längre förfogar över ett imperium sitter takterna i. När Europasamarbetet tog form efter andra världskriget och sedan institutionaliserades förhöll sig de flesta brittiska politiker avvaktande, för att inte säga ljumma. Det tog tid innan man anslöt sig – 1973 – till dåvarande EEC och det var en självklarhet att allt även i fortsättningen skulle vila på den tysk-franska axeln. När sedan samarbetet vidgades, när planerna på en politisk union och en gemensam valuta förverkligades, var det alldeles uppenbart att London höll sig på sin kant. Utvecklingen motarbetades inte men var ingenting som väckte entusiasm hemmavid. Britterna förhandlade till sig en serie undantag från regelverket kring arbetsmarknad och socialpolitik och gjorde klart att pundet aldrig skulle bytas ut mot euron.

Och så har det förblivit: en väpnad neutralitet i det gemensamma intresset. Men i brittisk inrikespolitik har ”Europa” en annan, betydligt mer negativ laddning. Stämningsläget har vuxit fram gradvis. Till att börja med, under 1960- och 70-talen, var Labourpartiet mest Europaskeptiskt, men när planerna på en gemensam marknad och mer överstatlighet lanserades under 1980-talet drog Konservativa partiet öronen åt sig: detta var en plan för en europeisk superstat styrd av byråkrater. Labour, däremot, såg framför sig en utveckling i mer socialdemokratisk riktning. Och därmed skiftade den politiska spelplanen.

Tillvaron har nu ytterligare komplicerats av det populistiska UKIP:s allt större framgångar. Ett parti med en, säger en, ambition: att ta Storbritannien ur EU. För premiärminister David Cameron blev det uppenbart att Europa, det vill säga EU, åter började ta över dagordningen hos Konservativa partiet. UKIP pressade på och tog väljare från både höger och vänster. Camerons utväg blev en folkomröstning. Den 23 juni ställs alltså frågan: ››

I brittisk politik är Europa den stora destabilisatorn.

Vi britter har en förfärlig sida och det är vår förundran över att alla inte tänker som vi.

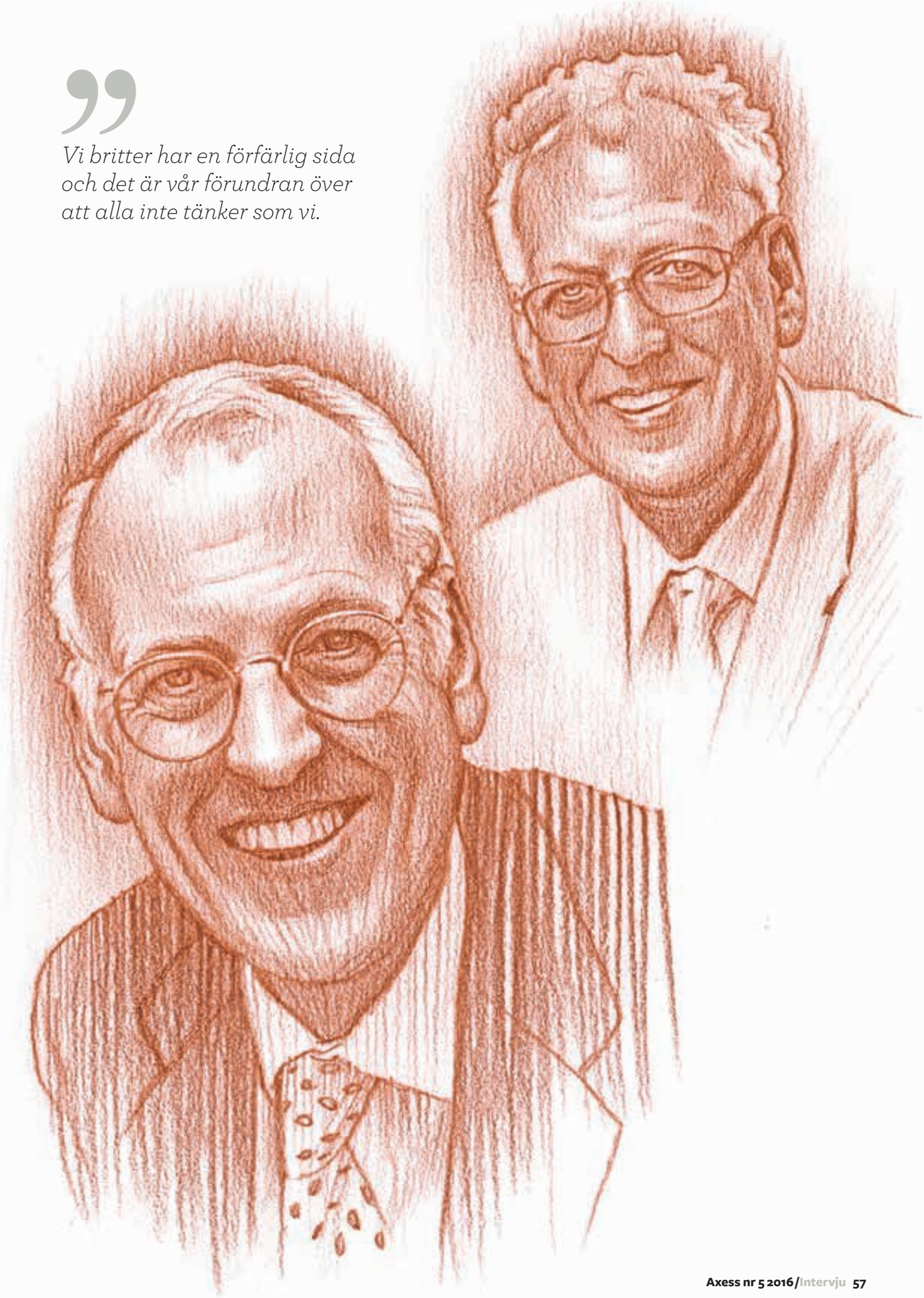

FOTO: MARIO TAMA/GETTY IMAGES

”Should the United Kingdom remain a member of the European Union or leave the European Union?”

Utgången är oviss. För *remain*-lägret har det senaste året, med flyktingkris och den grekiska härdsmältan, inneburit en räcka av dåliga nyheter. Den konservativa regeringen är dessutom splittrad med flera statsråd som förordar ett farväl till EU. Å andra sidan har Brexits ledande representanter svårt att säga hur och med vad medlemskapet ska ersättas. I slutänden, hoppas Cameron, kommer ovissheten om alternativet till den nuvarande ordningen att styra väljarna.

Det är ett etablissemangsperspektiv. En som bättre än de flesta känner det brittiska etablissemanget är Peter Hennessy: författare, historiker och ledamot av överhuset. Han har också varit journalist, bland annat i *Times*, *Financial Times* och *Economist*. Men det är i hans kapacitet som baron Hennessy of Nympsfield, som jag träffar honom. Hennessy hör till kategorin *crossbencher* och är därmed opolitisk. Med sina djupa kunskaper om efterkrigspolitik är hans roll expertens. Jag följer honom genom vindlande korridorer och ett virrvarr av trappor upp till ett litet hörnrum belamrat med papper och böcker. Utanför slår Big Ben fem tunga slag

”Omröstningen blir en kamp ända fram till målsnöret. Och det är väldigt svårt att veta vad och vilken fråga som kan avgöra valet.”

Mats Wiklund (MW): Varför är det så svårt för britterna att se sig som européer?

Peter Hennessy (PH): Britterna är mycket bra på att tänka internationellt. De uppskattade imperiet med alla dess komplikationer. Och de kunde på goda grunder hävda att de spelade en viktig roll i bildandet av Nato. Men problemet med kol- och stålunionen, själva grundbulten i Europasamarbetet, var dess supranationella uppbyggnad. Dessutom, för att vara riktigt ärlig: kol- och stålunionen var inte vår idé utan resultatet av slipade, katolska franska intellektuella på vänsterkanten. Skulle vi ha lagt fram ett förslag om europeisk integration hade det varit en mycket löslig historia. Och med ett litet kansli som uteslutande ägnade sig åt frihandel, inget annat.

MW: Men britterna har faktiskt röstat om medlemskapet en gång tidigare, 1975. Vad är skillnaden mellan då och nu?

PH: Först och främst: vi hade bara varit medlemmar i två år. Det fanns ingen trötthetsfaktor. För det andra befann vi oss i en djup ekonomisk svacka med galopperande inflation. Vi kände oss utsatta. Detta var inte rätt tillfälle att lämna Europa. Vi hade också ledande politiker som verkligen trodde på Europa. De som idag säger ja gör så med förbehåll, inte entusiastiskt.

MW: Det förefaller som inställningen till medlemskapet bestäms av generationstillhörighet?

PH: Det stämmer. En stor del av dem som röstade 1975 hade personliga erfarenheter av andra världskriget. De förstod sambandet mellan Europasamarbetet och fred. Men idag har det inte alls samma betydelse. Vi har alltid varit något av en främmande fågel (”the akward squad”) i Europa. Vad Skottland är för England, det främmande inslaget i kungariket, kommer England alltid att vara för det övriga EU. Men jag hoppas att det aldrig går så långt som till en skilsmässa.

MW: Du röstade ja 1975 och kommer väl att rösta ja till medlemskapet även i år?

PH: Det var ingen tvekan då och inte nu heller. Men jag är inte fanatisk.

MW: Min känsla, efter att ha hört dig beskriva stål- och kolunionen och vad som skulle ha varit det brittiska alternativet, är att du ändå anser att EU utvecklats i fel riktning. Att det är en besvikelse.

PH: När vi blev medlemmar trodde många, också jag, att det skulle ge vår ekonomi en vitamininjektion. Men medlemskapet sammanföll med en fyrdubbling av oljepriset. En annan illusion var att när vi väl var inne skulle vi göra rent hus med den cartesianska, franska utrikespolitiken. Allt det där filosofiska tramset. Brittisk pragmatism skulle triumfera och hejda utvecklingen mot ”an ever closer union”.

MW: Men det skedde inte.

PH: Nej, och det var en besvikelse. Men när man tänker närmare efter var det stora problemet vårt politiska system som präglas av att en regering nästan alltid sitter i majoritet. Den får igenom sina förslag och behöver inte förhandla med andra partier. Den demokratiska återkopplingen sker i Westminster (parlamentet). Men i det europeiska systemet tvingas man hela tiden till förhandlingar. Det var som att ingå i en permanent regeringskoalition, något som inte låg för oss. Två modeller stod mot varandra och det påverkade oss, gav oss vassa kanter. Vi britter har en förfärlig sida och det är vår förundran över att alla inte tänker som vi. Det har ingenting med imperiet att göra utan mer hur vi är vana vid att bedriva politik. Vi är flexibla. Till exempel har vi inte en skriven författning. Det strider förstås mot den kontinentala beslutsmodellen och dess direktiv. Och allteftersom åren gick byggdes en motvilja upp mot EU. Ett slags emotionellt underskott. Vi känner helt enkelt att det inte är en del av oss.

MW: Kanske beror det på att många britter betraktar EU som en affärsverksamhet, inte en idé eller ett ideal?

PH: Det stämmer. Det är svårt att älska EU eller att känna någon form av samhörighet. Det finns ingenting att romantisera eller idealisera.

MW: Det kanske till viss del förklarar den aversion som EU väcker hos många?

PH: Ja. Lugna, kloka och rationella politiker uppför sig plötsligt som om Europafrågan vore ett religionskrig. Ett annat problem är att Europa inte kan beskrivas i termer av höger och vänster. Vilket gör att det brittiska parlamentariska systemet har mycket svårt att bemästra frågan.

MW: Men likväl, de senaste 25–30 åren är det Konservativa partiet som upptagits av Europa.

PH: Absolut.

MW: Och det är ett problem som aldrig försvunnit.

PH: Ibland är det större, ibland mindre. Jag håller med Chris Patten (tidigare konservativ regeringsledamot och EU-kommissionär) att detta har utvecklats till ett brittiskt psykodrama.

MW: Var det ett misstag av David Cameron att utlysa folkomröstningen?

PH: Jag är glad att han gjorde det, oavsett motivet. Man måste vara 65 år eller äldre för att ha röstat i folkomröstningen 1975.

Det är länge sedan. Givet det emotionella underskottet är det hög tid att legitimisera vårt förhållande till EU. Vi behövde det och förhoppningsvis rensar det luften. Men säkert är det inte, särskilt om det blir ett jämnt resultat.

MW: Hur tror du att det går?

PH: Jag är orolig, men jag tror att det kommer att gå bra. Min förhoppning är att *remain* vinner med hygglig marginal, 55–45, men troligen mindre än så.

MW: Rensa luften, säger du. Men det är svårt att tro att frågan försvinner efter valet.

PH: Nej. Det är många i Konservativa partiet, flera av dem mycket goda vänner, som gjort det till en livsuppgift att lämna EU. De är nu så gamla att de inte hinner vänta ytterligare 40 år på en ny folkomröstning.

MW: Och yngre konservativa ledamöter?

PH: Efter 1992 års val har de nya konservativa ledamöterna varit avgjort Europaskeptiska. John Major berättade för mig i en intervju jag gjorde med honom i BBC att efter det valet lämnade många parlamentet som såg på EU som ett värn mot krig. De hade själva varit med under andra världskriget. Den yngre generationen såg det inte så. Och då talar jag alltså om yngre konservativa politiker. Unga britter i allmänhet, däremot, är för EU-medlemskapet. Men det gäller att få dem att använda sina röster.

MW: Enligt opinionsmätningar vill många äldre, särskilt de utan högre utbildning, lämna EU. Beror det på att de uppfattar EU som en påminnelse om vad som gått förlorat? Det vill säga att Storbritannien en gång, med sitt imperium och sina kolonier, var att räkna med men numera tvingas underordna sig andra länder? För äldre tyskar är det ju tvärtom. För dem är EU en upprättelse och bekräftelse på att det förflutna har lagts åt sidan för gott.

PH: Det finns en stark impuls att stå vid sidan av. Den formativa erfarenheten under det 20:e århundradet för alla britter är året då vi stod ensamma mot Hitler efter Frankrikes fall. *We are the stand alone nation.* Om inget annat förslår står vi ensamma. Vi må vara internationella till sinnet, men vi är ett folk som håller emot. Det är en del av vår självbild och är känslor som sitter mycket djupt, och faktiskt inte bara hos den äldre generationen.

MW: Tajmningen för kampanjen för fortsatt medlemskap kunde knappast vara sämre: en stor flyktingkris och en kris för euron. Det ger intrycket av kaos och inkompetens.

PH: Omröstningen blir en kamp ända fram till målsnöret. Och det är väldigt svårt att veta vad och vilken fråga som kan avgöra valet. Jag undrar om det ändå inte är risken att gå miste om de investeringar som vi nu får tack vare EU:s inre marknad. Utan fortsatta investeringar kommer det att bli mycket svårt att behålla jobben. Men jag vet inte. Opinionsmätningarna ger inte särskilt stor vägledning. Det här är en folkomröstning och det gör det svårare.

MW: Storbritannien hade en folkomröstning förra året.

PH: Ja. Och Skottlands fortsatta öde gör mig djupt orolig. Skulle ”Brexit” vinna med knapp marginal kommer det att dra igång en ny folkomröstning i Skottland (eftersom Skottland röstar för EU men England, som röstar mot, med sina många fler väljare ändå avgör valresultatet). Och då röstar man för självständighet. Runtomkring år 2025 står vi alltså utanför EU och har dessutom förlorat Skottland. Vi blir fattigare, mer inskränkta och inåtvända. Och vårt internationella inflytande minskar avsevärt. Om tio år är Storbritannien ett mycket annorlunda land än det du besöker idag. *And it won't be a pretty picture.*

MW: Du som kanske mer än någon annan studerat den brittiska eliten och etablissemanget, är det inte ett problem att väljarna till skillnad från 1975 har så lågt förtroende för det politiska etablissemanget?

PH: Ingen kan säga exakt vad etablissemanget är och vad det vill, men det ger ändå upphov till ursinne och misstänksamhet. Storbritannien är som land inte tillfreds med sig självt och sakernas tillstånd och det gör det ännu mer frestande att leta efter några att

FOTO: BEHROUZ MEHRI/TT

skylla problemen på: medier, byråkrater, akademiker och politiker som anses manipulera alla andra. EU väcker frågor om vilka vi är, om gränser och medborgarskap. Den har ett slags centrifugalkraft som ger upphov till motsättningar och aggression på en rad olika områden. I brittisk politik är Europa den stora destabilisatorn.

MW: Det finns också en påtaglig aggression i retoriken hos båda sidor i valkampanjen. Är det överraskande?

PH: Den politiska klassen, både högern och vänstern, var mycket hövligare och mer väluppfostrad i folkomröstningskampanjen 1975. Den var vältalig och tog hänsyn till skilda uppfattningar. Debatten hade också en mycket högre kvalitet. Dagens politiker är danade i en mediemiljö som kräver ständiga reaktioner. Och jag tror att det har förgrovat det politiska samtalet. Det blir alltså svårt för många inom Labour och Konservativa partiet att försonas efter valresultatet, oavsett vad det blir. Jag är orolig över hur det kommer att påverka politikens framtid och inriktning.

MW: Om du jämför den här folkomröstningen med andra politiska händelser i brittisk efterkrigspolitik, hur skulle du ranka den?

PH: Som en av de allra viktigaste, och den viktigaste geopolitiska händelsen under min livstid.

MW: När nu så mycket står på spel är det väl en stor utmaning att verkligen få väljarna att känna stundens allvar? EU är komplicerad materia.

PH: Absolut. För många är EU abstrakt och svårgripbart. Och vad vi nu står inför är ju inte ett överhängande hot mot den nationella överlevnaden, i stil med 1939–1940. Men relativt sett är detta en enormt viktig fråga med stora konsekvenser som jag inte tror att människor på det hela taget ännu inte har tänkt igenom.

››

Lenins och Jüngers vän

Författaren Valeriu Marcu anslöt sig i sin ungdom till den revolutionära vänstern och blev vän med Lenin. Med tiden förflyttade han sig högerut och beskrevs av Ernst Jünger som en av de ”främsta lägesbedömarna”.

Av Carl-Göran Heidegren

I Ernst Jüngers roman *Aladins Problem* från 1983 förekommer en gestalt vid namn Sigi Jeerson. Om denne heter det att han ”inte bara hade rört sig i revolutionära kretsar, utan även agiterat”. Men det heter också: ”Över en natt hade Sigi upptäckt konservativa böjelser” hos sig själv. Detta ger i boken anledning till följande reflektion: ”Vändningen från den extrema vänstern till högern är inte ovanlig i historien; det tycks som om denna ger karaktärerna en skarpare pregnans. Det handlar om vändningen från idén till det pragmatiska, från åsikter till fakta.”

Den litterära gestalten Sigi Jeerson har lånat drag av en verklig gestalt: den rumänsk-tyske skriftställaren Valeriu Marcu (1899–1942). Om honom skriver Jünger i *Jahre der Okkupation* (1958) att han var en av de ”främsta lägesbedömarna” som han hade kommit i kontakt med. De båda skall enligt Jünger ha lärt känna varandra hemma hos författaren Arnolt Bronnen i Berlin omkring 1930, på tillställningar där även Joseph Goebbels stundtals hörde till gästerna. Lägenheten var dock så stor att man kunde uppehålla sig i skilda rum. Marcu och Goebbels var, enligt Jünger, inte olika varandra till det yttre: kortväxta, mörka, magra gestalter med spända anletsdrag. Men där upphörde också likheterna. Ifråga om insikt, fortsätter Jünger, var Marcu en gigant jämförd med Goebbels. Kort tid efter att nazisterna hade tagit makten lämnade Marcu och hans fru Tyskland. Jünger och Marcu fortsatte att växla brev fram till den senares död.

Marcu tillhörde länge kategorin bortglömda författare. Att han har räddats ur glömskan är främst den rumänske germanisten Andrei Corbea-Hoisies förtjänst. När det gäller Marcus biografi utgår jag i det följande i hög grad från Corbea-Hoisies forskning.

Marcu är av intresse bland annat av det skäl som Jünger angav. Han visar på en människa som tidigt anslöt sig till den revolutionära vänstern, men som sedan gradvis kom att förflytta sig över till den andra sidan. Denna rörelse var inte ovanlig under mellankrigstiden; även rörelsen i den motsatta riktningen förekom, men det var betydligt färre som tillryggalagde denna väg. I detta avseende var Marcu i mångt och mycket tidstypisk. Därtill är han författare till ett antal böcker och essäer som fortfarande är värda att läsas. Marcu inte bara tillryggalade en väg, utan han gjorde det reflekterande och skrivande. Detta gör honom till ett intressant samtidsvittne.

Marcu, ett sekelskiftesbarn, föddes och växte upp i Bukarest i en assimilerad judisk familj. Fadern var ingenjör och naturvetenskapligt sinnad. Sonen i familjen tycks ha varit ett brådmoget barn, och tidigt uppstod spänningar och konflikter inte minst med fadern. Redan i de tidiga tonåren uppvisade Marcu radikala böjelser. Han sammanträffade med Leo Trotskij i sin hemstad och anslöt sig till den socialistiska ungdomsrörelsen. För att få honom på bättre tankar skickade familjen honom under krigsåren till Zürich av alla ställen, en plats som vid denna tidpunkt vimlade av landsflyktiga revolutionärer. Där lärde Marcu sommaren 1916 känna Lenin, som snabbt tycks ha fattat ett stort förtroende för den unge men hängivne revolutionären. I en text, som publicerades postumt i *Foreign Affairs*, har Marcu nedtecknat sina minnesbilder av Lenin i Zürich.

De båda träffades första gången på en restaurang som innehades av en viss fru Prellog. Gruppen som samlades där bestod huvudsakligen av unga män med ett utseende som på samma gång utstrålade djärvhet och gåtfullhet. Marcu berättar att han efteråt slog följe med Lenin och hans fru på hemvägen. På Lenins fråga om han sympatiserade med mensjevikerna skall Marcu ha svarat: ”Jag är varken mensjevik eller bolsjevik. Vi på ››

Carl-Göran Heidegren är professor i sociologi vid Lunds universitet. Hans senaste bok är *Tid. Sociologiska perspektiv* (2014).

Valeriu Marcu.
FOTO: GETTY

”Marcu framstår som urtypen för en centraleuropeisk, kosmopolitisk författare och skribent under mellankrigstiden.”

Lenin. FOTO: TT

Werderstrasse är den mest radikala gruppen av alla, och vi har vår egen teori.” Detta blev början på en vänskap mellan den unge och den medelålders revolutionären.

De tio till tolv människor, som flera gånger i veckan sammanträffade med Lenin – som i Zürich gick under sitt verkliga namn, Uljanov – var alla övertygade om att det var han som skulle ta makten om det blev revolution i Ryssland. Och detta vid en tidpunkt när bolsjevikpartiet, enligt Marcu, bestod av en handfull människor utspridda på olika håll i Europa. Trots sin isolering tycks Lenin emellertid aldrig ha tvivlat på sin mission, och denna övertygelse gjorde starkt intryck på dem som träffade honom. Marcu lyfter även fram vad han uppfattade som Lenins folklighet; denne hade sina rötter i den ryska byn. Detta i motsats till Martov, mensjevikledaren, och Radek, den evige pamflettskrivaren, som han också lärde känna i Zürich. Han anför vidare att Lenin bland annat skall ha uttryckt: ”Man kan aldrig vara nog radikal, det vill säga man måste vara lika radikal som verkligheten själv, och sedan kan man låta djävulen och dårarna bekymra sig över om man är tillräckligt radikal.”

”Diktatorns hjärna var Rysslands parlament, och endast där ägde fria debatter rum.”

Hösten 1916 skickades Marcu trots sin ungdom av Lenin på ett uppdrag som förde honom först till Paris, där han sammanträffade med Trotskij, och sedan vidare med hemliga dokument via England, Norge, Sverige och Finland till S:t Petersburg, där han omedelbart arresterades av tsarens polis och skickades hem till Rumänien. Efter en kortare tid i arrest var Marcu verksam i Bukarest som skribent och agitator mot kriget. I mars 1918 arresterades han på nytt och deporterades till Tyskland (Bukarest var sedan mer än ett år besatt av tyska trupper). Under de följande åren befann sig Marcu i nästan ständig rörelse och var synlig på platser och i sammanhang där den politiska temperaturen var i stigande, som till exempel i Ungern våren och sommaren 1919 där han kämpade på Béla Kuns sida.

Under 1920-talet var Marcu huvudsakligen bosatt i Berlin. Han rörde sig till en början hemtamt i de radikalaste vänsterkretsarna, och företog någon gång 1921 en resa till Sovjetunionen, utan tvekan med Lenins goda vilja. Han kom dock också alltmer att sympatisera med den tyske socialisten Paul Levi och dennes kritik av Kominterns försök att fjärrstyra det tyska kommunistpartiet, vilket fick till följd att flera av de gamla vännerna vände honom ryggen. Utan någon avslutad skolgång eller yrkesutbildning såg Marcu som sin enda möjlighet att leva på att skriva, och han slog nu oförfärat in på den osäkra bana som det innebar och innebär att skriva ihop till sitt levebröd. Han förblev sina vänsterövertygelser trogen under ytterligare några år, om än med en avtagande radikalitet. Marcu skulle i efterhand beskriva sig själv som en yngling som tidigt förälskade sig i principer, och som trodde sig kunna härleda och förstå allt utifrån dessa. Men för att bli en självständig tänkare hade han varit tvungen att lämna dessa bakom sig.

Från mitten av 1920-talet började Marcu alltmer att göra sig ett namn som tyskspråkig författare. Från att huvudsakligen ha publicerat sig i kommunistiska tidskrifter blev han efter hand medarbetare i renommerade tidskrifter som *Die literarische Welt, Das Tagebuch* och *Die Weltbühne*. Marcu framträdde även som författare av historiska och biografiska arbeten där han porträtterade personer som Lenin (1927) och den preussiske generalen Scharnhorst (1928). Det var för övrigt den senare boken som först gjorde Jünger uppmärksam på Marcu.

I boken om Lenin heter det att denne redan som ung förälskade sig i lagar om historisk nödvändighet: ”Från sina analyser fjärmade han begreppen om rätt och orätt.” Porträttet av Lenin är inte utan sympati, men Marcu förtiger inte heller att bolsjevikpartiet härskade med hjälp av terror och kväste varje form av frihet. Lenin var förvisso en diktator: ”Diktatorns hjärna var Rysslands parlament, och endast där ägde fria debatter rum.”

Mot slutet av 1920-talet började Marcu alltmer att tvivla på vänsterpartiernas förmåga att hejda nationalsocialismens framväxt, vilket ledde till att han istället flyttade över sina förhoppningar till de konservativa krafterna. Han tilltrodde helt enkelt dessa bättre möjligheter att bjuda motstånd. Förmodligen spelade även utvecklingen av revolutionen i Ryssland, och särskilt efter Lenins död, en roll i sammanhanget. Marcu kom också tidigt att företräda något av en totalitarismteori, som såg likheter mellan de politiska systemen i det kommunistiska Ryssland, det fascistiska Italien och senare det nationalsocialistiska Tyskland. Dessutom ställde sig Marcu alltmer kritisk till vad han kallade ”kollektivmänniskan”, det mänskliga underlaget för varje form av diktatur, för att istället företräda en radikal individualism. Den kollektiva människan förkroppsligar oviljan att tänka på egen hand.

Detta är bakgrunden till hans bekantskap och sedermera vänskap med Ernst Jünger. Marcu torde dock inte ha delat Jüngers vid denna tid nationalrevolutionära ståndpunkter och ambitioner, utan stod snarare den klassiska konservatismen närmare. För Marcu hörde Jünger till de radikala antikapitalister som ville göra rent hus med Weimarrepubliken, som ville något radikalt annorlunda, men som sedan när maktskiftet väl var ett faktum inte ville ha någon del i vad man såg som maktens korruption, utan avvisade den nya regimen med ett suveränt förakt. Jünger har själv uttryckt det som att diskussionerna med Marcu inte skall ha varit utan betydelse för hans kontroversiella bok *Der Arbeiter*, som publicerades på hösten 1932. De båda promenerade vid denna tidpunkt en gång bland villorna i Berlin-Dahlem. Marcu skall då enligt Jünger ha yttrat: ”Jag skulle gärna vilja veta vem som kommer att bo här om tio år. Säkert andra än idag.”

Strax efter att Hitler hade utnämnts till rikskansler fann Marcu och hans fru det för gott att lämna Tyskland. Man kom som många andra emigranter att för ett antal år bosätta sig på den franska sydkusten. Kort tid efter att de hade lämnat Berlin beslagtogs Marcus omfattande bibliotek av nazisterna. Jünger verkade för att detta skulle återbördas, vilket också till en del kom att ske. Kontakten mellan Marcu och Jünger fortsatte under alla omständigheter efter 1933 i brevform. Jünger hade då alltmer fått kalla fötter när det gällde Hitler-Tyskland, och Marcu kom, menar jag, att bli mycket viktig för honom i ett bestämt avseende.

I ett brev till Jünger från den 17 december 1933 skriver Marcu: ”Det skönaste som Tyskland frambringat är och förblir ’andens

autonomi'. Denna autonomi äger en dynamisk kraft som Fichte, Hegel och Clausewitz trodde på, och som jag tror på." (Även Lenin skattade för övrigt krigsteoretikern Clausewitz mycket högt.) Marcu avvisar nu bestämt kollektivmänniskan till förmån för den enskilde individen. "Ett huvud är mer än fyra hundra struphuvuden", är titeln på en av hans artiklar från 1929. En människa som tänker klart är värdefullare och kan åstadkomma mer än tusen människor som bullrar och väsnas. "Tänkandet måste", skriver han i nämnda artikel, "för att förbli revolutionärt, gå sin egen svåra, heroiska och ensamma väg. Opposition är inte längre en partisak, utan den enskildes sak."

Marcu och Jünger kunde mötas i tron på den enskilde och dennes ansvar, i en aristokratisk elitism och ett avvisande av pöbeln, liksom i ett intresse för maktens mekanismer. Jag menar att kontakten med Marcu bidrog till att stärka Jünger i den hållning som kommer till uttryck i hans bok *På marmorklipporna* (1939). Där heter det: "Ordet, friheten och anden är en treenighet." Marcu skrev i sin tur: "Kärleken till friheten är inte bunden till något system, utan den överlever alla system. Denna upphöjda lust – att andas, handla och tala fritt – denna brinnande låga hos den enskilde individen kan inte kvävas av våldets övermakt."

Under sin tid i Sydfrankrike skrev Marcu regelbundet bland annat i exiltidskriften *Das neue Tagebuch*. Han publicerade under denna tid även ett större verk om fördrivningen av judarna från Spanien (1934) och en omfattande biografi över Machiavelli (1938). När den förra boken utkom hade redan en judisk exodus från Tyskland påbörjats, även om många ännu inte hade varsnat eller velat böja sig för faran. Kanske gällde för judarna i Tyskland vad Marcu skrev om de döpta judarna i Sevilla efter att inkvisitionen hade inletts: de var rädda för att fly och rädda för att stanna. Det är överhuvudtaget svårt att inte dra paralleller mellan då och nu. "Kampen för det rena blodet", lyder en av kapitelrubrikerna i boken. Detta var enligt Marcu inkvisitionens outtalade agenda. Inte bara handlingar kunde vara syndiga, utan även blodet. Otadlig var endast den renrasige: "Sökandet efter orent blod blev till en mani." Att denna mani nu grasserade med full kraft i Tyskland var uppenbart; att den skulle eskalera till ett systematiskt folkmord anade nog inte heller Marcu vid denna tidpunkt.

Marcus bok om Machiavelli är i sin tur, så vitt jag känner till, den enda av hans böcker som har blivit översatt till svenska. "Det gällde före Machiavelli", heter det i denna, "och det gäller alltjämt, att inte blott tyrannen, inte blott diktatorn, utan politikern i allmänhet och demagogen i synnerhet bör vara en stor skådespelare och en begåvad simulant." Skådeprocesserna i Moskva upptog honom också starkt under dessa år. Man skulle kunna skriva en biografi om Stalin, menade han, utan att nämna Karl Marx. Däremot är det omöjligt att förbigå parallellerna med Ivan den förskräcklige.

"Mot slutet av 1920-talet började Marcu alltmer att tvivla på vänsterpartiernas förmåga att hejda nationalsocialismens framväxt, vilket ledde till att han istället flyttade över sina förhoppningar till de konservativa krafterna."

Under åren i exil plågades Marcu av det ständiga käbblet och de ständiga konflikterna mellan exilförfattarna, vilka han desillusionerat beskriver som "anekdoter från dårhuset". Han berättar även om följande dialog mellan två landsflyktiga, som speglar en värld som rämnat itu. Den ene av dem berättar att han skall emigrera till Australien. "Varför så långt bort?" "Långt? Långtifrån vad då?" Efter Frankrikes militära sammanbrott och upprättandet av Vichyregeringen blev Marcus situation alltmer prekär. Han försökte, som så många andra, desperat att erhålla ett visum för inresa till USA. Detta fick han först i november 1940. Den 29 mars 1941 avreste han, tillsammans med sin fru och dotter, i båt från Lissabon. Men det var av allt att döma med mycket blandade känslor som Marcu anträdde

Ernst Jünger. FOTO: TT

färden. I en senare publicerad "Diary of an escape from Europe" skriver han: "Hitlers anhängare ger sig inte av; varför skall hans fiender göra det? Detta är emellertid vad som alltid sker. I varje batalj är det de bästa, de modigaste, som dör. Detta gäller även emigrationen. Jag har beslutat mig för att vara en av de fega. Jag reser."

Familjen kom att bosätta sig i New York, där Marcu till en början kände sig fullständigt vilsen och rotlös. Men snart nog började han att publicera sig på engelska. Han kommenterade även världshändelserna i de tysskspråkiga radiosändningarna av Voice of America. I början av december 1942 läste Marcu hemma hos en vän i New York upp ett nyligen avslutat kapitel om en sjöstrid under antiken. Mitt under läsningen drabbades han av en hjärtattack och avled. Marcu blev endast 43 år gammal. Men ser man till vad han hann med under sitt korta liv så blev han mycket gammal.

Marcu skall enligt vittnesbörd ha haft en stark personlig utstrålning. Han var lidelsefull och samtidigt en kylig betraktare, en livsnjutare och charmör och samtidigt en bokälskare. Det är svårt att genrebestämma hans verk. Som historiker och författare till biografier var han inte akademisk, men likväl grundlig. Hans stil var journalistisk, men också mer än så. Han skrev dessutom på ett språk som inte var hans modersmål. Marcu framstår som urtypen för en centraleuropeisk, kosmopolitisk författare och skribent under mellankrigstiden. Hans judiska börd, som han själv inte fäste minsta vikt vid, kom dessutom att sätta sin prägel på hans livsöde.

Marcus personliga förebild kom med åren att bli Machiavelli. Liksom hos den senare så var hans intresse riktat mot makten. Han eftersträvade inte någon makt för egen del, men sökte sig till och befann sig gärna i maktens närhet, han fascinerades av spelet kring makten, av maktens mekanismer: hur man tillförskansar sig, befäster, utvidgar och förlorar makten. Den andliga oavhängigheten, upplysningens klassiska devis: att tänka själv, att inte gå i någon annans ledband, var samtidigt Marcus ledstjärna. Föga förvånande att han inte kunde förbli inom den kommunistiska rörelsen. Det var inte minst denna vilja till oavhängighet som förde honom samman med Jünger, men med bibehållen respekt för människan Lenin.

"Om inte anden söker upp makten", skriver Marcu i sin bok om Machiavelli, "så söker makten upp anden. Ty makten utan ande är slutligen blott en död vikt. Det är anden som berättigar makten och bestämmer dess livslängd; och en makt utan ande är det svagaste ting i världen."

Infernot på västfronten
66 Gunnar Åselius om Verdun

Flanörernas stad
68 Maxim Grigoriev om Walter Benjamin

Den lojale kamrat Rubashov
70 David Andersson läser Koestler

Skrivråd från förra sekelskiftet
72 Katarina O'Nils Franke läser Rilkes brev

Krönika
73 Amanda Wollstad vill rusta för fred

I korthet
73 Per Klingberg om en produktiv viktorian

LITTERATUR

Det glömda Sveriges diktare

Göran Palm och Lars Gustafsson var på många sätt varandras motsatser. Men de förenades i sitt försvar för glesbygdens Sverige, skriver **Lars Lönnroth**.

MED BARA TIO DAGARS mellanrum förlorade Sverige i april två betydande författare, Lars Gustafsson den 2 och Göran Palm den 12 april. Båda var mina vänner sedan ungdomen, och båda har betytt mycket för min egen utveckling. De flesta av deras läsare har nog uppfattat dem som ideologiska motsatser. Göran blev ju på 60-talet en banerförare och tidvis nästan en fadersgestalt för vänstern, medan Lars sedan slutet av 70-talet framstod som en av medievänsterns argaste kritiker, uppfattad av sina värsta fiender som ett odrägligt högerspöke.

Göran ville vara – och var också – en folklig och jordnära person, som talade med enkla ord på bönders och arbetares vis, medan Lars excellerade som högtflygande intellektuell fantast och akademisk filosof med abstrakta begrepp och ord som det av honom själv myntade ”problemformuleringsprivilegiet”, en term som han skickligt använde för att beröva medievänstern dess makt i offentligheten.

LARS BLEV UNDER 70-talet, då han fick sitt internationella genombrott, alltmer kosmopolitisk, en världsmedborgare som flög i jetplan jorden runt och tidvis kände sig mer hemma i Berlin, Texas eller San Francisco än i Stockholm. Göran höll sig däremot envist till fosterlandet och var enligt Sven Delblanc ”så svensk att han kunde ställas ut på Skansen”.

Men i grunden hade de två ändå mycket gemensamt, inte minst i ungdomen. På 50-talet tillhörde de samma litterära studentkrets i Uppsala, nostalgiskt skildrad i Lars vackra roman *Sorgemusik för frimurare* (1983). De studerade båda filosofi för Sören Halldén och framstod tidigt som modernistiska poeter, essäister och kulturdebattörer. Under 60-talet bröt båda med 50-talsmodernismen, samtidigt som de radikaliserades politiskt. Göran hamnade så småningom bland marxister och socialister, medan Lars snarare framstod som liberal. Ingen av dem trivdes dock i längden som partigängare – därtill var båda alltför individualistiska, alltför svåra att anpassa till den svenska välfärdsstatens normer.

Så småningom utvecklades båda, var och en på sitt vis, till hängivna försvarare av det gömda och glömda Sverige – glesbygdens landskap med övergivna konsumbutiker och människor som förlorat sina rötter och sin funktion i modernitetens tidevarv. För Lars Gustafsson sammanföll detta landskap med hans barndoms Västmanland, som han skildrade i sin romanserie *Sprickorna i muren* och i flera senare romaner. I rätt mycket samma anda skildrade Göran Palm sådana landskaps människor i sitt stora episka blankversreportage, *Sverige en vintersaga*. När han belönades med Ivar Lo-Johanssons personliga pris 2006 skrev juryn om vintersagan: ”Här finns de: de många rösterna om den fortlöpande nedmonteringen av drömmen om ett rättvist folkhem.” Detsamma kunde med precis samma rätt sägas om Lars Gustafssons *Sprickorna i muren*.

VISST FINNS DET också ideologiska skillnader mellan Lars och Görans böcker. Märkvärdigt vore det ju annars. Men man skall inte överbetona sådana skillnader, eftersom man då riskerar att bli blind för det som gör dem älskade som diktare och resonörer långt utanför skaran av politiska meningsfränder.

Under dagarna efter Lars död läste jag om hans roman *Yllet*, som ingår i *Sprickorna i muren*-serien. Som några kanske minns handlar den om en ensam och olycklig mattelärare, Lars Herdin, född – liksom sin författare och alla denna romanseries antihjältar – den 17 maj 1936. Det är alltså fråga om ett slags *alter ego* som gått vilse i tillvaron.

I likhet med diktarna Gustafsson och Palm har också denne Lars studerat i Uppsala och där en kort tid gjort sig bemärkt som begåvad matematiker, men den akademiska karriären avbryts i förtid. I stället för att bli doktor och framgångsrik professor, som

han tycktes ha förutsättningar att bli, hamnar Lars Herdin som lärare i Trummelsberg, ett litet västmanländskt brukssamhälle, där han känner sig missanpassad och har svårt att finna vänner eller en kvinna att älska. Då och då funderar han på att begå självmord men det blir liksom aldrig av. Den dominerande symbolen för hans vantrivsel är en äcklig lukt av vått ylle som genomsyrar den trista skola där han arbetar. Hans rektor är en beskäftig karriärist, Måns Wedelin, som ivrigt genomdriver socialdemokratisk skolpolitik med förödande resultat för skolan. Enligt Lars Herdins åsikt reser rektorn ”med hård fyrkantig portfölj till mediakonferenser och studiedagar och fuskar ihop avskyvärda audiovisuella undervisningspaket som inte är till för att lära någon ett förbannat dugg utan bara för att göra det möjligt för sin upphovsman att hålla sig med en Mercedes Sport”.

SJÄLV HAR LARS HERDIN vänstersympatier och brukar ge pengar till skolans FLN-grupp, men han gitter inte engagera sig för övrigt och yttrar sig aldrig i skolans kollegium. ”Att skolan är till för elevernas skull har han ändå aldrig trott på. Den är till för att hålla nere arbetslöshetssiffrorna och stuva undan ungdomen så pass länge att myndigheterna kan hålla en dräglig statistik över sysselsättningen i landet.”

Det finns bara två ljuspunkter i Lars Herdins liv. Den ena är musik, som han lyssnar på så ofta han kan. Den andra ljuspunkten är en lätt asocial och trumpen skolpojke, ”lille Carlsson”, som visar sig ha oväntat stor begåvning för matematik. Lars Herdin vill gärna hjälpa pojken att utveckla sin matematiska talang, men han har svårt att nå fram till honom på grund av sin egen blyghet och pojkens allmänna strulighet.

> *Men i grunden hade de två ändå mycket gemensamt, inte minst i ungdomen. På 50-talet tillhörde de samma litterära studentkrets i Uppsala.*

Ur rektor Wedelins synpunkt är pojken enbart ett problembarn som hotar skolans jämlikhetsideal. Den enda i pojkens omgivning som verkar förstå honom är hans flickvän, Claire, som Lars Herdin försöker närma sig i hopp om att hon skall hjälpa honom i hans ambition att göra ”lille Carlsson” till den framstående matematiker som han själv aldrig blev. Det bär sig dock inte bättre än att Lars Herdin inleder en sexuell relation med Claire och därmed sviker sin favoritelev. ”Lille Carlsson” sniffar tinner och går under i missbruk. Lars Herdin själv blir överkörd av en långtradare och dör innan han ännu fyllt 40.

Yllet är alltså en tragisk berättelse, men tragedin tillåts inte dominera helt. Där finns reflekterande och poetiska avsnitt där berättaren, herr Gustafsson själv, träder in i sin egen historia från ett tillfälligt besök i San Francisco och erinrar sig Trummelsbergs svunna dagar, då brukssamhället ännu fungerade. Där finns också komiska inslag såsom berättelsen om Lars Herdins olycksalige morbror Knutte, en alkoholist som är anställd på en tvättfirma i Stockholm och på 40-talet skickas ut på den västmanländska landsbygden för att bli nykter men i hemlighet beslutar sig för att cykla in till Systembolaget i Västerås med en lånad motbok för att köpa sprit. Dock kommer han aldrig fram, eftersom han cyklar vilse och efter väldiga strapatser, när han äntligen tror sig vara vid målet, anländer till precis den punkt där han startade. I denna roman liksom i hela romansviten om sprickorna i muren ekar ändå, trots jämmer och elände, ett hoppfullt omkväde: ”Vi börjar om igen. Vi ger oss inte.”

I GÖRAN PALMS *Sverige en vintersaga* finns, precis som i *Yllet*, en dyster bild av ett gammalt västmanländskt brukssamhälle, förstört av den moderna tiden:

När Folkets hus fick skulder blev det sålt
och rivet, medan byns missionshus har
byggts om till lägenheter. Fiasko för
den ädla gräsrotsandan! Så fick bruks-
mentalitetens dödgrävarfalang
nytt vatten på sin gamla svartalvskvarn,
den som beständigt mal ”det går inte”.
Underförstått: det här kan bara bruks-
patronen eller staten klara, inte
vi själva! Men i dag går brukspatron
och stat med samma iver in för att
dra ner på kostnader och personal,
kommunen följer dem i spåren, och
vad finns det då för folk som kan se till
att hembyn inte tynar bort? Det är
ju ingen utomstående som bryr sig!

Men hoppet finns, fortsätter Göran, ty en dag kanske också de slöaste bybor vaknar upp och inser ”att de kanske *själva* kunde dra / ett litet strå till bygdens framtidsstack”.

Denna paradoxala hoppfullhet, mitt i vintermörkret, hör till det som trots allt förenar Lars Gustafssons och Göran Palms bilder av Sverige.

Lars Gustafsson och Göran Palm.

FOTO: BO AJE MELLIN / SANDRA QVIST / TT

Slaget vid Verdun.
FOTO: TT

HISTORIA

Infernot på västfronten

I år är det 100 år sedan slaget vid Verdun. Under mellankrigstiden var det en nationalistisk vallfartsort, men sedan dess har det blivit en symbol för försoning, skriver **Gunnar Åselius**.

MER ÄN NÅGON annan plats förknippas Verdun med helvetet på västfronten under första världskriget. Striderna pågick från februari till december 1916. När slaget var över hade frontlinjen ungefär samma sträckning som när det började. Hur många som dog vet ingen. Den officiella siffra som numera anges uppgår till cirka 300 000 (162 000 fransmän och 143 000 tyskar), men lär även inbegripa dem som tillfångatogs. Tolv miljoner granater ska ha fallit inom ett område på knappt 80 km².

När slaget vid Verdun började planeras i slutet av 1915 hade första världskriget pågått i drygt ett år, utan att någon av de stridande hade lyckats vinna ett avgörande övertag. Den tyske generalstabschefen Erich von Falkenhayn hade förlorat hoppet om seger. Tyskland kunde i bästa fall få till stånd en kompromissfred med de allierade, om man kunde tillfoga dem sådana förluster att förhandlingar framstod som ett mindre plågsamt alternativ än att fortsätta slåss.

ENLIGT FALKENHAYN KUNDE kriget bara avgöras på västfronten. I sina memoarer, som utkom 1920, återger han texten till ett memorandum som han ska ha överlämnat till kejsar Vilhelm II vid jultid 1915. Där utvecklade han de strategiska tankarna bakom Verdunoperationen. Frankrike skulle hellre förblöda än ge upp den historiska fästningsstaden, resonerade Falkenhayn. När den franska armén slagits ut skulle britterna, som var Tysklands egentliga huvudfiende, vara tvungna att förhandla.

Fram till 1990-talet togs Falkenhayns framställning på allvar av historikerna. Hans julmemorandum hade visserligen aldrig påträffats i original, men det mesta av den tyska generalstabens arkiv från första världskriget hade ju brunnit upp i en brittisk bombräd i april 1945.

Efter den tyska återföreningen, sedan 40 ton arkivdokument som hade förts bort från Berlin 1945 återlämnats av ryssarna, började julmemorandumets autenticitet

att ifrågasättas. Bland de militära handlingar som återfanns ingick arbetsmaterial från den officiella tyska historiken över första världskriget från mellankrigstiden, däribland avskrifter av senare förstörda handlingar och intervjuer med Falkenhayns närmaste medarbetare. På grundval av detta material kunde historiker som Holger Afflerbach och Robert Foley visa hur Verdunoperationen i själva verket växte fram i samspel mellan Falkenhayn och ledningen för Femte tyska armén – kejsarens son, kronprins Wilhelm, och hans stabschef Schmidt von Knobelsdorff. Det var Femte armén som höll fronten mittemot Verdun och som föreslog Falkenhayn att offensiven skulle sättas in just här.

Verdun med omgivande befästningar utgjorde en inbuktning i de tyska linjerna, genomfluten av floden Meuse. Ur Femte arméns synpunkt var det önskvärt att anfalla på bred front på båda sidor om floden, pressa tillbaka inbuktningen och inta själva staden. Detta var Falkenhayn inte intresserad av. Men fördelen med en inbuktning var att den kunde beskjutas från tre håll. En begränsad tysk framstöt skulle locka fransmännen att stiga upp ur sina skyttegravar och gå till motanfall, och det var då de skulle tillfogas förluster, resonerade Falkenhayn, som förstått att den moderna eldkraften gynnade försvar framför anfall. För kronprinsen och Knobelsdorff som ledde slaget på plats handlade det dock hela tiden om att erövra terräng, och denna skillnad i målsättningar bidrog till det tyska misslyckandet.

Numera anser historikerna att Falkenhayns julmemorandum aldrig har funnits. Vissa tankegångar i texten återspeglar kanske hans faktiska avsikter med Verdunoperationen, men den skrevs i efterhand i rättfärdigande syfte.

FRÅN MITTEN AV JANUARI 1916 koncentrerade tyskarna 1 400 artilleripjäser och enorma mängder ammunition till området. Tyskt jaktflyg snörde av luftrummet ovanför för att hindra insyn. Det var första gången i krigshistorien som operationer i luften och på marken samordnades på detta sätt. Anfallet, som fick skjutas upp i nio dagar på grund av dåligt väder, inleddes den 21 februari på den högra stranden av Meuse med ett nio timmar långt bombardemang. Det tyska infanteriet var utrustat med eldkastare, ett vapen som här användes för första gången. Trots svåra egna förluster gick framryckningen snabbt. Den 25 februari föll pansarfortet Douaumont, som var en nyckelställning och dominerade terrängen.

Douaumonts snöpliga fall berodde på att fransmännen under 1915 tömt forten kring Verdun på soldater och artilleri för att skickas till andra frontavsnitt, utan att ha hunnit bygga ut sina skyttegravslinjer

Skyttegrav. FOTO: TT

ordentligt. De hade i god tid vetat att anfallet skulle komma, och övervägde efter de första dagarnas motgångar att utrymma Verdun. Den pinsamma förlusten av Douaumont gjorde dock en reträtt politiskt omöjlig. Precis som Falkenhayn senare påstod att han räknat med det redan i sitt julmemorandum började fransmännen se Verdun som symboliskt viktigt och var beredda att göra oerhörda uppoffringar för att hålla staden. Under befäl av general Philippe Pétain organiserades försvaret. Var fjortonde sekund rullade en lastbil med förstärkningar och förnödenheter in i staden från närmaste järnvägsknutpunkt, dygnet runt. Täta avlösningar ordnades av frontförbanden för att hålla moralen uppe.

NÄR SLAGET VAR ÖVER hade 259 av den franska arméns 330 regementen passerat genom ”köttkvarnen” vid Verdun. Därigenom blev slaget i realiteten en nationell erfarenhet. Det franska flyget återtog luftherraväldet och ordnade effektiv eldledning åt artilleriet, som genom välriktad eld från höjderna på vänstra Meusestranden

> *Striderna pågick från februari till december 1916. När slaget var över hade frontlinjen ungefär samma sträckning som när det började.*

lyckades hejda den tyska framryckningen.

Tyskarnas motdrag blev att i början av mars utvidga offensiven till att även omfatta den vänstra Meusestranden. Under april och maj utkämpades här helvetiska strider om höjder som Döde mannen och Höjd 304, vilka tyskarna till slut lyckades erövra. Sedan flyttades fokus tillbaka till Meuses högra strand, där tyskarna i början av juni intog fortet Vaux. Men nu började Frankrikes allierade agera för att avlasta Verdun. I Ukraina igångsatte ryssarna den så kallade Brusilovoffensiven, och tjugotalet mil norr om Verdun, vid floden Somme, förberedde britterna en stor offensiv. Tyskarna samlade sig därför till en sista kraftansträngning på den högra stranden den 23 juni, och anföll med 80 000 man. När anfallet avblåstes den 11 juli stod de 4 km från Verdun. Några veckor senare ersattes både Falkenhayn och Knobelsdorff. Den nye generalstabschefen Paul von Hindenburg avblåste formellt anfallet den 2 september. I oktober och december genomförde fransmännen motanfall och återtog forten Douaumont och Vaux. Den 18 december förklarades slaget vid Verdun vara över.

Men slaget fortsatte att leva vidare i historien. Under mellankrigstiden blev det skogbevuxna kraterlandskapet med sina många monument och krigskyrkogårdar en patriotisk vallfartsort för fransmännen, men också en mötesplats för tyska och franska veteraner. Nazisterna kunde hävda att deras rörelse hade fötts på slagfältet i Verdun, och marskalk Pétains prestige som Verduns räddare fick fransmännen att acceptera Vichyregimens samarbetspolitik med Hitler. Efter 1945 europeiserades minneskulturen. President de Gaulle, som tjugosex år gammal kapten hade sårats här och fått tillbringa resten av kriget i tysk fångenskap, utropade inför femtioårsminnet Verdun till en ”fredens huvudstad”. Nästa milstolpe var 1984, när president Mitterrand och förbundskansler Kohl valde att träffas i Verdun för att förkunna att deras nationer nu var för evigt försonade.

TILL HUNDRAÅRSMINNET fullbordas avnationaliseringen genom att en tysk och en fransk historiker gemensamt författat den officiella minnesboken, vilken utkommer parallellt på bägge språken av Gerd Krumeich och Antoine Prost: *Verdun 1916. Une bataille de légende vue de deux côtés* (Tallandier) och *Verdun 1916. Die Schlacht und ihr Mythos aus deutsch-französischer Sicht* (Klartext Verlag). Krumeich och Prost är bägge emeritusprofessorer som ägnat sina karriärer åt första världskriget, de är i stånd att ledigt sammanfatta den mycket omfattande forskningen. Med beundransvärd saklighet skildrar de slagets bakgrund, förlopp och eftermäle, och beskriver även soldaternas vardag som den framskymtar i samtida brev och memoarer med törst och hunger, diarré och liklukt. Ambitionen är inte att hylla hjältar eller väcka medlidande med offer, utan att förstå och förklara vad som hände. Just därigenom är detta en mycket värdig minnesskrift.

PARIS

Flanörernas stad

Walter Benjamins *Passagearbetet* har kommit i nyutgåva. **Maxim Grigoriev** reflekterar över dess aktualitet idag.

I DE TRÅNGA PARISISKA metrovagnarna, på en av reklamskyltarna som roar trafikkonsumenten med lite lättsam poesi och tänkvärdheter, kan man läsa ett citat av Victor Hugo: ”errer est humain, flâner est parisien”. Detta med att flanera – ”att sysslolös promenera omkring på gatorna utan bestämt mål” – är en intim del av den parisiska självbilden och på sätt och vis själva den grundläggande idén om vad staden är. Många är de Parisskildrare som talat om caféet, trottoaren och gatorna som ett slags förlängning av hemmet. Som kanske ingen annan stad är Paris idag oerhört komprimerad och sammanhängande: här promenerar man från ena sidan av staden till den motsatta, i vilka riktningar man vill, utan att någonsin hamna på någon olidligt högljudd motorväg eller något aldrig slutande industriområde. I Paris blev Le Corbusiers modernistiska planer aldrig verklighet; här står trottoaren alltjämt i centrum.

Enligt Walter Benjamin (1892–1940) var det Paris som ”skapade flanörens typ”. Sina sista år ägnade han åt 1800-talets parisiska passager, dåtidens gallerior och köpcenter, och den kommersiella värld som redan då framstod som svunnen. Benjamins ”dialektiska sagoberättelse”, som han själv kallade den, handlade om urstaden för den europeiska borgerliga modernitet, med dess praktvaruhus, gaslyktor, industriförmögenheter, massproducerade varor, Haussmannska polisiära boulevarder, reklampelare och blänkande skyltfönsterspeglingar som växte fram på 1800-talet, definierade 1900-talet och vars krackelerade efterverkningar vi lever med idag. *Passagearbetet* blev aldrig färdigt, men det utgavs postumt och är numera ett centralt verk inom det tjugonde århundradets tänkande. Nyligen gav bokförlaget Atlantis ut Ulf Peter Hallbergs gamla översättning i en vacker nyutgåva med bilder och kartor.

> *Många är de Parisskildrare som talat om caféet, trottoaren och gatorna som ett slags förlängning av hemmet.*

BENJAMINS INTELLEKTUELLA ARV har sedan hans självmord i Portbou 1940 bara växt i inflytande. Något förvånande, kan man tycka, eftersom han var en tänkare som inte lämnade efter sig någon sammanhängande teori och som föredrog metaforiska ”tankebilder” framför logiska slutledningar. Likväl verkar det finnas någonting hos Benjamin som alltjämt talar direkt till den samtidsbesatta samtiden. Trots att han skrev om sådana i nutidens ögon torra ting som tyska sorgespel och Charles Baudelaire är han högst på modet och måste ha sagt någonting som alltjämt äger giltighet för den moderna män-

niskan – en varelse som snarare än i romantiska arbetarkvarter med hemliga historier bakom husknuten lever i en massproducerad butikskedjevärld. I rak motsats till kulten av det artificiella hos just Baudelaire är hon snarare besatt av det personliga och det ”äkta”.

I CENTRUM FÖR *Passagearbetet* står alltså flanören, både bildligt och bokstavligt. Hos Benjamin är flanerandet inte bara förströelse eller njutningslystnad, utan en bild för hur tänkandet går till och vilken roll den kapitalistiska världen tilldelar en människa. I sin rörelse genom stadsmiljöns ansamling av varelser, ting och geografiska punkter uppfattar flanören brottstycken och upplever ögonblickliga intryck, vilka sedan sätts ihop till en serie iakttagelser och analogier. Flanören urskiljer stadens – det moderna mänskliga livets huvudsakliga skådeplats – anletsdrag och tecken, vilka hon läser som en astrolog. Flanören är i själva verket en strukturell förelöpare till den moderna kritikern och hermeneutikern, med blicken ständigt på jakt efter de dolda sanningarna bakom skenet. Den planlösa rörelsen ger upphov till tillfälliga sammansättningar och metaforer: slumpmässiga möten och tankar – allt i ett enda aldrig sinande nu.

”Som ett asketiskt djur stryker [flanören] fram genom okända kvarter, tills han [sic] fullständigt utmattad sjunker ihop på sitt rum, vilket ter sig kallt och främmande.” I sitt eget jag är den Benjaminska flanören sällan tillfreds. Precis som det moderna tänkande jaget är ”han” istället melankolisk: flanerandet och tänkandet är hos Benjamin en ensam och klassiskt manlig syssla. Ansamlingen av intryck tröttar ut och avtrubbar. Omgiven av massproducerade entiteter, vilka i avsaknad av originalets enkla auktoritet existerar inte så mycket som objekt som ”aktualiseringar”, går flanören runt och söker med blicken efter uppenbarelser och överensstämmelser i en värld av kopior till avlägsna, och kanhända rent av icke-existerande, original.

OM FLANÖRENS FRÄMSTA instrument är blicken, är optiken källan till de viktigaste tankebilderna hos Benjamin. Själva idén om ”tankebilden” är visuell. Hans metafor för samhället är ”en fantasmagori”, ett skuggspel som för tankarna till den platonska grottliknelsen filtrerad genom modern medieteknik. Fotografiet, citerar han en icke angiven källa, är ”en spegel som minns”.

Just Paris är för Benjamin en stad av speglar. Överallt, vart flanören än tittar, ser hon sin egen spegelbild. Jaget som betraktar sig självt förefaller klyvas itu i ett subjekt och ett objekt: samtidigt både betraktaren och det betraktade. Denna förlust av helhet och autenticitet, av subjektiv aura, blir under den moderna epoken ett definierande villkor för det självreflekterande jaget.

”Nutiden erfars som den vakenvärld till vilken det vi kallar det svunna i själva verket hänför sig”, skriver Benjamin. Också historien är en händelse i nuet. Varje ögonblick är upptaget av att definiera sig självt genom att jämföra sig med det förflutna. När fokus på så vis förflyttas från det frånvarande, tänkta och avlägsna mot det närvarande och samtida riktas den kritiske tänkarens optisk-reflexiva blick oavlåtligen mot tänkaren själv.

HÄR NÅGONSTANS TAR Walter Benjamins analys slut, och den samtid i vilken vi lever tar vid. Det är ur denna hans postautentiska självupptagenhet som en definition av framtiden som en fråga om trygghet och av det förflutna som en livsstilsmarkör framväxer. Hela Benjamins arbete tycks idag peka på att steget mellan den melankoliske flanören och den moderna köpcenterbesökaren, trygghetsfetischisten och den självpositionerande frilanstänkaren är närmast obefintligt; det är den spegelbild där flanören en gång såg sig själv.

I Paris idag stängs de flesta parker redan vid sjutiden och dada är namnet på en ekologisk matbutik. Att planlöst vandra runt på gatorna är en suspekt syssla för den hemlöse, för flyktingen, brottslingen och losern, som inte har någonstans att gå och ingen att sitta på uteserveringar med. Men det är inte de, utan normalinvånaren som idag står närmare flanören: hon som tar flyget till historiska stadskärnor eller bilen till ett köpcenter. Det är just flanörens nutidsbesatta blick som har gjort själva staden till en lite finare galleria – en med historia. Detta historiska mervärde extraherar den moderna människan ur stenstadskvarteren som socker i ett raffinaderi. I *shoppingmall*-staden varken drömmer man eller minns: man skulpterar sin framtid genom att maximera och effektivisera nuet.

Paris då och nu.
FOTO: CHESNOT/GETTY

Koestler i biblioteket.
FOTO: GETTY

LITTERATUR

Den lojale kamrat Rubashov

Den tyska originaltexten till Arthur Koestlers *Natt klockan tolv på dagen*, som länge varit försvunnen, upptäcktes nyligen. Behovet av nyöversättningar av Koestler är överhuvudtaget stort, skriver **David Andersson**.

NYLIGEN GJORDE DEN tyske doktoranden Matthias Wessel en sensationell upptäckt; han hittade originalmanuset till Arthur Koestlers *Natt klockan tolv på dagen*. Denna tyskspråkiga text har länge varit försvunnen, och boken är något så ovanligt som en klassiker som bara har kunnat läsas i översättning.

Natt klockan tolv på dagen kom på engelska 1940. Romanen handlar om den gamle bolsjeviken Rubashov, som arresteras under 1930-talets stalinistiska Moskvaprocesser. Efter långa förhör avlägger han till slut full bekännelse och döms till döden, trots att anklagelserna mot honom är falska. Det finns flera orsaker till hans agerande, men ett avgörande skäl är lojaliteten mot kommunistpartiet.

Rubashov har själv tidigare offrat oskyldiga kamrater. I fängelsecellen erinrar han sig dessa personer. Till en av dem, Rickard, sade han: ”Du och jag kan göra ett misstag. Inte Partiet. Partiet, kamrat, är förmer än du och jag och tusen andra sådana som du och jag. Partiet är förkroppsligandet av den revolutionära idén i historien. Historien känner ingen tvekan och inga skrupler.” Det blir svårt för Rubashov att motivera att han själv nu skall bli annorlunda behandlad. Trots att han har börjat tvivla beslutar han sig till sist för att göra partiet ”en sista tjänst”.

DETTA INSLAG I boken har blivit mycket omdiskuterat och kritiserat. Koestler var medveten om att tortyr var ett viktigt inslag i förhören, liksom att en del bekände för att rädda sitt liv eller sina anhöriga. Men han var övertygad om att det också fanns en hård kärna av gamla, idealistiska bolsjeviker som agerade som Rubashov. Senare forskning har stött denna tes. ”Koestlers skildring är utomordentligt väl grundad på fakta”, konstaterar Robert Conquest i *Den stora terrorn*, ett standardverk om 1930-talets Sovjetunionen.

Natt klockan tolv på dagen hade stort inflytande under kalla kriget. Till exempel fick den avgörande betydelse i en

folkomröstning i Frankrike 1946, som kunde ha gett kommunistpartiet en stark maktställning. För att hindra romanens spridning köpte kommunisterna alla tillgängliga exemplar av boken, vilket bara ledde till att förlaget tryckte nya.

Ett skäl till att romanen är så fascinerande är Koestlers inlevelse med de olika gestalterna, såväl Rubashov som förhörsledarna Ivanov och Gletkin resonerar logiskt och följdriktigt. ”Rubashov har rätt – inifrån sett. Gletkin har rätt – utifrån sett. […] (Koestler) tycks fullständigt hemma i de båda tankesätten”, skrev Gunnar Ekelöf i sin fina recension av boken när den kom i svensk översättning 1941.

KOESTLER VISSTE HUR bolsjevikerna tänkte. År 1932 och 1933 vistades han i Sovjetunionen och träffade bland andra Nikolaj Bucharin och Karl Radek. Mellan åren 1931 och 1938 var han medlem av kommunistpartiet. Detta skulle han senare känna skuld för, och erfarenheten bearbetade han i flera böcker. Han tog bland annat initiativ till antologin *The God that failed* (på svenska *Vi trodde på kommunismen* 1950), där också bland andra Andre Gide, Ignazio Silone och Stephen Spender medverkade. Koestler kände sig emellertid inte färdig med detta stoff utan skrev därefter memoarböckerna *Pil i det blå* (1952) och *Den osynliga skriften* (1954). Tillsammans med *Natt klockan tolv på dagen* är de två memoarböckerna det bästa han skrev.

Koestlers liv var mycket händelserikt och dramatiskt. Han föddes i Budapest 1905 och fick som barn uppleva första världskriget, Ungerns självständighet och Béla Kuns kortvariga kommunistiska republik. Under 1920-talet blev han sionist och levde under en tid i Palestina under svåra ekonomiska omständigheter. Därefter inledde han en framgångsrik bana som journalist i den tyska pressen, som avbröts av hans inträde i kommunistpartiet. År 1937 reste han på kommunistpartiets uppdrag till inbördeskrigets Spanien. Han togs till fånga av Francos soldater och dömdes till döden. Han släpptes efter internationella påtryckningar, men i dödens närhet kom han att ompröva allt han tidigare hade trott på. Han hade en närmast religiös upplevelse som han kallade ”timmarna vid fönstret” och som fick honom att förkasta den materialistiska åskådning han tidigare hade varit anhängare av.

> *Du och jag kan göra ett misstag. Inte Partiet. Partiet, kamrat, är förmer än du och jag och tusen andra sådana som du och jag.*

I det språkbruk han hade lärt sig i kommunistpartiet talades det om att eliminera fientliga element. När han hörde hur personer i cellerna bredvid honom fördes ut och avrättades blev detta synsätt omöjligt. Han kunde inte längre acceptera att ändamålet alltid helgar medlen.

FLERA AV DE BÖCKER som Koestler skrev därefter kretsade kring problematiken om mål och medel, och det gäller även *Natt klockan tolv på dagen*. Ivanov menar att det är nödvändigt ”att vara en dråpare, för att kunna avskaffa dräpandet, att offra lamm för att inga fler lamm skall behöva slaktas, att slå folk med knutpiskan för att de skall lära sig att inte låta sig piskas, att kasta alla samvetsbetänkligheter i namn av ett högre samvete”. Rubashov svarar med att ta upp Raskolnikov från Dostojevskijs roman *Brott och straff*. Utifrån en snäv nyttokalkyl kan det tyckas rätt av honom att döda pantlånerskan Aljona Ivanovna, som förtrycker sin syster Lizaveta och vars pengar ligger på kistbottnen utan att göra någon nytta. Men Raskolnikovs dåd får oanade konsekvenser, bland annat tvingas han mörda också Lizaveta. Koestler menade att frågeställningen om mål och medel hade en relevans bortom den aktuella debatten om Sovjetunionens politik. För att understryka de tidlösa aspekterna av *Natt klockan tolv på dagen* nämnde han inte Sovjetunionen eller Stalin vid namn, utan talade om ”Revolutionens land” och ”Nummer 1”.

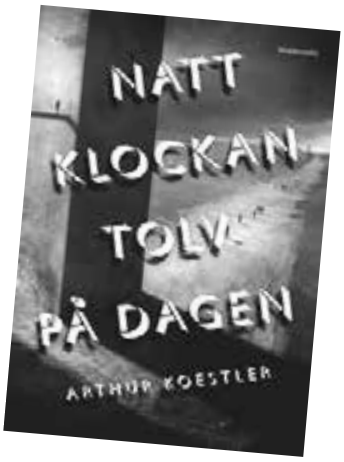

Koestlers roman. FOTO: TT

När Koestler skrev romanen bodde han i Frankrike. Efter att andra världskriget bröt ut 1939 internerades utlänningar, som ofta var aktiva antinazister. Också Koestler drabbades av detta, och han beskrev sina erfarenheter i boken *Scum of the Earth* (som på svenska fick den överraskade titeln *Och vi som älskade Frankrike*). I samband med hans arrestering beslagtogs manuset till *Natt klockan tolv på dagen*. Och när Tyskland invaderade Frankrike tvingades Koestler att fly. Han bosatte sig i England, där han levde det mesta av sitt återstående liv. Han kom i fortsättningen att skriva på engelska.

ÖVERSÄTTNINGEN AV *Natt klockan tolv på dagen* från tyska till engelska (*Darkness at Noon*) gjordes av Koestlers dåvarande flickvän Daphne Hardy. Hardy var endast 22 år och hade inte någon erfarenhet som författare eller översättare. Hon hade inte heller Koestlers kunskaper om kommunistpartiet och Sovjetunionen, och dessutom arbetade hon under stor tidspress. Det är denna version som sedan har legat till grund för alla andra översättningar, bland dem Tore Zetterholms svenska.

I en artikel i *New York Review of Books* nyligen jämförde Michael Scammell Hardys översättning med det nyfunna originalet. Scammell – som har skrivit den fina biografin Koestler. *The Literary and Political Odyssey of a Twentieth-Century Skeptic* (2009) – menar att översättningen innehåller många fel, omotiverade strykningar och ofta mildrar Koestlers skarpa formuleringar. Vid ett tillfälle jämför Rubashjov bolsjevikernas ledarskap med Hitlers, men det har tonats ned till ”reactionary dictatorships”. *Natt klockan tolv på dagen* är indelad i fyra avsnitt, som i den svenska översättningen heter ”Första förhöret”, ”Andra förhöret”, ”Tredje förhöret” samt ”Den grammatiska fiktionen”. Det engelska uttryck som används för förhör är ”hearing”, medan det korrekta borde vara ”interrogations”.

Matthias Wessel uppger i mejl till mig att den nyupptäckta utgåvan av Koestlers roman förmodligen kommer att publiceras i Tyskland våren 2017, kanske tidigare. Den kommer därefter att kunna utgöra grunden för översättningar av boken. En ny engelsk version är på gång.

Behovet av svenska nyöversättningar av Koestler är överhuvudtaget stort. De svenska versionerna av memoarböckerna innehåller en lång rad grova fel. I *Den osynliga skriften* översätter Nils Holmberg ”Russia” med ”Tyskland” och ”Spain” med ”Frankrike”.

Rainer Maria Rilke.
FOTO: GETTY

LITTERATUR

Skrivråd från förra sekelskiftet

I några berömda brev rekommenderade Rainer Maria Rilke en yngre poet att inte lyssna för mycket på andras råd. **Katarina O'Nils Franke** har läst nyöversättningen av breven.

DEN 12 AUGUSTI 1904 besökte Rainer Maria Rilke Borgeby gård i Skåne. Därifrån skrev han ett av sina brev till den aspirerande författaren Franz Xaver Kappus. Deras korrespondens har närmast blivit odödlig genom samlingen *Briefe an einen jungen Dichter*, som utkom första gången 1929. År 1990 publicerades en översättning av Helga Krook. Och nu har ytterligare en svensk översättning – av Leo Hallerstam – utgivits på det nystartade förlaget Wolf & Theory, *Brev till en ung poet*.

Hallerstam skriver i förordet att han har tagit sig medvetna friheter med språket: "Jag har betraktat breven som fönster in till hans tankevärld och har försökt hålla dem så rena som möjligt från språkliga distraktioner, utan att förvränga innehållet." På så sätt har han lyckats skapa en följsamhet som på flera ställen kommer nära de tyska originalmeningarna.

RILKE BERÖMMER VID upprepade tillfällen den unge poetens skrivande och intresse för poesi. Istället för att kritisera de översända dikterna skriver Rilke att "ingenting berör ett konstverk så lite som kritiska ord: de resulterar alltid i mer eller mindre lyckliga missförstånd". Men han konstaterar också att dikterna saknar egen identitet och att detta antagligen beror på att Kappus i alltför stor utsträckning ber andra (poeter, tidningar, redaktioner) om råd. Snarare bör han förhålla sig mer till sitt inre och skriva dikterna genom sin kärlek till språket.

DET ÄR ENBART Rilkes brev, och inte Kappus, som har bevarats. I tidigare utgåvor finns dock något som tyvärr saknas i nyöversättningen från Wolf & Theory; ett förord av Franz Xaver Kappus där han bland annat sätter in brevväxlingen i tid och rum.

Senhösten 1902 satt han under kastanjen på militärakademin i österrikiska Wiener Neustadt när en av skolans professorer kom fram, tog ifrån honom boken och efter att ha studerat den sa: "Så det har alltså blivit diktare av vår elev René Rilke." På så vis fick Kappus lära sig att även Rilke hade gått på militärakademin. Han tvingades dit av sina föräldrar 1886 men avvek från officerskarriären 1891 efter en tids sjukdom och kunde återuppta sitt diktarliv. Rilke har på sätt och vis skrivit de här breven lika mycket till sig själv som till den 19-årige Kappus. Trots att han enbart var 27 år vid tiden för deras brevskrivande tycks rösten som talar genom brevsidorna både världsvan och vis.

RAINER MARIA RILKE föddes som René i Prag 1875 och betraktas ofta som en av 1900-talets främsta poeter. Även om han avrådde Kappus från att läsa alltför mycket litteraturkritik så används Rilkes textkritik och skrivråd av människor världen över. Ett exempel är den amerikanska författaren och skrivläraren Jenny Offill. På flera sidor i sin aktuella *Avd. för grubblerier* (Natur & Kultur) lyfter hon fram Rilke för sitt ständigt återkommande ensamhetstema och kringflackande diktarliv.

Trots att Rilkes texter och resonemang är ett sekel gamla är de aktuella än idag. Breven till Kappus innehåller många vackra formuleringar, men också djupt existentiella frågor och försök till svar. I fjärde brevet befinner han sig i Worpswede, nära Bremen, och skriver: "Kanske är könen mer lika än folk tror, och världens stora förnyelse kommer kanske bestå i att man och kvinna [...] kommer att söka varandra inte som motsatser utan som syskon och grannar och helt enkelt sluta sig samman som *människor*, för att med allvar och tålamod gemensamt bära det tunga könet som de blivit tilldelade."

Förutom nyöversättningen i bokform finns även en digital uppläsning på förlagets Facebooksida, där Leo Hallerstam tar Rilkes ord i sin mun och läser upp det första brevet.

KRÖNIKA

Freden har redan ett departement

Amanda Wollstad är chefredaktör i *Svensk Tidskrift*.

Ryssland rustar, grannländerna fyller beredskapsförråden – och i Sverige vill ett av regeringspartierna inrätta ett fredsdepartement, som ska ge ”krigets logik” en motvikt. Är det fred vi vill ha är det väl fred vi ska bereda oss på. Så varför skulle någon förespråka någonting annat?

Man undrar stilla vad dessa godhetens apostlar tror om resten av oss. Vi som vill höja försvarsbudgeten, investera i nya vapensystem och utbilda fler soldater. De måste undra vilka monster de delar morgonsoffor och debattsidor med.

Men låt oss för allas sinnesfrids skull slå fast, en gång för alla, att när vi förespråkar beredskap – må det vara civil eller militär, privat eller offentlig – är det inte för att vi vill ha krig, kris eller katastrof. Det är det, tack och lov, få som vill.

DEFINITIVT INTE SOLDATERNA, SJÖMÄNNEN och officerarna som redan arbetar för mycket, för länge och för långt bort från familjen. Som knappast vill riskera liv och hälsa för resten av oss, men är villiga att göra det ändå.

Inte politikerna, som hellre hade satsat pengarna på skola, vård och omsorg – områden som, till skillnad från försvarspolitik, vinner väljare och val.

Inte ens opinionsbildarna, vi som talar oss hesa om försvarsanslag, personalrekrytering, beredskapslager och om Nato. Vi som detaljstuderar konflikter och politiska spänningar, och vet allt för väl vad krigets verklighet gör med både människor och stater.

Så varför vill vi förbereda oss på någonting ingen vill ha?

Det är ju inte speciellt glamoröst att satsa på försvaret. Det blir få band att klippa – några nya regementen är det trots allt inte tal om, bara försök att rädda de gamla. Stiliga uniformer och välkoreograferade parader smäller inte särskilt högt i ett land där ett av regeringspartierna tror att fred är någonting som kan önskas fram medelst fler byråkrater.

NÄR MILJÖPARTIET I SIN LJUSGRÖNA oskuldsfullhet förespråkar ett fredsdepartement visar de att de, i likhet med resten av den självbetitlade fredsrörelsen, missförstått frågan. Sverige har redan ett fredsdepartement. Försvarsdepartementet kallas det, och dess uppgift är att garantera vår frihet och vårt oberoende. En garant för, snarare än motståndare till, fred.

Det är mänskligt att inte vilja föreställa sig en framtid av våld, oro och hunger. Men det är vår skyldighet, gentemot oss själva och alla dem som står oss nära.

Beredskap är ytterst en fråga om solidaritet. Solidaritet mellan grannar. Solidaritet mellan stater. Och solidaritet mot sin egen befolkning. En garant för att kunna stå upp också när de blåser som värst, för de värden vi kallar våra och för de människor och nationer vi kallar våra vänner.

Vi rustar för krig av samma skäl som vi låser dörren och betalar hemförsäkringen. För att vi lever i en verklighet där inte alla vill oss väl. Där inte alla aktörer är rationella. Ett fredsdepartement i Kiev hade inte gjort Krim mindre ockuperat. Ingen ickevåldsstrategi i världen kommer få Kreml att rusta ner under president Putin.

Vi rustar för krig för att vi vill leva i fred och frihet, och det är det enda sättet som har visat sig fungera.

Hur gärna också vi på den här sidan debatten hade önskat annorlunda.

I korthet

Den produktive viktorianen

Den italienske romanförfattaren Alberto Moravia har vid något tillfälle hävdat att en författare helt enkelt är en person som finner det svårare att skriva än genomsnittsmänniskan. Viktorianen Edward Bulwer-Lytton (1808–1873) skulle ha haft svårt att förstå Moravia. Som romanförfattare uppvisade han en närmast hysterisk produktivitet och rörde sig obekymrat över hela det stilistiska spektret, från uppsluppna satirer till historiska romaner och texter om det ockulta. Skrivandet tog dock tydligen inte mer energi och tid i anspråk än att författaren hann med en flera decennier lång karriär i det brittiska parlamentet och pröva på en ministerpost under ett år, lite så där i förbifarten.

Imponerande? Ja. Men en sådan överproduktivitet gynnar inte nödvändigtvis en författares eftermäle. Risken är överhängande att de verkliga höjdpunkterna försvinner bland det mediokra och alltför tidstypiska. Så är det också i huvudsak några lösryckta fraser ur Bulwer-Lyttons mastodontverk som existerar för den moderne läsaren – alla vet att pennan är mäktigare än svärdet och att det var en mörk och stormig natt, men knappast i vilket sammanhang som orden ursprungligen yttrades.

När Vertigo förlag nyligen gav ut hans kanske viktigaste verk, *Vril eller Den kommande rasen*, tedde det sig därför lite som en litteraturhistorisk räddningsaktion. Historien om hur romanens namnlöse berättare genom en gruvolycka upptäcker att ett teknologiskt och kulturellt överlägset samhälle existerar bokstavligen under våra fötter erbjuder en intressant provkarta över den viktorianska epokens rädslor och förhoppningar. Å ena sidan kunde det underjordiska samhället med sin stränga pliktmoral och förfining te sig som ett lockande drömsamhälle. Å andra sidan ryste man inför tanken att underjordens folk en vacker dag skulle stiga upp till ytan och helt enkelt förslava dem man upplevde som underlägsna – en rädsla som naturligtvis i hög grad är kopplad till den egna kolonialismen.

Själv fastnar jag inför berättarens förundran när han förstår att det i underjorden är kvinnor som uppvaktar män, och inte tvärtom. Telepati och jättelika ödlor må väl vara hänt, *men detta*? För säkerhets skull tar Bulwer-Lytton om poängen några extra gånger, så att läsaren verkligen tar till sig detta oerhörda. En nyckel till den viktorianska epoken så god som någon.

Per Klingberg

FACKBÖCKER 2016

Vårens svenska facklitteratur behandlar allt ifrån missnöjespopulism till demimonder, bödlar och Hillary Rodham Clinton. Avdelningen Recensioner i *Axess* rör internationell utgivning, men i detta nummer av tidskriften kompletterar vi med en specialsektion som tar upp 16 av vårens mest intressanta svenska titlar.

75 Hans Stigsson om Per-Arne Bodins *Från Bysans till Putin*

76 Ola Mårtensson om Inga-Lisa Sangregorios *Den sista friheten*

77 Inger Enkvist om Shirin Ahlbäck Öbergs m fl *Det hotade universitetet*

78 Therese Larsson Hultin om Martin Gelins *Den längsta kampen*

79 Nils Johan Tjärnlund om Karin Tegenborg Falkdalens *Margareta Regina*

80 Josefin Holmström om Gunnar Brobergs *Nattens historia*

81 Katarina O'Nils Franke om Anita Limare Hjeltes *Kokotternas Paris*

82 Paulina Neuding om Dan Korns *Rasister det är vi allihopa*

83 Annika Borg om Klas Åmarks *Förövarna bestämmer villkoren*

84 Ingemar Ottosson om Lars Vargös *Det olyckliga århundradet*

85 Erik Petersson om David Lindéns *Hemming Gadh*

86 Marcus Svensson om Susanne Wigorts Yngvessons *Frihet till samvete*

86 Adam Cwejman om Bengt Lindroths *Väljarnas hämnd*

87 Dick Harrison om Annika Sandéns *Bödlar*

88 Bengt E Y Svensson om Per Molanders *Allt är vågor*

89 Krister Thelin om Hanne Kjöllers *En svensk tiger*

Vladimir Putin visar banden till Bysans.
FOTO: SASHA MORDOVETS/GETTY

Det heliga Ryssland

KULTUR

Rubriken är det sämsta med Per-Arne Bodins senaste bok. *Från Bysans till Putin*. Historier om Ryssland leder tankarna till en anekdotsamling, vilket förstås inte är fallet. Dessutom har Vladimir Putin inte mycket med handlingen att göra, åtminstone inte direkt. Utan att underskatta betydelsen av den nykonservativa dominans hans politik inneburit, utgör densamma ändå bara en krusning på ytan i det väldiga Rysslands lika väldiga historia.

Snarare är det mentalitetshistoria i den franska Annalesskolans tradition Bodin skriver. I Ryssland är det sannolikt den kristna ortodoxin som mer än något annat fungerat som ett kulturhistoriskt sammanhållande kitt. Inte förvånande då att det ortodoxa, direkt eller indirekt, löper som en röd tråd genom boken.

Bodin kan sitt ämne och hans gärning kräver egentligen inte någon närmare beskrivning. Sedan 2001 är Bodin professor i slaviska språk vid Stockholms universitet och har som slavist skrivit en lång rad böcker, avhandlingar och artiklar i ämnet – i synnerhet med betoning på rysk ortodoxi. För den bredare allmänheten är han förmodligen mest känd genom *Ryssland och Europa. En kulturhistorisk studie* (1993) – rekommenderas varmt för den som önskar en lättillgänglig introduktion till den ryska kulturens särart.

Huruvida ”Från Bysans till Putin” också är lättillgänglig är möjligen en perspektivfråga. Boken utgör egentligen en sammanställning av texter som tidigare publicerats (i såväl akademiska som populärtidskrifter och tidningar), men som här fördjupats. Det omedelbara intrycket kan därför lätt framstå som något osammanhängande – successivt växer dock de långa linjerna fram. Samma fenomen eller symboler kan tolkas och ges olika innebörd i olika tider, samtidigt som den kulturhistoriska innebörden helt eller delvis bibehålls.

Att det moderna Ryssland brottas med sin historia är redan det inledande kapitlet, om dubbelörnen i statsvapnet, ett gott exempel på. Återinförandet av dubbelörnen efter Sovjetunionens fall var i sig en anomali, givet att denna symbol för det tsarryska imperiet delvis hade övergetts redan före oktoberrevolutionen och nu skulle representera en territoriellt något förkrympt republik! Dubbelörnen kan samtidigt representera Rysslands nyimperialistiska politik under Putins presidentskap – liksom ges andra innebörder. Till exempel har den avbildats med två sågar i klorna istället för riksregalier. Det för svenskar obegripliga är självklart i en rysk kontext: ”att såga” betyder på talspråk att ta emot mutor.

Bodin går från högt till lågt, eller kanske snarare från smalt till brett. Kapitlet om ››

Moskvas tunnelbana är till exempel lättreflekterat, då många har egna erfarenheter från densamma och Bodin vågar dessutom göra en populärkulturell utflykt där till och med datorspel med tunnelbanan som bas ges eget utrymme.

I kontrast framstår till exempel kapitlet om ikonernas teologiska betydelse som långt mer akademisk, ja rent av svårsmält utan grundläggande förkunskaper. Även i detta och andra fall lyckas Bodin emellertid förklara relativt komplicerade frågeställningar på god svenska – ett flytande språk borgar alltid för intresse och läsvärde.

Kontroversiell blir väl Bodin egentligen aldrig, fast i kapitlet om ”Pussy Riot” är han ändå farligt nära att utmana gängse politiskt korrekta uppfattningar i Sverige och andra västländer. Därmed inte sagt att författaren saknar sympati för den i Ryssland tämligen rådbråkade punkgruppen! Men förståelsen för gruppens agerande, liksom den interna kritiken mot densamma, ligger på ett annat intellektuellt plan – långt från den ofta utomordentligt okunniga och platta attityd som gavs utrymme i exempelvis svenska medier efter de timade händelserna.

Sist och slutligen: Bodin var inte först! Redan under det svenska stormaktsväldet gjordes mer kvalificerade försök att, utifrån rimligtvis ytterst begränsade förutsättningar, förstå det heliga Ryssland – vilket Bodin uppmärksammar i bokens avslutande kapitel. Petrus Petrejus vistades flera år i Ryssland under början av 1600-talet och Johannes Botvidi disputerade till och med i teologi 1620 på frågan ”huruvida moskoviterna är kristna”! Dessa och senare berättelser från Ryssland präglas delvis av fördomar och missuppfattningar, men ger långt ifrån någon entydigt negativ bild av ryssarna. I olika reseberättelser försökte författare någorlunda objektivt beskriva vad de såg, utan att sätta sig till doms. Detta i anmärkningsvärd kontrast till vad upplysningstidens författare senare mäktade med.

Hans Stigsson
Politisk redaktör i
Norrköpings Tidningar

FRÅN BYSANS TILL PUTIN
HISTORIER OM RYSSLAND
PER-ARNE BODIN
Artos & Norma Bokförlag

Inga-Lisa Sangregorio försvarar rätten till vår död. FOTO: HILDA ARNEBACK/TT

Äger vi rätten till vår död?

SAMHÄLLE

Döden och mänskligt förfall är frågor som inte alltid tillhör samhällsdebattens mest lättsålda. Det ligger antagligen i sakens natur: De allra flesta av oss vill inte i onödan påminnas om livets skörhet. Fri Tanke förlag lyfter upp döden på agendan genom att ge ut Inga-Lisa Sangregorios debattbok *Den sista friheten. Om rätten till vår död.*

I boken tecknar Inga-Lisa Sangregorio bland annat en bild av dödshjälpsdebatten. Hon berättar om människor som fått tillgång till dödshjälp i andra länder och om människor här i Sverige som inte fått det, utan istället genomlidit sjukdomsförlopp eller tagit saken i egna händer. De beskrivna fallen berör på djupet, precis som hennes egen historia och cancerdiagnos.

Oregonmodellen, *Death with Dignity Act*, är den form av dödshjälp som författaren argumenterar för i boken. Den tillåter Oregonbor som är i slutstadiet av en dödlig sjukdom att få ett medel utskrivet som snabbt leder till döden och

som de själva intar. Det ska också vara diagnostiserat att sjukdomen kommer att leda till döden inom sex månader.

Det mest intressanta kapitlet i boken är också det mest nyanserade: kapitlet som tar upp demenssjukdomar och dödshjälp. Oregonmodellen, som Sangregorio så nitiskt förfäktar i skriften, gäller inte demenssjuka. I detta kapitel sätts tvärsäkerheten åt sidan och Sangregorio konstaterar när hon syftar på demenssjuka som kan leva i många år med sin tämligen långt gången diagnos: ”Det finns verkligen inga enkla svar, och jag tror inte det är möjligt att utforma en lagstiftning som täcker de här fallen.”

”Min ursprungliga, högst personliga, anledning till att engagera mig i dödshjälpsfrågan har hamnat i bakgrunden och ersatts av en enorm ilska över den osannolika blandning av grymhet, irrationalitet och paternalistisk gudsnådelighet som präglar den officiella svenska inställningen till svårt sjukas möjlighet att på egen hand avsluta livet innan det blivit allt för outhärdligt.” Så skriver Sangregorio i ett av de sista styckena innan boken skiftar fokus och istället berör hennes cancerdiagnos. Beskrivningen är talande för känslan som hela skriften förmedlar. Dessvärre tar ilskan på flera ställen överhanden och hon faller in i raljans över dödshjälpsmotstånd som inte gynnar hennes sak.

Den sista friheten. Om rätten till vår död har recenserats i dagspressen och fått tämligen goda omdömen på sina håll. Att boken är personligt och engagerat skriven bör nämnas till skriftens fördel. Dessutom är det säkert inte svårt att sälla sig till hyllningskören om man tillhör dödshjälpsförespråkarnas skara. Det är däremot mer tveksamt att skeptikern låter sig övertygas, då Sangregorio förenklar en för många etiskt komplicerad fråga.

Ola Mårtensson
Handläggarchef, Kristdemokraternas riksdagskansli. Tidigare politisk chefredaktör i *Västerviks-Tidningen*

DEN SISTA FRIHETEN
OM RÄTTEN TILL VÅR DÖD
INGA-LISA SANGREGORIO
Fri Tanke förlag

Författarna anser att de värden som akademin står på sedan lång tid tillbaka måste försvaras – inte för att de är traditionella, utan för att de är de modernaste vi har.
FOTO: PONTUS LUNDAHL / TT

Från bildning till kontrollkultur

UTBILDNING

Förstår allmänhet och politiker vad som har hänt på universiteten? Dagens situation har beskrivits bland annat av en universitetslärare i nordiska språk, Ulf Larsson, som i dagarna har gett ut *Universitetet. Campus Beckomberga*, en vidräkning i skönlitterär form med politiserad pseudoforskning, studenter med kunskaper på grundskolenivå och medelmåttiga, men politiskt anpassliga, personer i ledande positioner. Författaren har för egen del fått nog av svenskt universitet och istället valt en tjänst i Japan. När han beskriver förhållandena i Osaka talar han om frånvaro av politisering, en måttlig byråkrati och ambitiösa och artiga studenter.

I en annan nyutkommen text, *Det hotade universitetet* (red. Shirin Ahlbäck Öberg m fl), försöker ett antal skribenter med anknytning till statsvetenskap i Uppsala utreda varför universiteten som arbetsmiljö blivit mindre attraktiva, och de inriktar kritiken på ledningen och på forskningens villkor. De konstaterar att både socialdemokratiska och borgerliga regeringar har bidragit till att nedmontera det akademiska självstyret genom förändringar i utformningen av universitetens styrelser och sättet att utse rektor. Just nu gäller att universitetens styrelser ska bestå av 15 ledamöter: tre studentrepresentanter, tre lärarrepresentanter, åtta externa ledamöter som utses av regeringen samt rektor. Den fördelningen visar att universiteten ses som redskap för samhällsförändring och ekonomi snarare än som ett centrum för vetenskaplig kompetens.

Flera av skribenterna uppehåller sig vid rektorsrekrytering och påpekar att universitetsrektorstjänster numera utlyses som vilken tjänst som helst och att det vid tillsättningen kan vara en fördel att tillhöra gynnad kategori, exempelvis att vara kvinna. De nya rektorerna har ofta kort erfarenhet av forskning, innan de går över till administration, och de stannar ofta kort tid på varje tjänst. Det tidigare idealet var att en rektor skulle vara en framstående forskare, väljas av universitetets lärare och forskare och vara den främsta bland sina likar, *primus inter pares*.

Ett annat viktigt tema i boken har att göra med utvärdering. Forskare ska numera söka pengar för att få tid att forska, och forskningspengar utlyses också inte sällan inom politiskt prioriterade områden, vilket innebär att mycket tid måste läggas på ansökningar och dessutom på inriktningar som forskaren kanske egentligen inte anser vara de viktigaste. Mycket tid åtgår också till kommittéer som bedömer andra forskares ansökningar, samtidigt som högst en sökande av tio

››

får projektpengar. Förutom utvärdering vid forskningsansökningar förekommer en rad externa och interna utvärderingar. Det frenetiska utvärderandet är egendomligt, eftersom det redan finns ett utvärderingssystem i universitetsvärlden, nämligen sakkunnigbedömning i samband med utnämningar och tjänstetillsättning. Dagens alla tillkommande utvärderingar leder till ”räddhågsenhet och sofistikerad opportunism” och till att man inte vill ”utmana förhärskande uppfattningar”. Utvärderingarna tenderar att belöna ”aktivitet” på bekostnad av vad som är vetenskapligt värdefullt, det vill säga kvantitet mer än kvalitet, något som leder till en ”ansvarslös syn på vad som är målet och meningen med yrkesutövningen”. Styrningsmekanismer som lönesättning och avancemang baserat på lojalitet riskerar också att påverka kvaliteten negativt.

Två klassiska begrepp från 1800-talets Humboltuniversitet, *Lehrfreiheit* för lärare och *Lernfreiheit* för studenter, är nu i fara på grund av att lärarna styrs mot ytlig anpassning till vad som ger forskningspengar och avancemang, och studenterna mot att få ut sin examen med så lite ansträngning som möjligt, fast vi hade en ”japansk” situation innan vi lät politisering och byråkratisering sätta sin prägel på universiteten.

Det är legitimt att statsmakterna vill veta att pengarna används väl, men de har valt kvantitet och förväntar sig trots det att systemet ska ge kvalitet. Ett av dagens problem är dogmen att alla universitetslärare ska forska samtidigt som det inte finns finansiering för forskningstid till mer än en av tio. För att ändå ”tvinga fram” kvalitet har man valt att gå från en tillitskultur till en byråkratisk kontrollkultur precis som i grundskolan och gymnasieskolan. Statsvetarnas förslag att ändra sättet att utse rektor och sätta samman universitetsstyrelserna är bra, men det är också nödvändigt att ändra finansieringsmodellen, att genomgående sätta kvalitet före kvantitet och att komma tillbaka till tillitskulturen.

Inger Enkvist
Professor i spanskspråkig litteratur och specialiserad på utbildningsfrågor, Lunds universitet

DET HOTADE UNIVERSITETET
SHIRIN AHLBÄCK ÖBERG M FL
Dialogos

Krossar Hillary Clinton det amerikanska glastaket? FOTO: JOE RAEDLE / TT

Hillary Clintons väg till makten

SAMHÄLLE

Fråga en amerikan om Hillary Clinton och det är som att trycka på en knapp. Ut strömmar utan undantag en lång harang av åsikter. Allt från ”Hon hör hemma i fängelse” till ”Hillary är oerhört kompetent” eller ”Hon försöker att vara äkta så hårt att det framstår som falskt”. Jag har hört dem alla och hundratals därtill under mina resor i USA de senaste åren.

Det är alltså en politiker som är väldigt tacksam att skriva om som Dagens Nyheters New York-korrespondent Martin Gelin har valt för sin senaste bok *Den längsta kampen. Hillary Clintons väg till makten*. Men också en politiker som redan stötts och blötts i det oändliga – Hillary Rodham Clinton har stått mitt på den amerikanska politiska scenen ända sedan hennes man kampanjade för att bli president på det tidiga 1990-talet. Ändå lyckas Gelin att få *Den längsta kampen* att vara läsvärd, både för oss som följer amerikansk politik och för den som kanske inte har så mycket förkunskaper.

Han gör det genom att sätta in Hillary Clinton i ett sammanhang, och han gör det genom att prata med vanliga amerikaner.

Den längsta vägen är alltså inte en vanlig politikerbiografi. Visst får vi veta att Hillary Rodham föddes i Chicagoförorten Park Ridge, att hennes pappa Hugh var republikan och väldigt sträng, och att mamma Dorothy röstade demokratiskt, men vi slipper att än en gång läsa om hur Hillary träffade Bill och om alla den före detta presidentens kärleksaffärer. Åren i Arkansas och hur Hillary satte sin egen karriär på paus för att stödja maken nämns överhuvudtaget inte och Bill Clinton får en ovanligt undanskymd plats för att vara en bok som handlar om hans fru. Istället får vi läsa om Dwight D Eisenhowers 1950-tal och Lyndon B Johnsons 1960-tal och hur en ung Hillary Rodham förändrades och radikaliserades i takt med tiden. Vi får även träffa unga idealistiska studenter på Hillarys gamla kvinnocollege Wellesley utanför Boston och höra deras livshistorier. Hur den oerhört begåvade Chanel Silva från sydvästra Texas drömmer om att en dag gå i Hillary Clintons fotspår och själv bli politiker. Hur Ahilya Wallia ägnar helgerna åt att kampanja för Clinton och hur hon krockar med Martin Gelin som passagerare i bilen och blir förskräckt först när hon inser att det betyder att hon inte kommer kunna köra till kampanjhögkvarteret kommande lördag.

Det är blandningen av högt och lågt

som gör det här till en så stark bok. Martin Gelin har rest kors och tvärs över hela USA, dels för att följa Hillary Clinton, men framför allt för att träffa och berätta om de människor som berörs av vem som blir USA:s nästa president. Han förklarar varför försöket att bli president 2008 gick snett, och varför Clinton har betydligt större chans att lyckas den här gången.

Det har skrivits spaltkilometer om Hillary Clintons utmanare i primärvalet, Vermontsenatorn Bernie Sanders, och hur hans socialistiska agenda ska ha drivit Clinton åt vänster. Martin Gelin visar att det snarare är tvärtom. Clintonkampanjen hade redan känt av de nya vänstervindarna och lagt om politiken innan horder av främst unga började ”feel the Bern” och samlas i tiotusentals till Bernie Sanders möten. Det var de här nya strömningarna som gjorde att en ditintills rätt obskyr socialist kunde bli ett fenomen som på allvar utmanade Clinton, och alltså inte Sanders som föste henne framför sig.

Om jag ska nämna något negativt om boken så är det att det är uppenbart var Martin Gelin själv står politiskt. Gelin arbetade som ”nya medieransvarig” för den röd-gröna kampanjen i det svenska valet 2010 och det märks lite väl tydligt att han började hålla tummarna för en Clintonseger långt innan Donald Trump gjorde sitt intåg på den republikanska sidan.

Få politiker är så avskydda som Hillary Clinton i USA (med undantag för Trump), men det här är en bok där framförallt hennes anhängare får komma till tals.

Det är inte hela världen. Det finns gott om amerikanska böcker att läsa för den som vill ha motsatt bild. Lite tråkigare är att Bernie Sanders framgång förklaras relativt sent. Jag misstänker att stora delar av texten var klar när senatorns stjärna började lysa som klarast.

Med de två randanmärkningarna är det här ändå en bok som alla USA-intresserade bör läsa.

Therese Larsson Hultin
Utrikesanalytiker i *Svenska Dagbladet*

DEN LÄNGSTA KAMPEN
HILLARY CLINTONS VÄG TILL MAKTEN
MARTIN GELIN
Natur & Kultur

Drottningen som formade arvkungadömet Sverige

HISTORIA

I år är det 500 år sedan Margareta Leijonhufvud föddes – en drottning som varit ganska anonym i historieskrivningen, oftast bara en fotnot till sin man, kung Gustav Vasa. I en ny biografi vill släktföreningen Leijonhufvud jaga bort de gäckande skuggorna och belysa en kvinna som kom att bli mor till två svenska kungar och stammoder till de flesta av Europas regerande furstehus.

Författaren, idéhistorikern Karin Tegenborg Falkdalen, forskar om den svenska monarkins förbisedda kvinnoöden och är väl orienterad i Vasatidens politiska nätverk. Hon har tidigare skrivit populärhistoriska böcker om Gustav Vasas och Margaretas fem döttrar och om hans tredje gemål, Katarina Stenbock.

Många har säkert besökt Vasakoret i Uppsala domkyrka och sett Margaretas spensliga gestalt avbildad i sten i den mäktiga gravtumban. Hon var liten till växten, 155 centimeter, och hennes kranium var ”ovanligt vackert och välformat”, enligt den gravundersökning som gjordes på 1950-talet.

Under sitt korta liv, 36 år, födde Margareta tio barn och man kan med enkel matematik begripa att hennes vuxna liv nästan helt präglades av graviditeter och förlossningar. Att säkra den nya kungadynastins fortbestånd var hennes främsta plikt och hon blev i det avseendet en idealisk gemål. Av de tio barnen nådde åtta vuxen ålder, en sällsynthet i 1500-talets Sverige.

Margareta föddes troligen på nyåret 1516 på sätesgården Loholm i Västergötland. Perioden präglades av blodig maktkamp och bittra släktfejder. Hon var bara fyra år när fadern avrättades i Stockholms blodbad. Margareta och hennes mor klarade livhanken eftersom de befann sig i Västerås klosters beskydd.

Medan Gustav Vasa inledde sin kamp om den svenska kungatronen växte Margareta upp på sätesgården Ekeberg i Närke. Familjen hade fått behålla sina gods och gårdar, styrda med fast hand av modern Ebba Leijonhufvud, för övrigt syssling med Gustav Vasa.

Som kung sökte Gustav Vasa först efter en prinsessa vid de danska och tyska hoven. Han sågs som en uppkomling, en ”bondekung”, och det var viktigt att legitimera den nya kungaätten med blått blod. Efter hårda förhandlingar nåddes en uppgörelse med det lilla nordtyska hertigdömet Sachsen-Lauenburg, beläget i nuvarande Schleswig-Holstein.

Drottning Katarina födde sonen Erik (XIV) 1533, men avled efter en olyckshändelse på dansgolvet 1535. Illasinnade tungor spred ogrundade rykten om att hon råkat ut för kungens vrede, något som inte gjorde det lättare för Gustav Vasa att finna en ny gemål vid de utländska hoven. Förhandlingar om giftermål med en prinsessa riskerade dessutom att bli kostsamma och en utdragen process.

Men det fanns fler skäl till att kungen nu sökte en drottning i den svenska högadeln. Sverige var utrikespolitiskt isolerat och Vasaättens legitimitet alltjämt omtvistad. Med den inre politiska oron i riket var det dessutom viktigt för kungen att bygga upp starka allianser med högadeln.

Valet föll på den tjugo år yngre Margareta, som troligen redan varit del av uppvaktningen i drottning Katarinas hovstat. Bröllopet stod i Uppsala den 1 oktober 1536.

Källorna är sparsamma, men Tegenborg Falkdalen lyckas ändå visa på Margaretas roll som Gustav Vasas ”politiska partner”, något även tidigare forskning har noterat. Drottningen kunde ingripa för att hjälpa personer som sökte nåd och hon upprätthöll också kontakter med utländska

››

Var Margareta Leijonhufvud drottningen som gjorde allt rätt?
FOTO: TT

hov, exempelvis drottning Margareta av Navarra, en syster till den franske kungen Frans I.

Margaretas släktingar fick framskjutna positioner vid det svenska hovet och erhöll vissa förmåner. Brodern Sten vistades i Frankrike för att förhandla om ett handelsavtal och lät sig bedåras av fester och tjusiga hovdamer i så hög grad att han drog på sig kungens vrede. Troligen var det böner från Margareta som fick Gustav Vasa att lugna ned sig.

Margareta kom att bli den första drottning som var med om att forma Sverige till ett arvkungadöme och skulle, om hon fått leva längre än sin man, förmodligen ha kunnat spela en ännu större roll i det politiska livet. Förberedelser var gjorda för att hon som änka skulle ha ingått i en eventuell förmyndarregering.

Men hennes liv kom ganska snart att kantas av sjukdomar och olika krämpor. Tegenborg Falkdalen spekulerar i att de återkommande graviditeterna tog ut sin rätt. Mest levande blir Margareta i de 16 brev till systern Märta som finns bevarade, och som gärna kunde ha citerats mer. Där diskuteras bland annat intresset för medicin och diverse huskurer, såsom ett luktmedel bestående av en söndersmulad järpfjäder blandad med varmt öl. Margareta drack gärna rhenskt vin, som sades vara bra för hjärtat.

Drottningen drog sin sista suck i augusti 1551 på Tynnelsö vid Mälaren, då ett omtyckt kungligt residens (slottet föll i vanhävd på 1700-talet och står idag dessvärre tillbommat i Fastighetsverkets ägo).

I äldre historieskrivning beskrivs Margareta som plikttrogen, duglig, mild, öm och kärleksfull. Den nya biografin förändrar inte bilden nämnvärt, men boken är elegant, lärd och lättsam, skuggorna skingras och drottningen blir en del av tiden och sammanhanget.

Nils Johan Tjärnlund
Författare och vetenskapsjournalist

MARGARETA REGINA VID GUSTAV VASAS SIDA
EN BIOGRAFI ÖVER MARGARETA LEIJONHUFVUD (1516–1551)
KARIN TEGENBORG FALKDALEN
Setterblad

Gunnar Broberg ger nattens timmar en plats i den nordiska historieskrivningen. Vincent van Goghs *Stjärnklar natt över Rhône*, 1888.

Något har gått förlorat i kampen mot mörkret

KULTUR

”Dagen är bara halva dygnet, den andra halvan tillhör natten” inleder Gunnar Broberg sin bok om (den svenska) nattens historia. Broberg, professor emeritus i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet, är sedan tidigare Augustprisbelönad för den ”idéhistoriska läseboken” *Gyllene äpplen*, och med *Nattens historia. Nordiskt mörker och ljus under tusen år* fortsätter han på den inslagna banan. Det här är en lättillgänglig historik, levande kulturhistoria full av anekdoter, citat och reflektioner, ett slags encyklopedi att slå upp på måfå och förlora sig i. Det är en bok om ”hur vi besegrat natten”. Men vad betyder det? Jo, en natt som ”är på väg att upplösas genom industrialism, elektrifiering, globalisering”, och som läsaren snart kommer inse att hon saknar.

”Natt” kan tolkas bokstavligt, historiskt, religiöst, litterärt, filosofiskt. Broberg förflyttar sig genom den medeltida mörkertiden (ett epitet som han håller med om är orättvist) via upplysningens övermodiga strålkastare, den som skulle bada hela världen i rationalitetens och vetenskapens ljus, till modernitetens artificiellt upplysta tankar och pulserande neonskyltar. Över sidorna rör sig Linné, ute i trädgården för att studera växternas sömn, eller kanske för att delge sina noggrant utprövade sömnråd: ”Bättre är att sova före än efter midnatten. Hovfolket leva ett uselt liv. De se aldrig morgonrådnan. Gossar bör sova tolv timmar”, och ”Disciplar böra få sova så länge de orka.” Här finns poeter som försöker slå ett slag för svensk turism. Sophia Elisabeth Brenner diktar 1713 om nordens brister jämfört med söderns: ”Ack, nej, de ha druvor, men vi ha gruvor.” Och det hade man – mörkret i Falu koppargruva var vida känt. Det nordiska ljuset skulle under 1900-talet locka konstnärer till såväl Sverige som Skagen och väcka internationell uppmärksamhet på konstutställningar i New York, Chicago och Boston.

Brobergs bok är en skattkammare av berättelser om en tid då allt tycktes förunderligt, då en matematikprofessor på resa i Skåne såg en stjärna falla och gick ut för att undersöka: ”[jag såg] en materia brinna och strax slockna”. På morgonen liknar den en ”vit, kokad stärkelse” som han lägger på en stekpanna; stjärnfyndet börjar ”spraka som salt”. Broberg letar sig ända tillbaka till sagorna, till eddadiktens Fimbulvinter. Man tror nu att kylan och mörkret var resultatet av ett vulkanutbrott åren 536–537. Prokopios, östromersk historiker, citeras i en text från 536: ”Hela det året lyste [...] solen som månen: utan strålglans, liksom i ständig eklips, med matt sken och inte som den brukade.”

Med kristendomen kommer gryningen i en andlig bemärkelse. ”Med nionde århundradet uppgår historiens ljus klarare över Norden”, menar Geijer 1825. Det folk som vandrar i mörkret skall se ett stort ljus, som profeten Jesaja skriver; enligt Luther ett ordets ljus. Kyrkornas målade glasfönster släpper in färgat

ljus och vid särskilda tillfällen fylls kyrkorummet av dyrbara levande ljus. Olaus Magnus beskriver signandet av ljus vid kyndelsmäss: efter gudstjänsten delas vaxljusen ut bland hushållen. Koret i kyrkan pekar mot öster, mot soluppgången och uppståndelsen. Norden är för övrigt redan känt för sitt ljus, om än ett annat sorts ljus: midnattssolen. Återigen dyker Olaus Magnus upp med en rekommendation om svenska midsommarbröllop – då kan gästerna sova utomhus utan fara för sjukdom.

Romantikens drömmare och tänkare hyllar det mörker som upplysningstiden ville fördriva. Nu blickar man inåt, umgås med sig själv i månskenet, och nattens skog doftar, som hos Keats i ”Ode to a Nightingale”. Det är ”dunklet” som firas, mystiken och det ogripbara. Men på stadens gator ska det förstås helst vara ljust. Broberg berättar om fina damer i Helsingfors som ”ledsagades av en betjänt […] som bar en lanterna på en lång stång”. I Lund snubblade studenterna runt i ett veritabelt mörker och i Stockholm var gatlyktorna, som brann med hampolja eller rovolja, inte till särskilt mycket hjälp. Dessutom betydde varje naken låga eldfara, vilket ju just Stockholm så bittert fått erfara.

Men så kommer då moderniteten, det blåa ljuset från tusentals skärmar, surfplattor, telefoner och tv-apparater. När det elektriska ljuset väl letts in i hus och lägenheter är det svårt att stoppa. Idag får de drömmande astronomerna svårt att utöva sin hobby i och med att städernas ljusförorening breder ut sig över landet. Samtidigt lider svenskarna av insomni: enligt Broberg äter trekvarts miljon svenskar receptbelagda sömnmedel. Ensamma i sina väl upplysta lägenheter, där förfäderna trängdes med mammor, pappor, syskon, katter, hundar och grisar. Nattens historia väcker onekligen frågan: Har vi verkligen vunnit på att besegra natten?

Josefin Holmström
Författare, litteraturkritiker och doktorand i engelsk litteratur, University of Cambridge

NATTENS HISTORIA
NORDISKT MÖRKER OCH LJUS UNDER TUSEN ÅR
GUNNAR BROBERG
Natur & Kultur

Kokotterna och i än högre grad kurtisanerna var de mest eftertraktade varorna på kärleksmarknaden. Ovan Henri Gervex *Rolla*, 1878.

Strövtåg i kokotternas Paris

HISTORIA

Sex säljer. På många sätt är ämnet tabubelagt, men ändå är bordeller och prostitution välrepresenterade inom 1800-talets konst och litteratur. *Kokotternas Paris. Det galanta Parislivet och dubbelmoralen* är Anita Limare Hjeltes försök att återuppliva minnet av epokens kotterier, demimonden och det galanta Parislivet, med all sin dubbelmoral.

Nostalgi löper som ett tema genom boken, precis som i många fiktiva berättelser om Paris. Filmskaparen Woody Allen och författaren Paul Auster är bara några av dem som gärna tar oss med till staden för att vandra nostalgins gator och snegla på det glada 20-talet. Men nostalgi har också något bitterljuvt över sig.

Limare Hjelte inleder med det till synes lättsamma livet i Europas nöjescentrum och avslutar i minnen bland gravplatser och kyrkogårdar. Hon gör det för att hedra minnet av dessa levnadsöden. Samtidigt blir det som en nykter påminnelse om att allt det goda också har ett slut.

Alexandre Dumas d y myntade begreppet *demimond* som avsåg det borgerliga samhällets *femmes délaissées*, änkor, separerade, äktenskapsbryterskor eller övergivna kvinnor. Det är inte utan stolthet han skriver att han skapat ett nytt begrepp och en ny samhällsklass. Senare kom etiketten att användas på en ganska heterogen kategori kvinnor: såväl kurtisaner och kokotter som skådespelerskor och femmes fatales i underhållningsbranschen. Även om synen på de deklasserade kom att nyanseras användes begreppet ett par tre decennier in på 1900-talet. Samhället blev allteftersom mer accepterande, till en viss gräns, och det blev vanligare att kvinnor lyckades kombinera singelliv med karriär. Två kända exempel som tas upp är modeskaparen Coco Chanel och författarinnan Colette.

Målningarna som ackompanjerar läsningen i *Kokotternas Paris* föreställer ofta tidstypiska motiv i bordellmiljöer. Konstnären Henri de Toulouse-Lautrec har i *Conquête de passage* från 1896 målat en halvnaken kvinna i korsett som poserar framför en kund – som ännu har hatten på. Har han så pass bråttom att gå till sängs att han inte hunnit ta av den? Eller står han något skuldmedvetet med ena foten ute genom dörren?

Bland övre samhällsskikt var otrohetsaffärerna vardagsmat och moralisterna lade skulden för sedeförfallet på modet, lyxen och kvinnornas aldrig mättade behov av senaste nytt. Skandalerna gav stoff åt tidningarna och teatrarna vars pjäser på temat äktenskapsbrott drog publik till boulevardteatrarna. I början av 1800-talet var äktenskapsbrott, enligt Napoleon, inget egentligt samhällsfenomen, utan en affär som avklarades på divanen. Det var med andra ord en privat angelägenhet. Ändå sa lagen, instiftad under Napoleon I:s regim, annorlunda och drabbade främst den gifta kvinnan.

››

Anita Limare Hjelte kom som 20-åring till Paris och arbetade där som journalist för *Sveriges Radio*, *Göteborgs-Posten* och *Svenska Dagbladet*. Hon har tidigare skrivit två böcker med anknytning till staden, *Paris Retro* (2011) och *Kommissarie Maigrets Paris* (2014). Hon är inte ensam om att ha Paris som romantisk plats att återvända till. I boken tar hon upp att ”ett vanligt litterärt grepp i fransk romankonst är redovisning av gator och adresser kopplade till karaktärernas förflyttningar i den parisiska stadsmiljön”, och nämner författare som bland andra Balzac, Hugo, Flaubert, Zola och Proust.

Precis som Paris är *Kokotternas Paris* full av både bildning och kultur: referenser till konst, teater och litteratur sätter färg på läsningen. Kanske är det ett av skälen till att vi är så många som gärna möter våren i Paris? Vi vill i den vackra, omskrivna staden bli bjudna på en uppsjö av kulturellt och njutningsfullt frosseri.

I vår tid talar man ofta med lätt förakt om dagens egocentrering och den något rosenskimrande bild vi ger av oss själva i sociala medier. Men Limare Hjelte tecknar bilden av en 1800-talssamtid där man på liknande manér tryckte upp visitkorten i ansiktet på varandra, måna om att verka framgångsrika. Under den här tidens maskeradbaler iklädde man sig också en roll av att vara mer lyckad än man kanske var – för att på det viset försöka lyckas snärja en rik gemål (allra helst en rysk prins).

”Jag tror på köttets lust och på själens obotliga ensamhet”, skrev Hjalmar Söderberg i pjäsen *Gertrud* från 1906 och ger därmed en förklaring till varför vi fascineras så av det förbjudna. Vi är bara människor; förenade i vårt sökande efter meningen med livet och lusten att ha någon att dela det sökandet med. I brist på det, åtminstone en varm kropp att få vara nära för en stund.

Katarina O’Nils Franke
Skribent och poet.
Redaktionssekreterare i *Axess*

KOKOTTERNAS PARIS
DET GALANTA PARISLIVET OCH DUBBELMORALEN
ANITA LIMARE HJELTE
Carlssons

Dan Korn försöker att skilja verklig rasism från andra fenomen.

Sverige – inte fullt så rasistiskt

SAMHÄLLE

I filmen *Djävulen bär Prada* finns en scen där Meryl Streeps rollfigur, den diaboliska chefredaktören för en modetidning, tillintetgör sin nya assistent, spelad av Anne Hathaway, genom en utläggning om Hathaways tröja. Assistenten gillar egentligen inte modebranschen och har tagit på sig en tråkig tröja för att markera det. Men Streep känner igen färgen, vet när den lanserades och av vilken designer, innan den ”sipprat igenom varuhus och sedan vidare ner till någon sorglig butik, där du garanterat fiskade upp din tröja ur någon hög med reavaror”.

Jag kommer att tänka på den scenen när jag läser författaren och rabbinen Dan Korns nya bok *Rasister det är vi allihopa*. Korn har samlat essäer om rasism och mångkultur, till viss del genom omarbetningar av tidigare artiklar (jag publicerade några av dem som chefredaktör i *Neo*). Han placerar begrepp som kulturrelativism, strukturer och rasifiering i en idéhistorisk kontext, och visar hur de flutit ut från universiteten och vidare genom samhällsdebatten innan de slutligen hamnat på Twitter – ofta som formlösa, ogenomtänkta kopior av de ursprungliga idéerna.

Begreppet kulturrelativism, exempelvis, kan spåras bland annat till ett debattinlägg av den tyske antropologen Franz Boas 1887. Medan Boas menade att alla kulturer skulle betraktas som jämlika, argumenterar förmenta antirasister idag för att vår kultur är underlägsen främmande kulturer. Det är inte kulturrelativism, skriver Korn, utan föreställningar om den ädle vilden i ny skepnad.

Observationen är nödvändig för att förstå den svenska debatten om rasism och främlingsfientlighet. När Turkiska riksförbundets vice ordförande hetsade mot armenier på Sergels torg i april 2016 blev han hårt kritiserad, men hans tal blev inte föremål för debatt om strukturell rasism, rasifiering, den andre, eller den turkiska gruppens allmänna uselhet. Samma sak när den svensk-somaliska debattören Mona Walter jagades ut ur Rinkeby för

att hon konverterat till kristendomen. Strukturell rasism tycks vara intressant bara när den kan spåras till den svenska majoriteten.

Det hakar i ett annat tema i Korns bok: Han visar att bilden av svenskars rasism historiskt är i behov av nyansering.

Korn beskriver sig själv som kalenderbitare, men han är något mer. Han har ett ovanligt intresse för enskilda levnadsöden, en enveten nyfikenhet som leder till sökande efter till synes obetydliga biografiska detaljer om vanliga människor. När han hittar ett gammalt ateljéfoto på en svart man—fotografiets bildtext: ”Negern i Mölnlycke”—börjar han göra efterforskningar i arkiv och genom intervjuer. Han får veta att mannen på bilden var Leonard Ljungdahl, född 1887. Att han levde i ett samhälle där ingen tycks ha beskrivit honom som en främling eller fäst sig vid hans hudfärg. Bildtexten formulerades av fotografen, som kom från en annan by.

Korn visar att bilden av Sverige som historiskt rasistiskt är förenklad. Rasism har givetvis förekommit, men människor med annat ursprung har också bemötts som Ljungdahl från Mölnlycke. Han visar också att dagens tabun mot rasism har gamla rötter.

Jag är oense med författaren om en sak. Han ser separata badtider för kvinnor som en rimlig anpassning till kommuninvånares krav och hänvisar till en hundraårig svensk tradition. Men motiven för hundra år sedan kan ha varit helt andra än de som framförs idag, och bottna i andra värderingar. Att nakenhet sågs som oanständigt, eller att folk generades inför det motsatta könet, är något annat än att kvinnor har en skyldighet att skyla sig för män. Det senare är en tanke som svenska myndigheter inte bör tolerera, särskilt inte när den är färgad av föreställningar om släktheder. I det avseendet är svensk kultur bättre än många andra.

Paulina Neuding
Frilansjournalist.
Tidigare chefredaktör i
Magasinet Neo

RASISTER DET ÄR VI ALLIHOPA
DAN KORN
Carlssons

Ett av flera monument över Raoul Wallenberg i Budapest. FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Inte ensam hjälte

HISTORIA

Författaren och Nobels fredspristagare Elie Wiesel skriver i första delen av sin trilogi om Förintelsen, *Natten*, om hur de ungerska judarna i slutet av kriget deporteras till Auschwitz för att utrotas. De andra i lägret möter dem med desperata, förtvivlade frågor: Varför kommer ni nu? Har ni ingenting förstått? Vet ni inte vad som sker här?

Jag kommer att tänka på den scenen i boken när jag läser historieprofessorn Klas Åmark gedigna forskningsinsats om hjälpinsatserna för att rädda ungerska judar undan Förintelsen 1944 och 1945. Det var Ungern som utgjorde Förintelsens sista kapitel.

Ungern hade en egen regering, därför hade inte de tyska nazisterna fullständig makt i landet. Myndigheterna hade trots allt en viss självständighet. Den självständigheten var förutsättningen för att hjälpinsatser för de ungerska judarna alls kunde genomföras. Detta är utgångspunkten i Klas Åmarks bok *Förövarna bestämmer villkoren. Raoul Wallenberg och de internationella hjälpaktionerna i Budapest*. Titeln på boken anspelar på de ramar myndigheterna satte; det är förövarna och deras system som dikterar villkoren.

Men i Ungern gav dessa system således även öppningar för insatser som räddade liv. Till exempel fick Internationella Röda korskommittén de ungerska myndigheternas godkännande att sätta upp anslag på hus där judar vistades, som talade om att de var under Röda korsets beskydd.

En ytterligare viktig punkt för Åmark är den motsägelsefulla historieskrivningen. Å ena sidan beskrivs hjälporganisationernas insatser för att rädda judar som framgångsrika. Men å den andra påpekar historiker att Röda korset, Vatikanen och andra aktörer var alldeles för passiva. De allierade och neutrala staterna var även de likgiltiga inför judarnas plågor. Den påstådda ”neutrala” positionen är inte oskyldig.

I oktober 2016 dödförklaras Raoul Wallenberg. Att Wallenberg försvann 1945, har enligt Åmark bidragit till att bygga upp hagiografin runt honom. En hjältestatus som inte riktigt har fog för sig, när källorna granskas. Med så kallad kontextuell källkritikmetod, där nya uppgifter prövas mot äldre källor, mejslar Åmark fram en bild av Raoul Wallenberg som är mer förankrad i de verkliga händelserna.

Ett resultat av den undersökningen är att av de över 100 000 skyddspass som utfärdades i Budapest under Wallenbergs tid, dit han sänts ursprungligen på ett initiativ av Iver Olsen från amerikanske myndigheten War Refugee Boards, kan 10 000 tillskrivas hans insats.

Men jag läser inte Åmarks arbete som ett sätt att förminska Raoul Wallenbergs insats eller som ett försök att sätta ett citationstecken kring ordet hjälte. Åmarks intention är att klargöra bilden och sätta in Wallenberg i ett sammanhang där fler insatser gjordes.

Den kompletterande historieskrivningen ger insyn i att fler strimmor lyste i detta kompakta mörker. ››

Men det som får fäste under läsning är trots allt den likgiltighet som präglade de flesta aktörer inför utrotningen av Europas judar. Röda korsets reaktioner på Förintelsen – 1942 var man fullt informerad om vad som skedde – präglades av försiktighet och undanglidande. Information tonades ned, inga initiativ togs och man menade till en början att det var en inrikespolitisk angelägenhet.

När uppmaningen kom 1944 att skynda till de ungerska judarnas undsättning svarade Röda korset nej. Men den 5 juli 1944 ändrar Röda korset inriktning. En av hjältarna i den historien är Friedrich Born, den schweiziske delegaten i Internationella Röda korset.

Valdemar och Nina Langlet är två andra aktörer som framträder genom Klas Åmarks forskningsinsats. Paret hade levt i Ungern sedan 1930-talet. Det är när Valdemar, som själv inte alls är fri från fördomar mot judar, läser protokoll från Auschwitz som han och hustrun Nina börjar arbeta för en svensk Röda kors-insats i Ungern. Röda korset säger sig dock inte vilja finansiera deras verksamhet, men paret lyckas samla in medel och bygger upp en stor skyddsverksamhet under det svenska Röda korsets paraply.

Den ryskfödda Nina Langlet reflekterar senare över hur hon och maken lyckades rädda tusentals människors liv, genom skyddsdokument, säkra hus och mat. I sina memoarer långt senare har hon ändrat siffran till tiotusentals. Det visar hur källors tillförlitlighet förändras över tid. Men det gör insatsen mindre.

Förövarna bestämmer villkoren är resultatet av ett enastående arbete med källmaterial. Boken lämnar läsaren med motstridiga känslor: fasan i insikten om dödsmaskineriets känslolösa obönhörlighet och den vedervärdiga likgiltigheten. Men också den glimt av hopp om mänskligheten som hjältarna trots allt väcker.

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

FÖRÖVARNA BESTÄMMER VILLKOREN
RAOUL WALLENBERG OCH DE INTERNATIONELLA HJÄLPINSATSERNA I BUDAPEST
KLAS ÅMARK
Albert Bonniers förlag

Hundra år av östliga olyckor

HISTORIA

Sedan länge är vi vana vid en värld där Japan, Sydkorea och Kina är ekonomiska kraftfält. Vi är också vana vid att förhållandet mellan Japan och grannarna gnisslar. Inte för att det regionala samarbetet fungerar särskilt bra i Europa just nu, men borta i Östasien verkar det knappt existera. Den bristande grannsämjan vid Stilla havet beror förstås till viktig del på rivalitet i nuet. Men den har också rötter i det förflutna. Det finns mörka minnen från andra världskriget.

Den japanska trettiotalsmilitarismen bär ett tungt och välkänt ansvar för mycket av det som hände för snart 80 år sedan. Men vilka händelser och processer ledde ytterst till katastrofen?

Svaret kommer i form av den nyutgivna boken *Det olyckliga århundradet. När öst och väst möttes*, författad av Lars Vargö, japanolog och tidigare ambassadör i Tokyo respektive Seoul. Här får vi hela förhistorien. Berättelsen rör sig framåt från 1840 till 1945, och har två intriger. Först ingriper väst i det då relativt isolerade Östasien och framkallar traumatiska reaktioner. Hotet från kanonbåtarna får sedan Japan att acceptera modernisering efter västerländskt mönster och inleda ett eget expansionsprogram. Detta sår frön till ett kommande storkrig.

Vargös eminenta skildring av östasiatisk historia innehåller otaliga episoder och detaljer, av vilka en god del torde vara mindre bekanta för läsarna. Hur många känner exempelvis till Japans förvaltning av Melanesien i Söderhavet? Boken har slagsida mot japansk historia, även om också Kina och Korea får sin beskärda del. Man letar dock förgäves efter ett kapitel om Kinas utveckling från 1900 till 1930, en av de viktiga bitarna i det drama som boken försöker greppa. Den kinesiska nationalismen föddes då och lever ännu i högönsklig välmåga. USA:s expansion i Stilla havet – med start redan på 1860-talet – får heller inte mycket belysning. Dessutom kunde det framhållas att även Sverige var part i de ojämlika avtal som väst slöt med Kina och Japan.

Att skriva en rättvis historia om detta olyckliga århundrade med alla dess konflikter är ingen lätt sak, men Vargö gör ett mycket beaktansvärt försök. Boken vilar också på grundlig research och är minutiöst faktagranskad. En dammsugning av texten avslöjar bara några mindre sakfel.

Det första opiumkriget (1839–1842) utgör ett av startskotten för Östasiens ”olyckliga århundrade”. Ovan slaget vid Amoy, 1841.

Boken visar på den oreda som västs framstöt i öst skapade. Vi guidas runt i 100 års olycklig historia, men att gräva ner sig i denna historia leder knappast framåt. Bokens slutsats är den enda möjliga: Vägen till en bättre framtid går genom ömsesidig respekt och samarbete. Och, vill man tillägga, inte bara i Östasien.

Ingemar Ottosson
Docent i historia vid Lunds universitet specialiserad på östasiatisk historia. Gästprofessor vid universitetet i Ningbo, Zhejiang, Kina

DET OLYCKLIGA ÅRHUNDRADET
NÄR ÖST OCH VÄST MÖTTES
LARS VARGÖ
Carlssons

Under sitt tumultartade liv tjänstgjorde Hemming Gadh hos bland andra påven Alexander VI, mer känd som Rodrigo Borgia. På bilden Alexander VI spelad av Jeremy Irons (The Borgias, 2011).

Vasatidens gudfader i nytt ljus

HISTORIA

Den nordiska senmedeltiden var ingen enkel tid att leva i, särskilt inte för den som hade ambitioner. Historikern David Lindéns debut, *Hemming Gadh. Vasatidens gudfader*, är en biografi över en av de ledande gestalterna i den maktkamp som eskalerade under Kalmarunionens slutskede.

Vem var då Hemming Gadh? Efter sina studier gjorde han karriär inom kyrkan i Linköpings stift. I trettioårsåldern sändes han till Rom för att tjänstgöra som den svenske riksföreståndarens ständige legat. Först kring sina 50 återvände Hemming Gadh till Sverige och blev electus i Linköping, det vill säga vald till biskop, men inte bekräftad av påven. I rollen electus hamnade han i riksrådet och blev därmed engagerad i den politiska maktkampen.

Lindén har gett sig i kast med en svårbiograferad person. Liksom beträffande de flesta människor som levde i Norden under medeltiden finns det ytterst lite material tillgängligt. De fragment som Lindén använder sig av är oftast brev och bara ibland får vi i hans skildring höra Hemming Gadhs egna ord. De ger dock intrycket av en slagkraftig och intelligent, men inte särskilt smidig, person.

Fragment från ett sådant här liv ställer en historiker inför en del svårigheter: Hur mycket kan man egentligen anta att man förstår av Hemming Gadhs person? I det stora hela lyckas Lindén teckna ett trovärdigt porträtt av denne man, men ibland glider Lindéns tolkning iväg från det som han redovisar att Hemming Gadh faktiskt gjort. I dessa passager finns tendenser till väl stora överseenden med saker som, i hans samtid, borde ha varit uppenbara tecken på att han var en av det politiska spelets förlorare. Allt han gjorde kan inte tolkas som övervägt eller politiskt smart. Varför blev Hemming Gadh exempelvis aldrig erkänd som biskop i Linköpings stift, utan fick nöja sig med att vara electus tills han snöpligt också blev av med den titeln 1513? En annan sak som stör läsningen är hur givet det beskrivs att Sten Sture den yngre fick makten efter sin far Svante Nilsson. I själva verket var det Erik Trolle som var allmänt accepterad som efterträdare och Sten Sture fick makten först efter ett drygt halvår av hårda strider.

Lindén skriver fängslande om denna spännande tid. Detta gäller särskilt delen om Hemming Gadhs samröre med den unge Gustav Eriksson (Vasa), vilket jämte skildringen av Hemmings tid i Rom, är bokens mest spännande del.

Under sina sista år drogs Hemming Gadh in i maktkampen mellan Kristian II och Sturepartiet. Efter att han tagits till fånga hösten 1518 bytte han sida och stöttade Kristian II. Han blev inte belönad för vare sig sidbytet eller för de framgångsrika förhandlingar som ledde till att Stockholm öppnade portarna för Kristian II hösten 1520. Hemming undkom blodbadet, men han avrättades likväl på Kristian II:s order någon månad senare.

Erik Petersson
Doktorand i historia vid Linköpings universitet

HEMMING GADH
VASATIDENS GUDFADER
DAVID LINDÉN
Atlantis

Den samvetslösa staten

SAMHÄLLE

Om jag, vilket torde vara högst osannolikt, måste utbringa en skål för religionen, så skulle jag dricka den för påven. Men först för samvetet. Först därefter för påven.” Detta skrev den sedan några år saligförklarade John Henry Newman (1801–1890) i ett brev till hertigen av Norfolk, som egentligen var utställt till den brittiske premiärministern William Ewart Gladstone.

Det var en replik på uppfattningen om att katoliker saknade en inre frihet, bundna som de påstods vara av påven och läran. Idag ska vi få dåligt samvete av att skåla överhuvudtaget.

”Det sociala idealet ligger i att samhällets och individens intressen är identiska”, som någon sa. Var det den svenske folkhälsoministern?

Nej, det var Jugoslaviens representant i förhandlingarna om FN:s deklaration om mänskliga rättigheter som antogs 1948. Striden gällde definitionen av vad ett samvete är och återges i teologen och etikforskaren Susanne Wigorts Yngvessons bok *Frihet till samvete*.

Hon beskriver hur de kommunistiska länderna argumenterade för uppfattningen att personlig frihet endast kan uppnås genom perfekt harmoni mellan individen och samhället. Samvetet var detsamma som ”solidarisk medvetenhet”. Det är ingen idé att rekapitulera historien om hur livet tedde sig i dessa länder, då den är väl känd.

I kontrast till de marxistiska materialistiska uppfattningarna står både de naturrättsliga och liberala strömningarna. Ungefär: Staten får inte kränka samvetet då det tillhör personens inre kärna, något som ankommer på staten att skydda och respektera.

Boken är en guide till samvetets plats i politiken och juridiken, med hänvisningar till juridiska bedömningar, internationella riktlinjer och idémässiga utgångspunkter. De många referenserna till trots smittar författarens nyfikenhet av sig. En berättelse växer fram bortom den polariserade och känslomässigt drivna debatt som låst sig vid barnmorskors valmöjligheter. Samvetsfriheten är större än så och återfinns inom en rad andra yrken: präster, poliser, militärer och journalister.

Inom vården beskrivs Sverige som en avvikare i ett Europa där samvetsklausuler är det normala. Risken att Sverige skulle bli ett Italien, där 70–90 procent av läkarna hänvisar till sin samvetsfrihet för att slippa medverka till aborter, avfärdas. Vi ska snarare jämföra oss med Norge, Danmark och Island som kombinerat liberala abortlagar med samvetsklausuler.

När Wigorts Yngvesson söker förklaringar till det svenska motståndet landar hon i den rättspositivistiska synen på lag och moral, homogeniteten i många värdefrågor och i den långt gångna sekulariseringen. Men i boken döljer sig också en gåta: Hur kommer det sig att vi står som främlingar inför lagstiftarens intentioner med den svenska abortlagstiftningen?

I förarbetena hänvisas till en väjningsplikt för barnmorskor. Istället för lag befanns Socialstyrelsens rekommendationer tillräckliga, om att abortverksamheten bör organiseras på så sätt att man inte tar i anspråk personal som finner det oförenligt med sin etiska eller religiösa uppfattning att medverka vid aborter. Vi har alltså en tradition av praktiserad samvetsfrihet, vilket kan ställas i relation till det kategoriska motstånd som återspeglas i den offentliga debatten.

Wigorts Yngvesson spår att samvetsfrågorna kommer att få en framskjuten position i ett alltmer mångkulturellt samhälle. Frågan är inte bara praktisk, om hur många vi kan stänga ute från vissa yrken, utan också principiell och handlar om vårt samhälles syn på den personliga friheten.

Vi kan ju var och en begrunda hur en lag om aktiv dödshjälp utan samvetsfrihet skulle mottas i läkarkåren. Kanske inget att höja en skål för.

Marcus Svensson
Politisk chefredaktör i *Smålandsposten*

FRIHET TILL SAMVETE
SUSANNE WIGORTS YNGVESSON
Timbro förlag

Idag sitter i alla nordiska parlament partier som har gjort politik av misstro mot samhälls- och kultureliten.
FOTO: LARS PEHRSON/TT

Befriande granskning av nordisk populism

SAMHÄLLE

Går det att närma sig partier likt en 1800-talsnaturalist på jakt efter ännu oupptäckta skalbaggar? Det blir svårt, skulle journalisten och Nordenkännaren Bengt Lindroth säga. Det går inte, oavsett hur önskvärt det är, att hitta minimumdefinition av begrepp som fascism som sedan kan användas med millimeterprecision för att förklara rörelser och partier.

Ska man förstå hur ett parti röner framgångar måste man se till dess sammanhang och miljö – det är precis vad Lindroth har gjort i boken *Väljarnas hämnd. Populism och nationalism i Norden*. Egentligen är det förvånande att det tog så lång tid för någon att skriva en seriös populärvetenskaplig genomlysning av de fyra nordiska populistpartierna: Sannfinländarna, Dansk Folkeparti, Fremskrittspartiet och

Sverigedemokraterna. Varje parti granskas grundligt och deras historia sätts i ett begripligt historiskt sammanhang som inte bara belyser de studerade partierna utan även den samtid ur vilken de har uppstått.

Inte minst delen om Danmark borde vara obligatorisk läsning för många av Lindroths journalistiska kolleger som under många år snubblat i sina försök att skildra och förklara vårt grannlands politiska historia. Danmarks rabulistiska politiska tradition har under många decennier lämnat luckor för eklektiska politiker som Mogens Glistrup, vilken såg att där fanns ett sug efter ”omskakande provokationer” inom den danska väljarkåren. Det omtalade valet 1973, då nästan hälften av de danska väljarna bytte parti, visade tydligt att det kunde äga rum häftiga skiften inom partipolitiken även i en till synes stabil välfärdsstat.

Lindroth förhåller sig förvisso till den ymniga akademiska litteraturen rörande högerpopulistiska partier men använder sig av det befriande greppet att låta materialet styra teoribyggandet och inte tvärtom. Istället för en nedlåtande och en inte sällan ensidigt dogmatisk inställning till de högerpopulistiska partierna (och väljarna!) väljer Lindroth att försöka förstå sammanhangen och partitopparnas bevekelsegrunder på djupet.

Det är en välbehövlig historia läsaren serveras i en tid då politiker likt Donald Trump tycks vara immuna mot de väluppfostrade och etablerade politikernas kritik – en egenskap han även delar med Finlands Timo Soini och Sveriges Jimmie Åkesson. De tre ger en inte oansenlig del av väljarkåren något de efterfrågar: handfasta lösningar på problem som de etablerade partierna anses vara likgiltiga inför. Att säga det ”folk tänker på” men inte ”vågar yttra” är ett potent politiskt verktyg. Det finns goda skäl att söka förstå detta utan de grova förenklingar som tidigare präglat svensk offentlighet.

Adam Cwejman
Ledarskribent i *Göteborgs-Posten*

VÄLJARNAS HÄMND
POPULISM OCH NATIONALISM I NORDEN
BENGT LINDROTH
Carlssons

Med döden som arbete

HISTORIA

De var inte många – kanske bara en per län – och deras huvudsakliga arbetsuppgifter var påfallande få, men likväl kom de att sätta en skräckinjagande prägel på det samhälle inom vilket de verkade: bödlarna. Än idag utgör de en integrerad del av vår schablonmässiga uppfattning av förfluten tid, då Sverige var kallt, fattigt och krigiskt och dödsstraffet en juridisk självklarhet.

Men hur mycket vet vi om bödlarna? De flesta svenskar som tror sig ha en relation till yrkesmannen associerar till Pär Lagerkvists roman *Bödeln* från 1933, där bödeln är en skrämmande representant för såväl dåtid som nutid. Men det är skönlitteratur. Hur var det i verkligheten?

Jag kan inte tänka mig en bättre väg till förståelse av inte bara bödeln utan hela den värld han rörde sig i än Annika Sandéns *Bödlar. Liv, död och skam i svenskt 1600-tal*. Sandéns analys fokuserar, som titeln anger, framförallt på 1600-talet, en för ändamålet välvald epok då Sverige fick en centraliserad statsmakt och då gränsdragningarna gentemot det socialt svåraccepterade blev tydligare än förut. Hon söker komma så nära bödlarna som möjligt: deras livsomständigheter, arbetsmiljö och vänkretsar. För att bödeln skall bli begriplig sätter hon även av stort textutrymme åt att skildra döds- och brottslighetskulturen som sådan – synen på döden och döendet, mord, självmord, begravningar, galgbackar etc.

Annika Sandéns viktigaste poäng är att bödeln förkroppsligade en negation av samhällets normer. Hans arbete bestod i att hantera allt det vidriga som ingen människa ville ta i, men samtidigt som han utförde onämnbara ting var han nödvändig, en ventil som folk inte kunde vara utan. Bödeln var förskjuten från den etablerade gemenskapen, men man var beroende av att han fanns och gjorde sitt jobb. Detta gav bödeln en intressant särställning, och det gör honom lätt att studera. Bödlarna var inte många, men de har avsatt mängder av spår i källmaterialet.

Till saken hör att bödlar gjorde mer än att avrätta missdådare. De hanterade de smutsigaste sysslor man kunde föreställa sig – tömde latriner, slaktade hästar, begravde självmördare i kärr genom att påla deras hjärtan (så att de inte skulle återkomma och hemsöka de levande) och så vidare. Det var inte ovanligt att de konsulterades i lönndom. En bödel stod, trodde man, med ena foten i den magiska världen, vilket medförde att han antogs ha kunskap om förbjudna maktmedel och övermänskliga krafter.

Samtidigt var bödelsämbetet förknippat med skam. Ingen hederlig människa ville äta och dricka med bödeln. Att överhuvudtaget ha med honom att göra innebar risk att smittas av den sociala vanära som vidlådde hans person. Länge var det kutym att rekryteringen av bödlar skedde genom benådning: en dödsdömd brottsling påtog sig att agera bödel för att själv undkomma döden. Eftersom personen ifråga gärna fortsatte med sina olagligheter var det inte ovanligt att han i sinom tid ändade livet på avrättningsplatsen, halshuggen av sin egen efterträdare. Detta förändrades dock i mitten av 1600-talet, då bödlarna började hålla ihop i familjenätverk och det rentav blev brukligt att yrket gick i arv.

Det är bara att lyfta på hatten. Att läsa *Bödlar* är en njutning. Annika Sandén har skrivit en monografi som är socialhistoria när den är som bäst: en kollektiv biografi över svenska 1600-talsbödlar som dignar under makabra straffdetaljer, analyser av släktnätverk, kriminalitet, bordellverksamhet, folktro och gengångarskräck samt ögonblicksbilder av en era som vi under inga omständigheter vill återuppväcka.

Dick Harrison
Professor i historia vid Lunds universitet

BÖDLAR
LIV, DÖD OCH SKAM I SVENSKT 1600-TAL
ANNIKA SANDÉN
Atlantis

Med Virginia Woolf som brygga mellan naturen och kulturen

LITTERATUR

För närmare 60 år sedan beklagade sig fysikern och författaren C P Snow över den ökande klyftan mellan de två kulturerna, den humanistiska och den naturvetenskapliga. Mycket vatten har runnit under broarna sedan dess, men frågan är om klyftan blivit så mycket mindre. En som dock personifierar möjligheten att överbrygga den är Uppsalaförfattaren Per Molander, framstående ämbetsman med ett ben i vardera kulturen genom sin gedigna teknikbakgrund och sina djupa litterära intressen.

I sin nya bok tar han romanen *Vågorna* av Virginia Woolf som utgångspunkt för funderingar över metaforer inom litteratur och naturvetenskap. Med hjälp av *Vågorna* – skriven 1931 och kännetecknad som ett av 1900-talets mest betydelsefulla litterära verk – tar Molander läsaren med på en vandring genom viktiga delar av förra seklets intellektuella historia. Titeln till trots tar han sig då stora friheter när det gäller anknytningarna mellan Woolfs bok och modern fysik. För någon ömsesidig påverkan är det knappast fråga om.

Hur mycket Woolf inspirerades av den moderna fysikens genombrott under de första decennierna av förra århundradet är oklart. Hon var visserligen en av de ledande inom den så kallade Bloomsburygruppen, bestående av brittiska intellektuella. I den ingick bland andra polyhistorn John Maynard Keynes och, i varje fall perifert, den likaledes naturvetenskapligt bevandrade Bertrand Russell. Så exponering för vetenskapliga nyheter förekom säkert. Woolfs direkta kunskaper i naturvetenskap var nog trots detta rätt magra. Omvänt känner jag inte till någon som helst påverkan av hennes författarskap på skeenden inom 1900-talets naturvetenskap.

Woolf är kanske mest känd som feministisk föregångare. Men hon var också en stor nyskapare inom litteraturen. Hennes romaner, inte minst *Vågorna*, har förvisso som föregångare bland andra Marcel Prousts *På spaning efter den tid som flytt* och James Joyces *Odysseus*. Men som Molander framhåller är *Vågorna* ”skriven i en helt

Virginia Woolf, lika banbrytande som Albert Einstein? FOTO: TT

egen och nydanade stil. Här återfinner man ”kritiken av de konventionella intrigerna, den ytterst medvetna berättarpositionen, en struktur som rör sig i ett ingenmansland mellan poesi, drama och prosa”.

Vad är då en metafor? Molander beskriver den som ”en grupp av ord för en konkret företeelse, en semantisk kärna, med vidhängande associationer av mer eller mindre abstrakt slag”. Metaforer genomsyrar all litteratur, till och med denna recension. Men jag tycker Molander hamnar lite snett när det gäller metaforer inom fysik och matematik. Att ta över vardagliga ord – kärna, färg, träd, grodd, för att ta några exempel – och ge dem en ny, mycket precis innebörd är knappast att skapa en metafor. För mig är det här snarare en rent terminologisk fråga, en mer eller mindre välgrundad omdefiniering av ordens mening. Man ger dem en noga angiven betydelse och bryr sig inte så mycket om associationerna, annat än kanske i mera populärvetenskapliga sammanhang.

Om detta kan vi naturligtvis tvista länge. Men vilken uppfattning man har spelar egentligen inte så stor roll för att få behållning av Molanders bok. Den belyser på njutbar prosa den ”Woolfska” framställningen av sex – eller är det sju? – personer vars individuella och kollektiva tankar och känslor böljar våglikt fram och tillbaka. Analogin till fysikens användning av begreppet vågor, metafor eller inte är uppenbar. Fysiken beskriver vågor inte bara på en vattenyta. Ljudet är en vågrörelse, ljuset likaså. Själva materien – elektroner, protoner, kvarkar – har vågegenskaper som beskrivs inom kvantmekaniken. Just på den punkten saknar jag dock i Molanders bok betoning på att kvantmekaniken inte bara är vågmekanik utan också kännetecknas av en så karakteristisk dualism mellan våg och partikel.

Molander tar även upp andra aspekter på modern fysik. Det blir lite fel eller tveksamma påståenden här och var, men det förlåter nog läsaren honom gärna för att istället fängslas av hans välskrivna och engagerande populärvetenskapliga miniessäer. Det gäller till exempel skildringen av symmetrier. Hans utblickar sträcker sig också långt in i nutiden, till så pass nya fenomen som upptäckten av Higgsbosonen för fyra år sedan. Gravitationsvågorna finns också med, dock naturligt nog inte deras upptäckt. Den offentliggjordes ju först i februari i år; boken slutfördes i höstas.

C P Snow skulle nog mysa i sin himmel om han hade möjlighet att läsa Molanders bok.

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus i teoretisk högenergifysik vid Lunds universitet

ALLT ÄR VÅGOR
VIRGINIA WOOLF OCH DEN MODERNA FYSIKEN
PER MOLANDER
Weyler förlag

Hanne Kjöller har samlat vittnesmål från poliser som ryter ifrån. FOTO: NIKLAS LARSSON / TT

Lyssna till den polis som ryter

SAMHÄLLE

Svensk polis befinner sig i kris. Den 1 januari 2015 omvandlades 21 polismyndigheter till en enda myndighet, varvid också rikspolischefen för första gången fick operativt ansvar. Reformen var beslutad i politisk enighet och är den största förändring som skett sedan svensk polis förstatligades 1965. Dessförinnan var polisen en i huvudsak kommunal angelägenhet.

En bärande del i reformen är utställande av så kallade medborgarlöften om lokal polisnärvaro. Forskning har övertygande visat att en effektiv polisverksamhet, såväl preventiv som reaktiv, kräver uthållig och konstant lokal närvaro för att bekämpa ”vardagsbrottslighet”, det vill säga vanliga egendomsbrott som skadegörelse, stöld, inbrott, rån samt misshandel och andra brott mot person. Denna närvaro saknas idag och uppklaringsprocenten är besvärande låg – 90 procent av anmälda brott leder inte till lagföring.

För närvarande är all kraft inriktad på att genomföra reformen och bemanna olika chefsnivåer på lokal och regional nivå. Det sker under visst tumult, samtidigt som det pågår löneförhandlingar. Missnöjet är utbrett och rapporter om avhoppade poliser duggar tätt.

Allmänhetens förtroende för polisen är dock relativt högt, något som kan förvåna med tanke det klena resultatet. Enskilda svenska poliser håller hög kvalitet, men deras antal är i ett europeiskt ljus litet, cirka två per 1 000 invånare. Det kan jämföras med den europeiska snittnivån på 3,5. Sverige har dock aldrig haft så många poliser som nu, 20 000, samtidigt som antalet per capita med hänsyn till befolkningsökningen inte är högre än på 80-talet.

Polisen styrs formellt genom regleringsbrev från justitiedepartementet mot bakgrund av beviljade riksdagsanslag, för närvarande 20 miljarder, departementets största utgiftspost. I praktiken styr organisationen dock sig själv, oavsett politisk färg på justitieministern. Skälet till att det blir så lite polisproduktion för pengarna är dock inte bara utebliven styrning utan framförallt bristfällig ledning inom organisationen.

Hanne Kjöller, som på DN:s ledarsida bevakar bland annat rättsfrågor, har nu i boken *En svensk tiger. Vittnesmål från poliser som vågat ryta ifrån* kastat ytterligare värdefullt, om än mindre smickrande, ljus över organisationen. Nio polisröster får komma till tals, röster som alla har det gemensamt att de varit obekväma internt och därför utsatts för allehanda administrativa trakasserier när de kommit med kritik mot verksamheten.

En central roll i kören intar Stefan Holgersson (för övrigt en av bidragsgivarna i *Axess* 1/2015). Trots, eller snarare på grund av, sina forskningsmeriter inom polisområdet, vilka han väl artikulerat och offentliggjort, har myndigheten inte funnit annan användning för honom än som patrullerande konstapel i polisbil. Hans historia erbjuder en ytterst deprimerande läsning.

De övrigas vittnesmål styrker bilden av en polisledning som gör allt för att tysta, trivialisera och trakassera medarbetare med avvikande meningar – oavsett hur välgrundade de är. De personaladministrativa verktygen som ledningen förfogar över är många. Associationerna går i en del fall till hur dissidenter i totalitära stater behandlas, inklusive beredvilligheten att klistra sjukdomsdiagnos på den besvärlige.

Samtidigt bekänner sig den högsta polisledningen utåt till de sedvanliga honnörsorden om meddelarfrihet, yttrandefrihet och transparens samt vikten av intern kritik. Hyckleriet begär förtroende.

Den nuvarande rikspolischefen, vilken jag känner som en mycket bra person, har en svår uppgift när det nu gäller att ro den stora polisreformen i hamn. Han och hans medarbetare gör emellertid klokt i att läsa Hanne Kjöllers viktiga bidrag till kunskapen om svensk polis och dra de rätta slutsatserna: Intern lojalitet och kåranda, vilka är viktiga och betydelsefulla faktorer i alla polisorganisationer, får inte ta sig de negativa uttryck som nu uppenbarligen förekommer inom den svenska polisen. Gör om, gör rätt!

Krister Thelin
Domare och statssekreterare i justitiedepartementet 1991–1994

EN SVENSK TIGER
VITTNESMÅL FRÅN POLISER SOM VÅGAT RYTA IFRÅN
HANNE KJÖLLER
Fri Tanke förlag

RECENSIONER

Detta nummers recensioner:
Mats Fält *synar franska kort;* ***Mats Johansson*** *spelar maktpolitiskt schack;* ***Håkan Tribell*** *förordar riskbeteende;* ***Jan Söderqvist*** *tål kritik;* ***Jojje Olsson*** *begraver maoismen;* ***Carl Rudbeck*** *framhåller tvättmaskinen;* ***Ylva Herholz*** *lyssnar till träden;* ***Håkan Arvidsson*** *ser en stjärna stråla;* ***Bengt E Y Svensson*** *punkterar myter;* ***Karin Henriksson*** *åldras i förtid;* ***Torbjörn Elensky*** *anbefaller närodlad befrielse.*

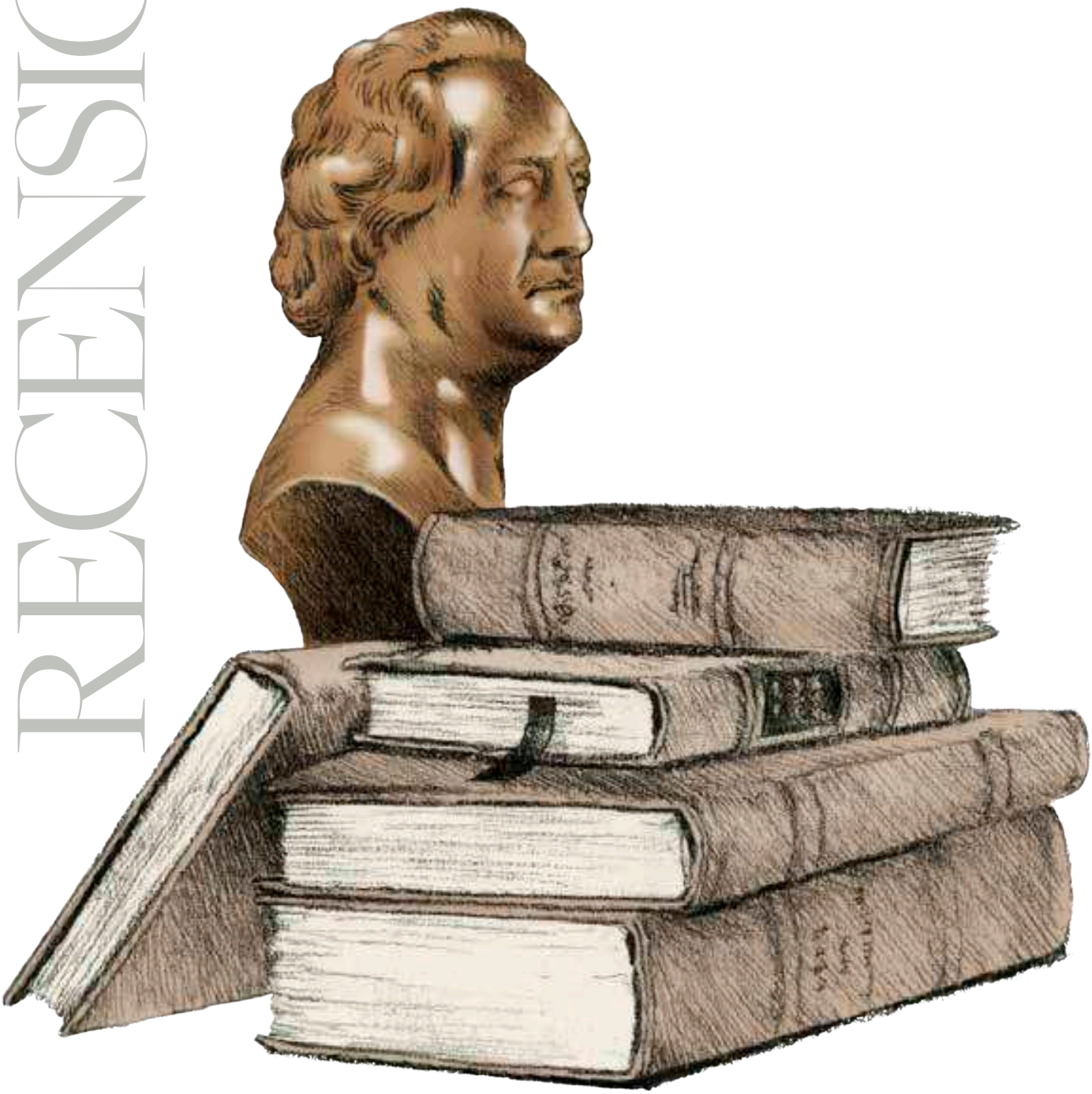

En öppen affär

Sarkozy och Juppé: vänner med grumligt förflutet, nu rivaler om presidentposten.
FOTO: CHARLY TRIBALLEAU/TT

Frankrike har numera svårt att fylla ut sin egen gamla kostym. Ekonomin är svag, splittring råder inom både höger och vänster, missnöjet med det mesta är kraftfullt. Mats Fält utvärderar läget och skärskådar några av centralgestalterna inför nästa franska presidentval.

POLITIK

Kan Frankrike återta sin plats i den europeiska politikens centrum? Kommer det åter igen att bli självklart att vägen till lösningar på gemensamma problem går genom Paris? Förstaplatsen i den europeiska maktpyramiden prenumererar numera Tyskland på. Det förhållandet torde inte ändras inom överskådlig tid. Däremot är det fullt möjligt att tänka sig en comeback för Frankrike som nödvändig partner även i verkligheten, till skillnad från den mer formella roll som Berlins trogna allierade som nationen har idag. Marine Le Pen hade fel när hon utnämnde François Hollande till Berlins guvernör i provinsen Gallien, men något ligger det ändå i den beskrivningen.

Frankrike spelar fortfarande en betydligt större roll inom utrikespolitiken än vad som med självklarhet följer av landets storlek och välstånd. François Hollande har särskilt satsat på att kompensera sina inrikespolitiska misslyckanden genom att driva en aktiv politik i Afrika och Mellanöstern. Interventionerna i Mali och Centralafrikanska republiken har varit kraftfulla och rönt uppskattning både i närområdet och inom det internationella samfundet. Att Frankrike är på plats i Syriens närområde är inte bara en konsekvens av terrordåden i Paris.

Inrikespolitiskt är läget betydligt sämre. Presidenten har fortfarande rekordlåga opinionssiffror. Många, även inom hans eget parti, vill se någon annan som kandidat i presidentvalet 2017. Splittringen på vänstersidan är större än någonsin och kommer att få betydande konsekvenser för valet av kandidater inför den avgörande valomgången. De gröna har lämnat regeringen i protest mot vad de ser som en högervridning av den ekonomiska politiken. Det en gång så mäktiga kommunistpartiet utgör bara en av flera grupperingar till vänster om Socialistpartiet. Många av dessa har förutsättningar att underminera vänsterns chanser att behålla makten på nationell nivå under året som kommer.

Ekonomiskt förblir Frankrike ett land där näringslivet uppvisar mycket framgångsrika företag, samtidigt som de strukturella problemen är betydande och arbetslösheten fortsatt hög. Hollandes inledande vänsterreformer, som ökade de offentliga utgifterna och medförde marginalskatter på 75 procent, förvärrade situationen. Den nye premiärministern Manuel Valls har tillsammans med den numera partilöse finansministern Emmanuel Macron satsat på liberala reformer, av både skatter och olika regelsystem på arbetsmarknaden, som ska ge mer företagande och fler arbetstillfällen. Hittills är resultaten begränsade och protesterna från fackföreningarna, det egna partiet och den övriga vänstern har varit omfattande. Valls har inte kunnat vara lika radikal som premiärminister som han tidigare var som den mest tydlige representanten för den interna oppositionen i regeringspartiet.

Missnöjet med presidenten är ett av skälen till de stora framgångarna för Nationella fronten. Trots att partiet i grunden förblir en extrem rörelse med verklighetsfrämmande krav, lyckas man numera samla stora delar av landets väljare, i första hand dem som upplever att de stora förändringarna av samhället hotar deras välfärd och sätt att leva. Nationella fronten spelar idag samma roll som en gång

››

kommunistpartiet: man samlar förlorarnas proteströrelser trots ett extremt program som ingen riktigt bryr sig om.

Den politiska splittringen kan leda till att även kandidater med relativt svagt stöd kan kvalificera sig för andra omgången i presidentvalet. I dagsläget är Marine Le Pen den enda politiker som kan känna sig någorlunda säker på att komma vidare till finalen. Om borgerligheten går splittrad ur Republikanernas primärval i november och vänstern, liksom 2012, ställer upp med flera kandidater till vänster om Socialistpartiet blir utgången mycket osäker. Slutomgången i presidentvalet kan bli en mycket underlig historia som ytterligare skulle underminera den franska republikens förmåga att driva en kraftfull reformpolitik och återta sin plats på den internationella arenan.

Mot bakgrund av Hollandes allvarliga inrikespolitiska problem och hotet från Nationella fronten, tillsammans med kraven på reformer, är behovet av en trovärdig borgerlig presidentkandidat uppenbart. En kandidat med ett realistiskt och reformfokuserat program som inte bara framstår som en typisk medlem av eliten i Paris. En kandidat som redan innan presidentvalet inleds förmår samla huvuddelen av det borgerliga Frankrike, det vill säga: så borgerligt det nu är i ett land där liberalism inom breda grupper allt som oftast betraktas med stor misstänksamhet.

De två kandidater som idag dominerar scenen är Alain Juppé och Nicolas Sarkozy. Sarkozy är den 2012 avpolletterade presidenten som kommit tillbaka som ordförande för det stora högercenterpartiet Republikanerna, det tidigare UMP. Hans rykte är inte det bästa efter en regeringstid präglad av umgänge med det vackra folket och upprepade korruptionsanklagelser. Regeringsperioden ligger tillräckligt nära i tiden för att många väljare fortfarande ska komma ihåg den kritik som resulterade i valförlusten.

Juppé är landets populäraste politiker, numera i första hand aktiv som borgmästare i Bordeaux i sydväst. Han har en lång karriär inom gaullistpartiet RPR bakom sig, inklusive en dom för korruption under tiden som nära medarbetare till Jacques Chirac i Paris stadshus. Senare har han även varit premiärminister och utrikesminister. I Juppés fall är problemet snarast det omvända: Kommer hans status som allmänt respekterad borgmästare med distans till dagspolitiken att klara en hård och intensiv granskning av journalister och, än viktigare, av konkurrerande partivänner? Nicolas Sarkozy kommer inte att ge sig utan hård och bitter strid.

Alain Juppé är fortfarande mycket känd i Frankrike trots att hans mest aktiva tid på

Marine Le Pen: låga odds på finalplats 2017.
FOTO: PASCAL ROSSIGNOL/TT

den nationella scenen ligger några år tillbaka i tiden. Utomlands kommer många ihåg honom som en framgångsrik utrikesminister under Nicolas Sarkozy. Den som vill veta mer om den man som mycket väl kan vara Frankrikes president om ett år rekommenderas läsning av Dominique Lormiers nyutkomna *Alain Juppé sans masque* (AJ utan mask). Det är kanske inte riktigt *Uppdrag Granskning* på franska, men boken ger en seriös bild av Juppés liv och gärning. Lormier ägnar litet för många rader åt medarbetares entusiastiska beskrivningar av Bordeaux store son, men framställningen förblir ett gott hantverk som tar upp även motgångar och felsteg.

”I dagsläget är Marine Le Pen den enda politiker som kan känna sig någorlunda säker på att komma vidare till finalen.”

Det första felsteget påminner om en pjäs av Shakespeare. Juppé är på plats när Sarkozy ska hålla tal till medarbetarna efter valförlusten i maj 2012. Den avgående presidenten tänker göra som Nixon efter förlusten i det kaliforniska guvernörsvalet 1962 – han vill sätta punkt för sitt engagemang i fransk politik. Juppé ger honom rådet att inte vara så kategorisk. Sarkozy vet ju inte hur han kommer att se på saken efter något års eftertanke. Han lyder det goda rådet och utgör idag det största hindret för Juppés chanser att nå nationens högsta ämbete. Efter att ha passerat 70-årsstrecket lär han inte få en andra chans.

Juppé börjar sin karriär som briljant student i en liten stad utanför Bordeaux. Litteraturen och antikens Grekland blir hans stora passioner och har så förblivit. Författaren tycks ha ansträngt sig för att få med några inslag som framställer honom som ett mer ”normalt” barn. Faderns bakgrund inom motståndsrörelsen leder honom in i gaullistpartiet och politiken. Framgångarna blir till en början störst som politisk tjänsteman. Hans insatser i Paris uppskattas, men valkampanjerna i Bordeauxregionen präglas av distansen till vardagsslitet och de lokala frågor som engagerar väljarna. När Chirac deltar i en av kampanjerna blir skillnaden tydlig. Partiledaren från Paris finner sig väl till rätta bland väljare och lokala partifunktionärer, men kandidaten själv förblir en främmande fågel.

Karriären går bättre i partiapparaten i Paris, som nära medarbetare till Jacques Chirac. Juppé blir tidigt mycket lojal – en inställning som har hållit i sig genom åren. Detta trots ett antal tillfällen då Chirac svek tydliga löften om poster och makt. Juppés första fru konstaterar att lojaliteten ibland passerade gränsen för det pinsamma. Den framstår också som stark i ljuset av hur flexibel den politik varit som Chirac representerat. Från att RPR 1977 delvis lanserades som ett socialdemokratiskt projekt till att i valet 1988 närmast vara ett systerparti till Thatchers Tories och Reagans Republikaner.

Vändningen blir den personliga satsningen i Paris 18:e arrondissement. Där förstår Juppé hur systemet fungerar och lär sig varje detalj i de frågor som avgör lokala val. Han blir en engagerad lokal företrädare för majoriteten som, trots att området är ett av partiets sämre distrikt, vinner invånarnas förtroende och respekt.

Parallellt med arbetet i den egna valkretsen får Juppé en alltmer central roll i Chiracs och RPR:s partiapparat i huvudstaden. Efter nederlaget mot Valéry Giscard d’Estaing 1974 blir Paris Chiracs politiska bas och skyltfönster för att prova och visa upp nya idéer. Till slut kontrollerar RPR samtliga arrondissement, trots att Mitterrand delade upp staden i så många delar att detta skulle bli praktiskt omöjligt. Juppé är spindeln i nätet och bär ett stort ansvar, speciellt under de perioder när Chirac även har tunga uppdrag på nationell nivå. Baksidan av detta förtroende är den senare dom för korruption som tvingar Juppé att under en tid på 2000-talet helt lämna politiken. RPR anklagas för att ha använt stadens pengar för att betala funktionärer som bara arbetade för partiet. Juppés

försvar gick ut på att han under flera år visserligen även var generalsekreterare i RPR, men att han omöjligen kunde kontrollera var medarbetarna förlade sin arbetstid. Ett försvar som de flesta hade svårt att acceptera, samtidigt som det var uppenbart att Juppé fick ta på sig en skuld som rimligen borde ha delats med andra. En del av den tid han tvingades hålla sig borta från fransk politik tillbringade Juppé i akademisk exil i Québec, och det är under denna period som hans ekologiska engagemang väcks.

Juppé var dessutom premiärminister under Chirac på 1990-talet. Tiden präglades av ekonomisk kris och starka motsättningar. En tung uppgift var att medla mellan presidenten och finansministern Balladur. Beslutet att utlysa nyval 1997 trots en förkrossande borgerlig majoritet i nationalförsamlingen döms ofta ut som obegripligt. Lormiers uppfattning är att regeringen behövde ett nytt mandat för att orka driva krispolitiken vidare. Alain Juppé var respekterad men också landets mest avskydda politiker. Dessutom var i princip samtliga ledande politiker på majoritetssidan överens om beslutet och ingen trodde att man riskerade en valförlust.

Både som premiärminister och som Europa- och utrikesminister under Sarkozy fick Juppé möjlighet att driva sin EU-vänliga politik. Det är en av de tydligare linjerna i hans program. Juppé ser Brysel som en positiv kraft och är öppen för ett ännu närmare samarbete. Han hade svårt för Chiracs EU-kritiska rådgivare men var samtidigt angelägen om en öppen debatt inom partiet. Denna fråga kan bli ett problem inför presidentvalskampanjen. Dagens franska opinion är en annan, inte minst inom det egna partiet. Sarkozy har lagt om sin retorik radikalt även om de praktiska konsekvenserna säkert inte skulle bli lika radikala om han skulle komma tillbaka till Élyséepalatset. Att Juppé dessutom har den lika omstridde som stridbare EU-anhängaren François Bayrou från det lilla mittenpartiet Modem vid sin sida är inte nödvändigtvis en fördel. Det ekologiska uppvaknandet i Kanada kan säkert bli ett plus i presidentvalet, men frågan är hur effektivt detta är i kampen om partikamraternas primärvalsröster.

Inom andra delar av utrikespolitiken vann Juppé stor respekt för sitt engagemang och sin kompetens. Han framhåller själv Frankrikes pådrivande roll i Bosnienkrigets avslutning och i Rwanda. Paris har fått mycket kritik för sitt agerande före och under massmordet, men Juppé hävdar bestämt att Frankrike gjorde vad man kunde för att minska omfattningen av katastrofen. Även Rwanda kan bli ett problem den dag Juppé hamnar i politikens centrum igen. Frågan kommer knappast att användas av de konkurrerande partikamraterna i primärvalet, men väl i ett senare skede. Juppés förespråkande av ett förbud mot kärnvapen kan bli ett problem både på grund av att det är föga realistiskt och att just kärnvapen är en känslig fråga i Frankrike.

Chirac hade Paris som skyltfönster. Juppé har Bordeaux. Han valdes som efterträdare till Jacques Chaban-Delmas, som under ett helt liv har förenat en aktiv roll på den nationella scenen, bland annat som talman i nationalförsamlingen, med att vara stadens symbol och självklare ledare. Juppé tar över, förvisso med starkt lokalt stöd, istället för den mer eller mindre redan utsedde efterträdaren. Den processen är inte bara vacker att skåda. Juppé visar tydligt att han kan behärska maktens instrument, men också att han är villig att tvinga andra att betala priset för sin egen framgång. Än mer tveksamt framstår beslutet att framtvinga ett nyval till borgmästarposten efter att tiden i politisk exil var över. Så farligt var det nog inte egentligen att leva i en bekvämt anonym tillvaro i Québec och undervisa på ett av stadens universitet. Många kritiserade beslutet, särskilt som den tillfällige ersättaren gjort en utmärkt insats.

”Restaurangen var inte en av de allra dyraste och Sarkozy var bara där i någon timme. I medierna började det ändå helt fel.”

President Bling-bling i fritt fall.

Det har förvisso även Juppé. Bordeaux är idag en framgångsrik stad med en helt annan infrastruktur än när Juppé tog över rodret. Utbildningsväsendet har rustats upp, liksom hamnen och kulturlivet. Borgmästarens ovanligt goda kontakter i Paris har självfallet underlättat arbetet. Det faktum att mycket tid har ägnats åt den nationella politiken har för det mesta tolkats till Juppés fördel. Invånarna är vana vid att ha en ledande politiker i stadshuset och ser kontakterna i Paris som en tillgång.

För den som hyser en hälsosam skepsis mot franska borgerliga politikers vilja att driva borgerlig politik kan noteras att Juppé efter en resa till USA ”slutgiltigt övertygades om marknadsekonomins fördelar”. Formuleringen säger en hel del om hur stark statens ställning länge varit i Frankrike.

Juppés huvudmotståndare är alltså Republikanernas ordförande Nicolas Sarkozy. Han började året med att ge ut en ”förlåt-mig”-bok med titeln *La France pour la vie*. Den som tar sig an den tidigare presidentens skrift blir antagligen förvånad över hur begränsad den del av texten som handlar om att ångra sig faktiskt är. Visst, Sarkozy konstaterar att det var dumt att inte ha en mer ödmjuk attityd, att ge intryck av att mest umgås med de allra rikaste i landet och att ibland agera på ett sätt som mest påminde om en Duracellkanin. Väldigt raskt går han dock över till att förklara varför det som uppfattades som negativt egentligen var både rätt och riktigt.

Redan på segerkvällen i maj 2007 började pressen få material för att framställa den nyvalde presidenten som en del av eliten i huvudstaden. Middagen på en av de finare restaurangerna på Champs-Élysées var dock förlagd dit för att det var praktiskt, Sarkozy skulle tala både för valarbetarna och folket på arenor i närheten. Restaurangen var inte en av de allra dyraste och Sarkozy var bara där i någon timme. I medierna började det ändå helt fel.

Resan med lyxbåten som ägdes av en stenrik vän blev också en medial katastrof. Sarkozy konstaterar att det var ett desperat försök att rädda ett kollapsande äktenskap. Resan blev en mardröm och äktenskapet gick inte att reparera. Han noterar att han och Ségolène Royal hade en sak gemensam när de genomförde sina debatter i valkampanjen 2007: de levde båda i familjer i sönderfall.

Den ständiga aktiviteten beskriver Sarkozy som ett uttryck för hans vilja att verkligen göra skillnad och leva upp till det ansvar han fått av väljarna. Han skriver mindre om hur hopplös uppgiften som minister ofta blir i ett sådant system. Ansvaret centraliseras, ständig osäkerhet ››

sprids och de områden som inte får del av presidentens entusiastiska intresse riskerar att handlingsförlamas. Sarkozy medger att det hade varit klokare att kraftsamla på ett antal initiativ och verkligen försäkra sig om framgång inom dessa områden. Det hade dessutom gjort det betydligt lättare för presidentens medarbetare att sprida en tydlig bild av administrationens mål och resultat i media.

Ännu en sak som han inte alls ångrar är det faktum att han utnämnde ministrar från andra partier än de som ingick i den egna majoriteten. Det blev inte alltid så lyckat och skapade stor irritation i de egna leden. En ledamot från RPR sa skämtsamt att det kanske vore en god idé att åtminstone utnämna någon minister som även tidigare hade stött presidenten. Sarkozy betonar att öppningen mot andra partier var ett viktigt projekt för honom personligen, som ett led i försöket att ena landet och ge utrymme för fler idéer och perspektiv.

Vad gäller de juridiska tvisterna betonar författaren att han aldrig fällts i domstol. Det är korrekt, men innebär inte per automatik att det inte är problematiskt. En ytterligare process pågår gällande finansieringen av valkampanjen 2012. Däremot är det ett bra argument att Libyen borde ha försökt skada honom i samband med interventionen i landet om Sarkozy verkligen tagit emot stora summor från Khadaffi.

Sarkozy lanserar ett politiskt program som påminner om det som han vann valet på 2007. Problemet är att han misslyckades med att driva igenom många av de förslag som kunde ha minskat landets strukturella problem inom inte minst arbetsmarknaden. Han förklarar delvis detta med krisen i Europas ekonomi. Både en del angelägna reformer och besparingsarbetet fick vänta på lösandet av de akuta problemen. Här har Sarkozy förvisso en viktig poäng. Han har också fått goda recensioner för sin del i samarbetet under krisåren. Sarkozy trycker också på vikten av enighet inom borgerligheten och låter tämligen liberal i sina formuleringar. Samtidigt kritiserar han invandringspolitiken hårt och markerar ett mer aktivt försvar av Frankrikes intressen inom EU. Frontens väljare ska inte fördömas, men de ska erbjudas ett tydligt alternativ. Den politiska korrektheten får inte styra debatten.

Jacques Chirac: rastlös och makthungrig.
FOTO: GETTY

Den som vill veta mer om den tidigare historien bör när det gäller både Sarkozy och Juppé söka sig till litteraturen om Chirac och gaullistpartiet RPR. En av de bästa nyare källorna är Franz-Olivier Giesberts tegelstenslika *Chirac. Une vie.* Giesbert har följt den tidigare partigrundaren och presidenten nära under många år. Han konstaterar bland annat att Chirac alltid varit en rastlös själ. Hans smak för makt formades under tiden som officer under kriget i Algeriet i slutet av 1950-talet. Hans vidare karriär via elitskolan ENA ledde raskt mot toppen. Ideologiskt var han länge snarast socialist och hade problem både med att få visum till USA och med att ta examen vid kavalleriets officersskola efter att ha skrivit på ett kommunistiskt fredsupprop, den så kallade Stockholmsappellen.

Tids nog anslöt han sig dock till gaulliströrelsen och bidrog till att vidmakthålla det enda parti vars organisation kunde konkurrera med kommunistpartiets. Motståndarna inom borgerligheten kallade ibland RPR:s väldisciplinerade skaror nedlåtande för ”munksoldater”. De mer liberala partierna karakteriserades av svag organisation, växlande allianser och starkt fokus på individuella ledare. De hade svårt att konkurrera med RPR:s professionella apparat. Juppé och Sarkozy var viktiga aktörer inom denna partistruktur. De gjorde det möjligt för Chirac att med stor kraft över tid driva ofta inbördes oförenliga politiska idéer. Det faktum att familjens första adress i Paris var 10, rue Frédéric-Bastiat gjorde inget större intryck. För Chirac var det makten och handlingen som var det centrala, den ideologiska överbyggnaden var mindre intressant. Flexibilitet är definitivt något medlemmarna lärde sig inom RPR, liksom vikten av lojalitet och värdet av att hålla ordning i organisationen.

Vem har då störst chans att klara sig igenom ekluten under Republikanernas primärval i november? Med reservation för den osäkra effekten av Juppés möte med den hårda verkligheten efter ett antal år som respekterad ledare för en stad med gott rykte, på hälsosamt avstånd från intrigerna och maktkampen i Paris, har nog ändå Bordeaux' borgmästare ett bra utgångsläge. Även om flera av Sarkozys förklaringar till de egna felstegen är rimliga lär de inte i grunden ändra bilden av honom. Frågan är om Frankrike orkar med fem år till med Nicolas Sarkozy?

Det som alltid talar till Sarkozys förmån är hans imponerande energi och förmåga att omvandla den politiska verkligheten. Efter valförlusten 2012 räknade många ut honom. Trots detta och väldigt dåliga odds är han idag åter igen ledare för landets starkaste politiska rörelse. De tidigare partiledarna Copé och Fillon lyckades förvisso ställa till med ett osannolikt spektakel när det skulle väljas partiledare för dåvarande UMP men det var inte självklart att svaret på partiets nöd skulle vara Sarkozy.

Duellen mellan Juppé och Sarkozy kan bli extra intressant just eftersom deras utgångspunkter är så olika. Huvudargumenten för Juppé är idag avståndet till intrigernas Paris och det faktum att han inte är Sarkozy. För Sarkozy är det förmågan att kontrollera just det spelet och rå politisk styrka som ska förmå fransmännen att än en gång ge makten till en son till en ungersk invandrare. Frågan är om den kloke och sansade Alain Juppé kommer att klara av konfrontationen med Sarkozy på hans hemmaplan, i partiets primärval. För honom är presidentvalet sedan det mindre problemet.

Mats Fält

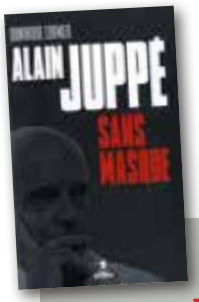

ALAIN JUPPÉ SANS MASQUE
DOMINQUE LORMIERS
Éditions First 2016

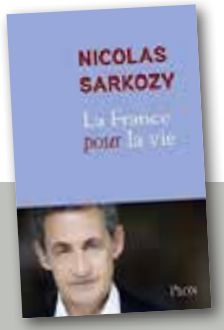

LA FRANCE POUR LA VIE
NICOLAS SARKOZY
Plon 2016

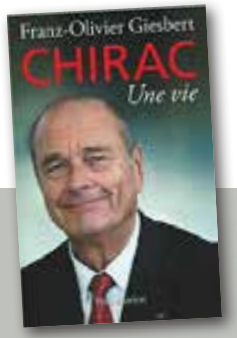

CHIRAC UNE VIE
FRANZ-OLIVIER GIESBERT
Flammarion 2014

Garry Kasparov: attackerar den svarte kungen.
FOTO: GETTY

Slutspelet nalkas

POLITIK

Det finns sju dödssynder i Rysslandsanalysen, skriver Michael Kofman, fellow vid tankesmedjan Wilson Center i Washington, i en essä i nätmagasinet *War on the Rocks* (23/12 -15). Det är antaganden av en typ som sysselsätter en värld av analytiker och beslutsfattare som undviker just att fatta beslut om Ryssland och som får astrologi att framstå som en exakt vetenskap.

På undvikandets repertoar finns tesen om att den ryska regimen nu är så försvagad av alla kriser att det bara kan vara en tidsfråga innan den faller (myt 1). En kontrollstation för fromma förhoppningar är presidentvalet 2018, men även om det redan avgjorda omvalet av sittande president mot förmodan skulle påverkas av någon idag oförutsägbar faktor (en så kallad svart svan), säger det föga om vilken eventuell inverkan detta skulle kunna ha på maktstrukturen i Ryssland. I diktaturer är systemet viktigare än personerna, vilket ofta underskattas i den personfixerade amerikanska analysen, som säger att USA har ett Putinproblem snarare än ett Rysslandsproblem (myt 2).

Ryssland är heller inget bolag som kommer att gå i konkurs (myt 3). Visst kan ”styrelsen” byta ut vd:n om denne inte levererar kvartalsvinsterna till ”ägarna” som överenskommet, men pengar till fortsatta krigsäventyr kommer ändå att prioriteras före höjda socialbidrag och vårdplatser, ty Ryssland är ingen demokrati. Och det är inte tack vare några procent av världens BNP som Kreml gjort anspråk på åtminstone regional herremakt.

Detta faktum vederlägger också tesen att den militära förmågan ytterst kommer att begränsas av ekonomins utveckling (myt 4). De senaste årens krigsoperationer och rustningar har snarare ökat i takt med oljeprisets fall. Militärbudgeten har växt som andel av ekonomin och överträffar de flesta västländers (i procent, inte i dollar).

Nej, Ryssland är kanske med våra mått mätt ett totalkorrupt samhällsskick i förfall, men inte en centralmakt i sönderfall (myt 5) och dess demografiska kris kommer heller inte att lösa problemen åt väst (myt 6). Personalen som svarar för kärnvapnens eventuella användning kommer att räcka länge än. Och allt handlar inte om regimens överlevnad (myt 7), även om nya krig är nödvändiga medel för att stärka den folkliga uppslutningen kring den nuvarande eliten i Kreml.

Att läsa Kofmans artikel är att få en spann kallt vatten hälld över sig. För egen del har jag redan före Sovjetunionens fall kolporterat samtliga nämnda myter, icke helt utan framgång. Det gör arbetet med att uppdatera min senaste titel *Kalla kriget 2.1. Onda imperiets återkomst* (2015) för en pocketversion till hösten desto mer spännande. Hur pass fel har jag haft, och varför?

En annan uppfriskande läsning för den som redan tror sig veta allt och mer än behövligt om Ryssland är Garry Kasparovs nya bok *Winter is Coming*. Som rysk schackspelare nådde han världstoppen på 1980-talet och behöll mästartiteln som högst rankad i 20 år, innan han 2005 lämnade brädets kamp för en minst lika ädel gärning i politiken: att befria Ryssland från Vladimir Putin.

Först skedde det på moderjorden, tillsammans med en rad av de kända ”liberaler” som visserligen inte skördade tillräckligt med röster i de manipulerade valen men som ändå lyckades hålla liv i ett folkligt motstånd under tilltagande auktoritärt styre så länge att det ändå blev nödvändigt för regimen att skärpa förtrycket successivt. Efter ansatserna till folklig resning vid Bolotnajademonstrationerna 2011–2012 har miljonmarscherna glesnat, ledarna har gripits eller mördats, som Boris Nemtsov (27/2 -15).

Kasparov väntade inte på sin kula utan valde exilen 2013. Då hade han efterträtt Vaclav Havel som ordförande i Human Rights Foundation, en stiftelse som verkar för politiska fri- och rättigheter med stöd av IT-entreprenörer som Peter Thiel och Sergej Brin. Under grundaren Thor Halvorsens ledning samlas all världens frihetspristagare till en årlig manifestation, Oslo Freedom Forum, som intellektuellt med råge överträffar motsvarande samlingar i samband med Nobels fredsprisutdelning.

Boken saknar inte formuleringskonst. Mellanspelet Medvedev beskrivs som en lek mellan hundägaren och hunden, och som avlösarens främsta merit för att få låna presidentposten några år anges att han ”var kortare än Putin”. KGB-officeren Putins främsta vapen har varit ”banks, not tanks”.

Hela bakgrunden till dagens ryska elände från Jeltsins ofullbordade reformförsök till KGB-ledningens maktövertagande och stegen in i det nuvarande enväldet finns med; framställningen är levande historia för den som vill påminna sig. Det är en berättelse som vid det här laget är ››

Vladimir Putin: pengar på banken.
FOTO: DANIEL MUNOZ/GETTY

väl känd för en reguljär nyhetskonsument, från folkmordskrigen i Tjetjenien och stödet till Serbiens slaktare Milosević till invasionerna i Georgien och Ukraina. Terroristdåden på Dubrovkateatern i Moskva 2002 och i skolan i Beslan 2004 används av Kasparov för att understryka hur brutaliteten i Kremls agerande förvärrade situationen för gisslan i bägge fallen. För att dölja makthavarnas brist på respekt för människoliv har detaljer i de officiella utredningarna mörkats, något som också gäller de politiska morden på Boris Nemtsov, Anna Politkovskaja och Alexander Litvinenko.

Tidsemblemet Sotji-OS får sin beskärda del som symbol för vad spelen verkligen var – bara ett sätt för den nya nomenklaturan att berika sig på folkets bekostnad. Som skämtet lyder: det var Schweiz som tog mest guld i Sotji (eller möjligen Panama, att döma av vårens avslöjanden om pengatvätt), syftande på var landets 88 dollarmiljardärer förvarar sina pengar.

Tänkvärda är också jämförelserna med 1938, hur Hitler agerade och likheterna ifråga om omvärldens agerande och tänkande, med känt resultat. På det lokala planet utvecklar Kasparov analogierna med den sicilianska maffians struktur och metoder. Parallellerna är uppenbara; politikens gangsters kör på tills de möter motstånd.

I den delen saknas en mer utförlig analys av den politiska retorik som regimen har tillägnat sig under de 15 åren sedan tillträdet. Det beror sannolikt på att Kasparov anser att härskarna egentligen saknar det vi i väst kallar åskådning, moral, värderingar, filosofi, principer; det är inte en idéernas kamp om själarna som har präglat den postsovjetiska eran, utan en ren maktstrid tjuvar emellan: ”It is all about the money.”

För egen del skulle jag säga att den på senare tid tillkomna hybriden av ideologisk överbyggnad är en konstruktion för att söka någon sorts legitimitet: den ortodoxa kyrkan plus en dos nationell mystik à la Dugin, en rödbrun sörja av identitära fragment. I brist på egen legitimitet får man låna andras, tsarens eller patriarkens.

Bokens stora behållning är det kontrollerade ursinne med vilket Kasparov pekar på dramats vita spelpjäser. Där finns ett medansvar för ställningen på brädet; inte så att offret är medskyldigt till brottet, men makthavarna i väst kan inte undkomma sitt öde när kampen så småningom avgörs och den historiska skulden fördelas. Schröder, Blair, Berlusconi, Condoleezza Rice och Henry Kissinger, Hillary Clinton, Obama – få av 2000-talets västledare undgår skammen av att ha tänkt fel och agerat svagt.

Kasparov hävdar att grundproblemet är västs ”spegeltänkande” – tron att Kreml tänker som vi i väst, att det finns en rationell vägledning som handlar om ”nationens framtid” och andra restriktioner för våldsanvändning. Så är icke fallet; talet om ”respekt” är i Moskva lika mycket värt som i de stadsdelar i USA där den kollektiva makten utövas av män med tjocka guldkedjor runt halsen. I Kreml har de diamantbeströdda guldklockor runt handleden.

”Det är inte en idéernas kamp om själarna som har präglat den postsovjetiska eran, utan en ren maktstrid tjuvar emellan.”

Tunnare är det med konkreta rekommendationer på policyområdet. Hur bör väst agera mot Ryssland? Det enda Kasparov är säker på när det gäller framtiden är att våldsanvändningen kommer att eskalera om vi fortsätter att glömma hur det första kalla kriget vanns, nämligen tack vare klarsynen hos Reagan & Co ifråga om motståndarens natur. Hittills har väst drivit en eftergiftspolitik som Kasparov – och många med honom – menar har sänt fel signal till Kreml, uppmuntrat aggressionen snarare än dämpat den. För att ta ett konkret exempel: Istället för att bli avstängt från det internationella betalsystemet Swift har Ryssland belönats med WTO-medlemskap.

Minns även att Frankrikes förre president Sarkozy faktiskt ville sälja vapen till Ryssland. Och än värre; Kasparov nämner inte det som är känt från annat håll, att amerikansk högteknologi ligger till grund för bland annat styrsystem i missilarsenalen. Man påminner sig Lenins ord om att den siste kapitalisten kommer att sälja repet till sin egen hängning.

Men vi måste, för att parafrasera Winston Churchill, ”sluta mata krokodilen i hopp om att den ska sluka oss sist”. Den strategin dog på Krim.

Västs övertag i ”mjuk makt”, liksom i ekonomisk styrka, verkar uppenbarligen inte avskräckande längre. Till ledning ger Kasparov en liknelse hämtad ur fiktionens värld. I John le Carrés mästerverk *Mullvaden* varnar den brittiske agentchefen George Smiley en agent för att göra affärer med sin KGB-kontakt: ”Det blir bara problem när det visar sig att du bytte våra kronjuveler mot lite rysk hönsskit.”

Det är Kasparovs bild av hur det är att göra affärer med diktatorer; det kan alltid bli sämre: ”Det är sedan länge dags att sluta lyssna på Harvardprofessorers och tankesmedjors föreläsningar om vad Putin aldrig kommer att göra och hög tid att bemöta det han faktiskt gör.” Kasparov erinrar om ett talesätt bland alla dem som 1938 inte ville tro på Hitlers ondska: ”Väck mig när de tar Polen.”

Det ligger i alla hans beskrivningar att potentialen växer för tre av de antaganden jag gör i min bok om Kremls långsiktiga mål. Dessa är 1) att återskapa delar av imperiet med Jaltaepokens tal om ”intressesfärer” (särskilt Baltikum), 2) att splittra EU efter kommersiella linjer och 3) att en gång för alla klippa den transatlantiska länken. Det är rörelseriktningar i både USA och EU som understöds av extremister som går Kremls ärenden, med eller utan god betalning.

Synd bara att den magnifike schackmästaren i New York inte har utnyttjat sin kombinationsförmåga för att se in i framtiden och låta oss ta del av motståndarens närmaste drag när vi trots allt närmar oss slutspelet.

Mats Johansson

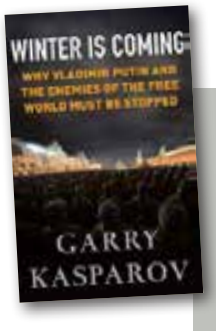

WINTER IS COMING
WHY VLADIMIR PUTIN AND THE ENEMIES OF THE FREE WORLD MUST BE STOPPED
GARRY KASPAROV
Atlantic Books 2016

Risken med riskhantering

Orkanen Katrina: inte den sista i sitt slag.
FOTO: LAURENT VAN DER STOCKT / GETTY

EKONOMI

Chris Cornell, mångårig sångare i Soundgarden och artisten bakom ledmotivet till Bondfilmen *Casino Royale* (”You Know My Name”), står på scenen i Stockholms konserthus och slungar ur sig en anklagelse med all den kraft hans mäktiga stämma förmår uppbringa: ”I find you guilty of a crime / of sleeping at a time / when you should have been wide awake.”

Efteråt jublar publiken, som sig bör, och showen fortsätter som om ingenting särskilt hade hänt. Men vad var det egentligen sångaren sa när han presenterade låten? Att han brukar framföra den under varje konsert för att påminna oss om de mer än 1 200 människor som dog när orkanen Katrina drabbade New Orleans. Stadens skyddsbarriärer var otillräckliga, katastrofberedskapen var katastrofal. Hur framförallt fattiga och svarta invånare drabbades, har blivit föremål för såväl politiska utfrågningar som dramatiseringar, som tv-serien *Treme*.

Så varför, kan man fråga sig, byggs nu nya hus och stora shoppingcenter i New Orleans på precis de ställen som svämmades över för ett decennium sedan? En som ställer sig denna fråga är ekonomijournalisten Greg Ip, tidigare på *The Economist* och numera på *Wall Street Journal*, och författare till den lika tänkvärda som läsvänliga boken *Foolproof*. Det svar han levererar är enkelt och komplext på samma gång:

Det finns ingenting som är idiotsäkert. Vi människor gillar vatten. Och vi glömmer fort.

Men Foolproof handlar egentligen inte om New Orleans utan om finanskriser.

Greg Ip skulle kunna vara en i raden av författare som vill förklara den stora globala finanskrisen med finansmarknadens uppseendeväckande och verklighetsfrånvända vidlyftigheter. Istället gör han en halsbrytande men övertygande jämförelse med bekämpningen av skogsbränder och andra naturkatastrofer i USA och konstaterar att man i ganska precis ett sekel har infört tydliga regler och särskilda myndigheter med uppgift att just bekämpa såväl skogsbränder som bankers excesser. Har detta, undrar Ip, gjort skogarna och bankerna säkrare? Och om inte – varför?

Som så ofta i den här typen av böcker finns svaret sammanfattat i bokens undertitel: *Why Safety Can Be Dangerous and How Danger Makes Us Safe*. Att bekämpa varje skogsbrand med full kraft gör inte bara att människor och egendom skyddas när lågorna bryter ut. Det skapar också en känsla av trygghet som gör att fler människor bosätter sig i riskområden, eftersom de vet och litar på att om något händer så rycker myndigheterna ut och släcker. Likadant är det med skyddsvallar kring floder. Efter varje översvämning byggs det nya och högre vallar, vilket gör att ännu fler människor bygger hus allt närmare vattnet.

Och bankerna? Eftersom en bank som går omkull riskerar att lamslå ett lands eller till och med hela världens ekonomi, finns det visserligen regler som syftar till att minska bankernas risktagande. Samtidigt finns det både uttalade och implicita statliga garantier som skyddar sparare och långivare, vilket leder till ökat risktagande. På kort sikt kan det göra oss säkrare. Men på längre sikt hotar alltid en ny katastrof som är större än någonting vi tidigare har upplevt.

Så verkar det vara såväl i naturen som i ekonomin. Även när skyddsvallarna byggs mångfaldigt högre än tidigare rekordnivåer, inträffar förr eller senare en storm eller en översvämning som trotsar tidigare mänskliga beräkningar. Även om bankernas kapitalkrav höjs, och även om kreditbetygen ser ut att vara på topp, uppstår vid något tillfälle en bubbla i ekonomin som vid något senare tillfälle spricker.

Varför? För vi människor gillar natur. Vi gillar vatten. Och vi gillar utveckling och ekonomisk tillväxt. Ingenting av detta kan vi få utan att ta risker. Varje förälder och varje barn lär sig tidigt att vatten inte bara är en förutsättning för liv, utan att även den minsta pöl kan förvandlas till en livsfarlig olycksplats.

En av Greg Ips viktigaste poänger är att det är känslan av fullständig trygghet, och jakten på idiotsäkerhet, som i sig innehåller några av de största farorna. En av anledningarna till de stora och världsomspännande konsekvenserna av den globala finanskrisen var just att så många trodde att något fundamentalt nytt hade inträffat – att det hade uppstått en ”ny ekonomi” där kriser tillhörde historien och där värdepapper med hög avkastning var ”säkra”. Redan blotta misstanken om att så inte var fallet räckte sedan till att fälla eller riskera att fälla även de allra största institutionerna, oavsett om dessa hade gjort dåliga affärer eller inte.

Att trygghet baseras på känslor och inte på fakta märks kanske tydligast vid matlarm. En restaurang i min hemstad Uppsala pekades för ett antal år sedan – felaktigt – ut för att ha varit upphov till ett flertal fall av matförgiftning. Plötsligt gapade borden tomma, och det hjälpte föga att det felaktiga utpekandet togs tillbaka. Det kostar varje individ väldigt litet att sluta äta äpplen, tomater, köttfärs, eller vad det nu är det senaste larmet handlar om. Men summan av alla dessa beslut kan få bönder att byta gröda eller tvingas bort från sina gårdar; det kan få företag att gå omkull och handlare att kassera stora lager. Vi har helt enkelt vant oss vid att betrakta garantin om matsäkerhet som hundraprocentig, och varje händelse som reducerar siffran till 99 procent blir därför helt oacceptabel.

”Vi människor gillar natur. Vi gillar vatten. Och vi gillar utveckling och ekonomisk tillväxt. Ingenting av detta kan vi få utan att ta risker.”

Det motsatta beteendet ser Greg Ip inom flygbranschen. Redan från början har ››

människor – inledningsvis med all rätt – upplevt det som mycket farligt att flyga. Det har gjort att branschen alltjämt genomsyras av en insikt att katastrofer och olyckor sannolikt kommer att inträffa, och har omfattande system på plats för att rapportera och dra lärdom även av incidenter som kunde ha fått ödesdigra konsekvenser, men som turligt nog inte fick det. Ty att lita till turen är en dålig strategi för säkerhet, liksom att ta frånvaron av katastrofer igår till intäkt för att ingenting heller kan komma att hända imorgon.

Här ansluter Greg Ip till Nicholas Talebs tankar om svarta svanar. Förr eller senare inträffar något som ingen har sett tidigare och som därför omöjligen gick att förutse. Bästa sättet att skapa säkerhet är därför att acceptera risker som en både nödvändig och ofrånkomlig del av vad det innebär att vara människa.

Det låter enkelt, men är det inte. För Ip visar också att ett av de främsta skälen till att katastrofer fortsätter att få så stora mänskliga och ekonomiska konsekvenser, är att lärdomar från tidigare händelser bleknar märkvärdigt fort. De närmaste åren efter en jordbävning, brand eller översvämning ökar benägenheten att skaffa sig försäkringar som täcker kostnaderna för skador. Men redan efter några år slutar människor betala.

Ser vi samma sak hända även inom finansvärlden? Allt fler talar nu om att en stor risk i ekonomin är att företag tar för få risker. Att de håller för hårt i pengarna och inte vågar satsa. Att kapitalet inte kommer till produktiv användning. Inledningen till den globala finanskrisen har snart ett decennium på nacken. Den svenska 1990-talskrisen ligger ett kvartssekel bort. I takt med att minnena bleknar, planteras frön till de växande plantor som utgör morgondagens misstag. Greg Ip höjer ett varnande finger: om någon hävdar att något är idiotsäkert, så är den som tar honom på orden säkert en idiot.

Håkan Tribell

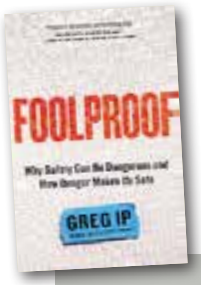

FOOLPROOF
WHY SAFETY CAN BE DANGEROUS AND HOW DANGER MAKES US SAFE
GREG IP
Little, Brown and Company
2015

Anton Ego: förebildlig och omistlig.

Räddaren i nöden

KULTURKRITIK

Kritiken av de sköna konsterna, ”den tionde musan” i högtidliga sammanhang, är återigen på den svenska tapeten. Det var bättre förr, menar akademiledamoten och litteraturprofessorn Anders Olsson i Dagens Nyheter (26/4), sedan 1980-talet har det gått raskt utför och nu är det alldeles för många som har möjlighet att uttrycka sina åsikter, vilket innebär att ”offentligheten urholkats av ett oöverskådligt meningsflöde”. Det var det inte alls (bättre förr) och det har det inte alls gjort (blivit sämre sedan 1980-talet), menar diverse meningsmotståndare i diverse andra tidningar: nu är det tvärtom faktiskt bättre och mer jämställt och demokratiskt eftersom omdömen gällande genrelitteratur och annat som vanligt folk faktiskt konsumerar frivilligt får breda ut sig i spalterna.

Det här är en kär gammal ritual som olika hågade aktörer vänligt nog utför med jämna mellanrum. När någon – gärna professor av något slag – säger det ena, och sedan någon annan – gärna någorlunda profilerad journalist – säger det där andra liksom på beställning, så ser det ju ut som om det är en debatt som utspelar sig. Det ser ut som om intelligent liv existerar.

Men sanningen är ju att de har fel allihop. De önsketänker, somliga om det förflutna och andra om dagens situation. Sanningen är att det där kritikens paradis aldrig gick förlorat eftersom det aldrig har funnits. Vad som fanns då på 1980-talet, jag minns det vagt och inte utan saknad, var prestige, en prestige som dagens kritiker vackert får klara sig utan. Det var tjusigt att vara kritiker, vilket givetvis hade sin charm. Men vi ska inte inbilla oss att det skrevs så påfallande mycket bättre texter på kultursidorna då när vi var unga eller yngre, även om det kanske kan se ut så om man bläddrar bland egna gamla klipp.

Det skrevs om andra saker, det är sant. Inte fullt så mycket om Melodifestivalen eller att Allsång på Skansen byter programledare, åtminstone inte på det som då kallades kultursidor. Mer däremot om modernismens hjältar, hallstämplade klassiker och det senaste inom litteraturteori. Men att skriva någorlunda acceptabelt om det som andra redan har skrivit spaltkilometer om kräver ju strängt taget bara normalbegåvning och sittfläsk. Att prisa Stagnelius är inte nödvändigtvis svårt (det är åtminstone inte svårt att göra det lätt för sig) och innebär inget större mått av riskexponering. Det som faktiskt är litet svårt och riskabelt är att sticka ut huvudet i blåsten och försöka uppfatta och förmedla något av och om det som pågår i den turbulenta samtiden. Då är det andra färdigheter som sätts på prov.

Men flagranta fel förekommer titt som tätt, åtminstone om vi betraktar eftervärldens dom som facit. Den kritiker som gör en felaktig bedömning riskerar att drabbas av historiens hån. Åtskilliga mästerverk i den kanon som Anders Olsson värnar om avvisades brutalt av kritikerkåren när de först såg dagens ljus i det förflutna som, enligt Olsson, borde ha varit en kritikens guldålder. Ta Melvilles *Moby Dick*, till exempel, en roman som idag regelmässigt framhålls som den amerikanska litteraturens grannaste klenod. När den gavs ut 1851 blev mottagandet bitande sarkastiskt. Melvilles nästa försök i genren, *Pierre; or The Ambiguities*, ratades i än

kraftfullare ordalag. ”HERMAN MELVILLE CRAZY”, löd rubriken i *The New York Daily News*. Varpå den förbittrade författaren drog sig undan offentligheten och så småningom dog utfattig och grundligt glömd 1891. Någon klassikerstatus var det då givetvis inte tal om, den producerades flera decennier senare av en ny kritikergeneration.

Och så där håller det på. Kanon är och måste vara en levande materia stadd i ständig förändring. Man kan skriva listor och undervisa på högskolor hur mycket som helst, men gamla meriter åldras till slut och gamla tätplaceringar måste ideligen återerövras på nytt. Vilket var tur för Herman Melville.

Men vilken status har då själva kritiken idag när kulturen i allt högre grad handlar om konsumtion och varje konsument har en åsikt och ett tangentbord inom räckhåll? Om detta har A O Scott, till vardags filmkritiker i *The New York Times* och tidigare litteraturskribent, författat ett underhållande och infallsrikt kåseri: ”Better Living Through Criticism”, där han flinkt och fingerfärdigt blandar historiska tillbakablickar och teoretiska funderingar med personliga anekdoter och bekännelser. Han bär sin bildning med lätthet och rör sig smidigt, ibland en smula kokett, mellan filosofins portalgestalter och populärkulturens enklare spisning.

I den mån det går att urskilja en röd tråd i Scotts polyamorösa omfamnande av i stort sett varje tänkbar infallsvinkel på ämnet, så är det konstens och kritikens symbiotiska relation till varandra, och han illustrerar sin tes med kockråttan Remy och den fruktade restaurangkritikern Anton Ego i Disneyfilmen *Råttatouille*. Scott tillbakavisar varje tanke om att Anton Ego skulle vara styckets skurk; tvärtom är hans erkännande det som driver Remy till stordåd i köket, det är bara han som till fullo förmår uppskatta denne råttas unika begåvning och hängivenhet, och därför är hans uppskattning det enda som när allt kommer till kritan verkligen räknas. Denna för bägge parter livsviktiga samexistens, den ömsesidiga förståelsen och respekten, är också, hävdar Scott, av allt att döma huvudsakligen på allvar, det centrala i filmen.

Hur som helst framstår kritiken som allt annat än parasitär i *Råttatouille*; Anton Ego sätter sitt eget goda rykte på spel genom att våga upptäcka och slå ett slag för det nya (en råtta!) istället för att bara satsa på säkra kort i form av klassiker. Och det nya behöver vänner, som han själv säger, samtidigt som dessa vänner behöver det nya för att hålla intresse och uppmärksamhet på topp. Kritiken är en konst, men konsten är också en form av kritik i så måtto

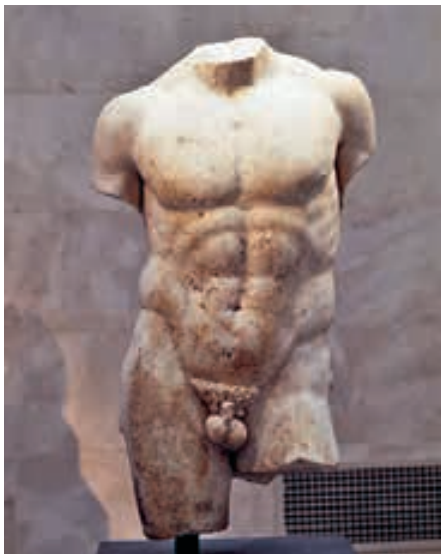

Arkaisk torso: ”Du måste förändra ditt liv.” FOTO: DEA/ARCHIVIO J. LANGE/ GETTY

att varje betydande verk på något område förhåller sig till, samtalar med och till syvende och sist även värderar den tradition som utgör dess kontext. Det gäller allt ifrån måleri till gastronomi.

Vad som idag är på väg att fasas ut tillsammans med prestigen är allvaret. Att ta sig själv och den egna uppgiften på ett alltför stort allvar, är närmast oförlåtligt i underhållningsbranschen. Istället för det kritiska ifrågasättandet får vi den nördiga hejarklacken som gläder sig åt alla fribiljetter och gratisex, och som hellre släpper igenom det mediokra än att förstöra den goda stämningen. Det är därför vi kan avnjuta ”Årets film!” i stort sett varje dag i veckan.

”Vi begär ju egentligen bara två saker: att kritikern vet litet mer och skriver litet bättre än de flesta.”

Scott nalkas frågan om det stora allvaret via Rilke och sonetten ”Archaischer Torso Apollos”, som utgår från en marmorskulptur utställd på Louvren i Paris och som slutar med uppmaningen ”Du mußt dein Leben ändern” – Du måste förändra ditt liv. Men hurdå? Vad menas egentligen? Scott styr in på ett resonemang som antyder att konstverket betraktar betraktaren i lika hög grad som betraktaren betraktar konstverket. På så sätt ingriper konsten i vardagen och ställer begreppen på ända så till den grad att den drabbade blir tvungen att justera sina koordinater.

Men mot detta avgrundsdjupa allvar står ju en småborgerlig övertygelse om att allt prat om konstupplevelse i grunden är en sorts åbäkig bluff som en viss typ av människor använder sig av i syfte att göra sig märkvärdiga, en underhållningsbranschens motsvarighet till tungomålstal. Och Scott avstår glatt från att utöva kritikerns privilegium att faktiskt sätta ner foten och argumentera för den ena eller andra ståndpunkten; här liksom på så många ställen i boken har han den fullaste förståelse för alla positioner, även om dessa är nog så oförenliga. Följaktligen övergår han mjukt från Rilke till Henry James och romanen *The American*, där huvudpersonen i ett tidigt skede besöker just Louvren bara för att drabbas av huvudvärk föranledd av en överdos av intryck.

Och det är ju ungefär där vi alla nu befinner oss där vi sitter och står med våra skärmar: i ett virtuellt jättemuseum som tillhandahåller all världens texter, bilder, filmer och så vidare, ögonblickligen och hela tiden. Det ligger då nära till hands att frukta för mättnad och vilsenhet. Möjligen även huvudvärk. Demokratiseringen är ett problem, konsten är inte egalitär. Men vem kan då bli vår räddare i nöden om inte just kritikern som hjälper oss att välja och att välja bort? För visst har vi för länge sedan insett att vi behöver curatorer och dörrvakter, att drömmen om ett obegränsat utbud utan mellanled och sakkunnig gallring omedelbart blir en mardröm? Vi begär ju egentligen bara två saker: att kritikern vet litet mer och skriver litet bättre än de flesta.

Mot den bakgrunden är det ändå värt att lovorda A O Scott – kanske inte så mycket för denna idérika men osorterade och oformliga bok, utan för alla de filmartiklar fyllda med skarpa iakttagelser och fyndiga formuleringar med vilka han regelbundet skämmer bort sina läsare. För det är ju så med den goda kritiken: det är inte fullt lika viktigt att debattera den som att faktiskt skriva den.

Jan Söderqvist

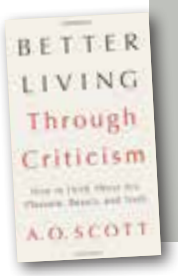

BETTER LIVING THROUGH CRITICISM
HOW TO THINK ABOUT ART, PLEASURE, BEAUTY, AND TRUTH
A O SCOTT
Penguin Press 2016

Kulturrevolution: ”Rensa undan alla monster och demoner!” FOTO: DAVID POLLACK/GETTY

När massorna tog makten

KINA

Fråga dig själv vad du egentligen vet om kulturrevolutionen. Svaret blir oftast: inte särskilt mycket, trots att kampanjen är en av de mest våldsamma i Kinas historia. Den är också höljd i mystik. Inte ens i akademiska kretsar är man överens om vilket år kulturrevolutionen upphörde. Senare års forskning har dock visat att händelseförloppets grymhet är mer omfattande än många tidigare har trott. Frank Dikötters nya verk, *The Cultural Revolution*, utgör oslagbart obehaglig läsning i ämnet.

Detta är sista boken i holländarens trilogi om Kinas lidanden under Mao Zedongs era. *Mao's Great Famine* belönades 2011 med Samuel Johnson Prize och cementerade Dikötters position som en auktoritet inom Kinas moderna historia. Boken behandlade svältkatastrofen stora språnget (1958–61), som enligt Dikötter ledde till drygt 40 miljoner kinesers död. Nu visar han hur svälten också var själva anledningen till kulturrevolutionen.

Maos främsta drivkraft med kulturrevolutionen var nämligen inte att befria Kina från kapitalism eller feodalism, utan snarare att återta förlorad prestige och slå vakt om sitt eftermäle. 1956 fördömde Sovjets nye ledare Nikita Chrusjtjov de våldsamheter som utförts av Maos mentor Josef Stalin. Efter de katastrofala svältåren hade Mao själv tvingats till viss självkritik och dragit sig undan från maktens korridorer i Peking.

Kina leddes istället av pragmatiker som Deng Xiaoping och Liu Shaoqi. De hade fått landet tillbaka på fötter igen genom att överge Maos radikala kollektivism. Detta upprörde den gamle diktatorn, som fruktade att deras framgångar skulle föra med sig kritik mot hans eget misslyckande.

I maj 1966 dök plötsligt arga väggtidningar upp vid Pekings universitet där man anklagade skolans ledning för att vara revisionister likt Chrusjtjov med ”anti-socialistiska värderingar”. Snart följde en ledare i *Folkets Dagblad* med rubriken ”Rensa undan alla monster och demoner!”, som hetsade mot reaktionära borgerliga politiker ute efter att lura arbetarklassen.

Det var redan för sent för Deng och Liu att göra något åt den kommande stormen. I juli genomförde Mao en mytomspunnen simtur i Yangtsekiang, något som demonstrerade hans målmedvetenhet att driva igenom kulturrevolutionen och som ledde till att ett betydande folkligt stöd kom till uttryck. Fanatiska folkmassor gav sig ut på liknande simturer för att visa sin beundran, vilket ledde till flera drunkningsolyckor.

Bland ”riktiga och inbillade fiender” började Mao nu leta efter ”Kinas Chrusjtjov”. Vid ett ödesdigert plenum sommaren 1966 kallades försvarsminister Lin Biao in för att förkasta president Liu Shaoqi. Som belöning fick Lin överta presidentens post som Maos arvtagare i den nya politbyrån.

Efter det att kulturrevolutionen vid samma plenum blivit officiell politik fick en särskild ”kulturrevolutionsgrupp” stor makt. Den bestod av Maos närmaste allierade, inklusive hans fru Jiang Qing. I augusti fick sedan de första grupperna av rödgardister Maos välsignelse att förtrycka ”feodala”, ”borgerliga” och ”imperialistiska” krafter.

Denna del av historien är knappast okänd. Dikötter poängterar själv att han hämtat åtskilligt med fakta från tidigare verk; särskilt nämner han *Mao's Last Revolution* (2006) som Michael Schoenhals, professor vid Lunds universitet, skrivit tillsammans med Roderick MacFarquhar. Viktig, ny information tillkommer dock tack vare Dikötters många intervjuer och hans ihärdiga arbete i nu stängda kinesiska arkiv.

Det visar sig i skildringarna av de första våldsyttringarna som ägde rum vid Pekings lärosäten. Professorer slogs med spikklubbor, fick kokande vatten över sig eller tvingades krypa på glasskärvor. Ju yngre förövare, desto grymmare behandling. Rödgardister så unga som 13 år tvingade sina lärare att fortsätta misshandla kollegernas torterade lik då de själva behövde vila värkande knytnävar.

Snart spred sig frenesin till huvudstadens gator. Listor sattes upp över godtyckligt misstänka ”klassfiender” som klubbades till döds likt sälar i augustihettan. Massmord med hundratals offer ägde rum i Pekings utkanter. Snart formades röda garden även på arbetsplatser, då arbetare lovades retroaktiva löner samt rätten att strejka utan repressalier.

Militären beordrades att inte ingripa mot rödgardisterna ens då rörelsen spred sig över hela landet och började attackera militärbaser samt plundra vapenförråd. På sin födelsedag i december 1966 skålade Mao för ”ett nationellt inbördeskrig”, alltmedan rödgardister beväpnade sig med granatkastare, luftvärnsartilleri och patrullbåtar.

Shanghai var den första staden där ”massorna tog makten” i januari 1967 efter enorma gatustrider med hundratusen-

tals deltagare. Militärens uppgift var nu att ”stödja de revolutionära massorna”. Problemet var bara att ”massorna” i hetsen att visa sig lojala även började slåss såväl med varandra som mot militären.

Sommaren 1967 insåg även Mao att kampanjen hade skenat iväg bortom all kontroll. Droppen var då britternas diplomatiska beskickning i Peking brändes till grunden i augusti. Snart sattes militären in för att återställa ordningen; närmare tre miljoner soldater tog kontroll över skolor, fabriker, myndigheter och hela provinser.

I september 1968 förklarade Zhou Enlai att kulturrevolutionens mål hade uppnåtts och att kampanjen var avslutad. Flera medlemmar ur ”kulturrevolutionsgruppen” hade nu spelat ut sin roll och arresterades. Detsamma gällde rödgardister och studenter som skickades i miljontals till gudsförgätna landsändar för att ”lära av bönder”.

Under sin första och mest våldsamma fas nådde kulturrevolutionens råhet ofattbara proportioner, som Dikötter återger genom personliga berättelser. Barn hängdes upp och piskades eller dödades med elektriska stötar. Flera ”klassfiender” begravdes levande. Vid ett tillfälle fick 60 personer sina skallar krossade med hammare vid en folkkommun i södra Kina.

Etniska minoriteter råkade särskilt illa ut. I Inre Mongoliet fick herdar och bönder sina tänder och tungor utdragna; även ögon gröptes ut ur sina hålor. Dikötter uppskattar att 800 000 etniska mongoler förföljdes för att de misstänktes ha varit medlemmar av ett lokalt parti som hade existerat på 1930-talet.

I extrema fall ritualiserades kannibalism: ”Ledare festade på hjärta och lever, tillsammans med fläsk och lokala kryddor, medan vanliga bybor endas tilläts plocka [kött] från offrens armar och ben”, konstaterar Dikötter, som sedan fortsätter med en historia om skolelever som tillagar droppande köttbitar från sina styckade lärare över öppen eld.

Men kulturrevolutionen var inte bara våld och död. Den var också en rad katastrofala samhällsekonomiska beslut. Beröm östes över ett litet samhälle vid namn Dazhai, som vägrade ta emot statlig hjälp. Dazhai framhölls som exempel på självförsörjning genom hårt, kollektivt arbete. Dess ledare bjöds in till middag med Mao Zedong och valdes in i Kommunistpartiets centralkommitté trots att han inte var läskunnig.

Ju yngre förövare, desto grymmare behandling. FOTO: BETTMANN/GETTY

Att ”lära från Dazhai” blev kulturrevolutionens jordbrukspolitik och en återgång till kollektivismen påbörjades. På många håll sågs även träd som gemensam egendom och det blev förenat med livsfara att på egen hand samla ved till smällkalla vinternätter.

Dazhai var, förstås, en falsk förebild som i själva verket fått betydande assistans av staten. Då alla försökte efterhärma en propagandakuliss återkom svälten som ett brev på posten. Genom arkivmaterial visar Dikötter hur såväl kaloriintag som fläskkonsumtion i regel var betydligt lägre under kulturrevolutionen än tidigare.

Som Dikötter påpekat i sina tidigare böcker var den kulturella förstörelsen enorm redan under Kommunistpartiets tidiga år vid makten. Nästan genast efter 1949 bannlystes utländsk film och musik. Bibliotek brändes och religiösa byggnader omvandlades till baracker eller fängelser.

Under kulturrevolutionen nådde detta nya höjder, då Lin Biao redan vid kampanjens början uppmanade rödgardister att attackera gammal kultur, gamla idéer, gamla vanor och gamla sedvänjor. Böcker och antikviteter kördes iväg med lastbilar för att förstöras. Blomsteraffärer slogs sönder. Frisörer, grönsakshandlare och sömmerskor tvingades sluta arbeta. Snart fanns knappt heller någon inhemsk musik eller film, och även museerna stängdes.

Snart attackerades även vanliga människor. Band av rödgardister skar sönder jeans och klackarna på damskor. Otroliga ögonvittnesskildringar gör gällande hur privata bostäder metodiskt plockades ner till minsta pinal i jakt på gömda artefakter. Till och med katter ansågs borgerliga; de lades i påsar som sedan drämdes i väggen.

1969 dog Liu Shaoqi i sin egen avföring efter två år av fångenskap och tortyr. Samma år hölls den första partikongressen på 13 år, där Lin Biaos makt utökades. Detta väckte Maos misstankar även mot sin utsedda arvtagare, som två år senare dog i en mystisk flygkrasch. En maktkamp uppstod sedan redan före Maos död, slutlig segrare blev Deng Xiaoping på bekostnad av ”de fyras gäng” med Maos fru Jiang Qing i spetsen.

Allt detta är gammal skåpmat; mer intressant är då Dikötters väl underbyggda teori om en ”tyst revolution” under kulturrevolutionens avslutande fas. Kadrer på landsbygden såg allt oftare mellan fingrarna med böndernas privata jordlotter eller djurhållning. I underjordiska fabriker tillverkades varor för en förbjuden men icke desto mindre växande svart marknad. Enligt Dikötter var det dessa riskfyllda initiativ som lade grunden till den ekonomiska utvecklingen efter Maos död.

Utåt möttes diktatorns bortgång med stor sorg. I många fall berodde detta på att kineserna under kulturrevolutionen blivit ”bra skådespelare”; ändlösa kampanjer hade lärt dem att piska upp ilska eller klämma fram tårar på beställning. Men i verkligheten var det många som firade med att öppna upp finvinet. Då Mao dog led 200 miljoner kineser av kronisk undernäring. Även många partimedlemmar hade tröttnat på ständiga tankereformer och utrensningar.

Därför menar Dikötter också att kulturrevolutionen – tvärtemot dess uttalade syfte – i själva verket ”begravde maoismen” med sitt våld och kaos. Det syns mycket riktigt på den extrema materialism och det svala intresse för marxistisk dogmatism som råder i Kina idag.

Det märktes även redan 1981. Då föll hårda domar mot de fyras gäng som - tillsammans med Lin Biao - fick skulden för kulturrevolutionen. Samma år offentliggjorde partiet vidare ett dokument över dess 60 år långa historia. Deng Xiaoping lät då kungöra att Mao Zedongs livsgärning varit till 70 procent rätt och 30 procent fel – precis samma dom som Chrusjtjov avkunnat över Stalin 1956.

”Rödgardister så unga som 13 år tvingade sina lärare att fortsätta misshandla kollegernas torterade lik då de själva behövde vila värkande knytnävar.”

Jojje Olsson

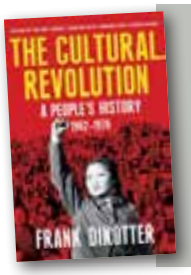

THE CULTURAL REVOLUTION
A PEOPLE'S HISTORY, 1962–76
FRANK DIKÖTTER
Bloomsbury Press 2016

Köket: ett Taj Mahal för miljonärer.

Hög standard

EKONOMISK HISTORIA

Ekonomerna är vår tids spåmän, astrologer och shamaner. De vill få oss att tro att de är förtrogna med sanningar som är fördolda för andra och att de besitter förmågan att blicka in framtiden. Somliga bland dessa har gjort det till sin ofta lukrativa affärsidé att spå framtida katastrofer då allt brakar samman med allmän fattigdom och ofärd som följd. Paul Samuelson uttryckte fyndigt saken: ”Ekonomer har förutsagt nio av de senaste fem recessionerna.”

Det finns förstås också positiva röster vars favoritsång tycks vara ”Bättre och bättre dag för dag”. De menar att utvecklingen går med stormsteg framåt och med den följer att vi alla blir rikare, friskare och lyckligare. Globaliseringen åt alla lycka bär.

Det finns förstås också flera som står någonstans mittemellan, som varken är pessimister eller optimister. De påpekar att många har förlorat sina arbeten just genom globaliseringen och att de arbetstillfällen som kommer istället vanligen är antingen enkla servicejobb (så kallade McJobs ”*Do you want fries with that, sir*?”) eller alltför kvalificerade för att medelålders friställda ska kunna konkurrera om dem.

Vad som har försvunnit och som aldrig kommer tillbaka är just de typer av fabriks- eller kontorsarbeten som ledde till ett någorlunda bekvämt medelklassliv med villa och bil i någon en gång i tiden idyllisk amerikansk förstad i vad som idag kallas rostbältet. Detta är en av teserna i Robert Gordons mästerliga *The Rise and Fall of American Growth*.

Gordon, som är professor vid Northwestern University, har i sin omfattande studie syntetiserat ett enormt material. Utifrån det beskriver han hur livet i USA materiellt och ekonomiskt har gestaltat sig och förändrats mellan 1870 och 2015. Det är främst en bok i ekonomisk och social historia, men också mentalitetshistoria. Några sidor kan väl kännas knaggliga men i stort är det en riktigt läsvänlig bok. Gordon vänder sig inte uteslutande till sina akademiska kolleger, utan till alla som undrar vad som har hänt och vad som kan tänkas hända med det amerikanska vardagslivet och, *mutatis mutandis*, med vardagslivet i resten av den utvecklade och rika världen.

”Kombinationen av industrialisering, ett uppdämt konsumtionsbehov, ökade födelsetal och en allt bättre utbildad ungdom var oslagbar.”

Det är frestande men vilseledande att placera Gordon bland pessimisterna eftersom han inte tror att framtiden kommer att bli fullt så fantastisk som många lovar. Datorer, internet, streamade filmer och musik i all ära, men det är inget mot elektricitet, rinnande vatten och fungerande avlopp. Många amerikaner kommer också i fortsättningen att ha det bra, men det stora flertalet kommer inte att få det bättre i samma svindlande hastighet som de fick det under perioden fram till cirka 1970. Och de som saknar utbildning kommer att få det sämre utan möjlighet att klättra på samhällsstegen.

Något förenklat är hans tes denna: De verkligt stora och livsförändrande upptäckterna och uppfinningarna är ganska gamla och förutsättningarna för det moderna, bekväma livet fanns på plats i slutet av 1800-talet och var i många fall fullt förverkligade redan i mitten av förra seklet. Det som senare har tillkommit är bara förbättringar och inte som vi gärna vill inbilla oss radikala förändringar. En smart tv ger oss bättre bild och flera kanaler än en gammal tjock tv, en Tesla är en mera avancerad bil än en Volvo PV 444. Men också den gamla tv:n visade rörliga bilder och den gamla bilen tog oss från en punkt till en annan. Vi talar om gradskillnader, inte artskillnader.

Idag är vi alla *connected*. Med ett par knapptryck har vi tillgång till världens vetande, vi kan prata med vänner på andra sidan jordklotet, se filmer och lyssna till musik, vi kan köpa varor utan att behöva besöka en butik. Möjligheterna är enorma och större än någonsin. Men denna tillgång till underhållning, handel och kommunikation förbleknar, menar Gordon, i jämförelse med de *connections* som påbörjades i slutet av 1800-talet och som blev allmänna under 1900-talets första hälft: elektricitet, gas, centralvärme, avlopp, rinnande vatten och telefon.

Till detta kom bilen, som genom Fords massproduktion kunde köpas av allt flera. Den befriade många människor från det lokalas tyranni. Man var inte längre tvungen att handla i närmaste affär, som genom sin monopolställning kunde salta priserna ordentligt; istället kunde man åka till de köpcentrum som började växa upp lite varstans. De som inte hade bil kunde handla genom de postorderkataloger som ofta var tusen sidor långa och som tack vare ett fungerande postväsen fick stort genomslag på den amerikanska landsbygden.

Bilar, bussar, spårvagnar och tunnelbana kom att ersätta hästar som transport

och färdmedel i de stora amerikanska städerna. Det nya var inte bara mycket snabbare och starkare än hästen utan också mer hygieniskt. Städernas gator var inte längre täckta av hästspillning eller av ruttnande hästkadaver. Gordon beskriver målande och engagerat livet före dessa uppfinningar som vi idag tar som självklara och som dessutom utgör förutsättningar för senare uppfinningar.

I den gamla världen var kvinnan förslavad i hemmet. Att tvätta var ett tungt arbete som tog ett par dagar. Vatten skulle hämtas från en pump eller källa, värmas upp på vedspis och sen skulle tvätten hängas ute i det fria, som i USA kunde vara isande kallt. Om man alls kunde bada så gjorde man det i ett kar som bars fram för det högtidliga tillfället och placerades mitt i köket. Kvinnan var dessutom tvungen att sy och laga familjens kläder. Till det kom att ta hand om en barnaskara som hela tiden hotades av decimering genom obotliga sjukdomar. Att skaffa mat var ytterligare en tidskrävande uppgift och dessutom förenad med fara. Innan man kunde kyla maten var den ofta hälsovådlig och en bidragande orsak till grasserande matförgiftningar. Läkare i den mån de alls fanns tillgängliga var inte sällan självlärda charlataner som ställde till mer skada än de gjorde nytta. Sjukhus var platsen där människor dog, inte platsen där de botades.

Tvättmaskin och kylskåp, dessa två idag så banala maskiner, revolutionerade vardagslivet på ett ännu mer genomgripande vis än smartphones och plattskärmar, och de kom att avsätta spår i BNP genom att göra folkhälsan bättre, låta alltfler kvinnor komma ut i arbetslivet, öka produktionshastigheten i fabriker. På ett liknande sätt förhåller det sig med luftkonditioneringen, som gjorde först arbetsplatsen och senare hemmet uthärdliga även under extrema väderförhållanden. Också det avspeglade sig i BNP genom att göra kontorsarbete behagligare och effektivare, och det bidrog till att vitalisera sydstaterna. Floridas ekonomi hade inte varit vad den är utan luftkonditionering.

Många av de uppfinningar som ledde till dessa förbättringar i inkomst och livskvalitet kommer från slutet av 1800-talet, till exempel glödlampan och förbränningsmotorn. Man experimenterade med telefoni och telegraf. Bröderna Wright flög för första gången 1903. Man kom infektionssjukdomarna på spåren. Man förstod faran med öppna kloaker.

I en lång rad kapitel, alla underbyggda med tabeller och gedigen statistik, beskriver Gordon hur dessa revolutionära förändringar efterhand blev till amerikansk vardag och bidrog till en snabbt växande ekonomi vars like aldrig skådats vare sig förr eller senare.

Möjligheterna till ett i stort sett modernt liv fanns alltså på plats redan i början av 1930-talet, men då kom den stora depressionen. Och sedan andra världskriget, som ledde till en industriell mobilisering. När freden kom 1945 låg hela USA i startgroparna. Det fanns pengar att spendera, de stora uppfinningarna blev till konsumtionsvaror som snart skulle finnas i var mans hus (med undantag för några stater i den djupa Södern som släpade efter på de flesta områden).

Genom lagstiftning, den så kallade *GI bill*, fick hemvändande soldater möjlighet till subventionerad högre utbildning. Följaktligen åtnjöt USA en mycket snabb tillväxt och allmän ökning av levnadsstandarden. Kombinationen av industrialisering, ett uppdämt konsumtionsbehov, ökade födelsetal och en allt bättre utbildad ungdom var oslagbar. Den amerikanska drömmen var *alive and well*, vilket illustrerades i det berömda mötet 1959 mellan Sovjetunionens ledare Nikita Chrusjtjov och Richard Nixon, som då var Eisenhowers vicepresident, i ett amerikanskt kök med för tiden gängse maskinell utrustning. Sovjetiska tidningar hävdade att det hela var ett bedrägeri för ”ett sådant Taj Mahal kunde bara miljonärer kosta på sig”.

Den amerikanska drömmen lever väl delvis fortfarande, men om man följer Gordon så har den kommit av sig under senare årtionden och dess framtid är inte utan problem. Datarevolutionen och hela den digitala världen har, det erkänner han, i grunden förändrat vårt liv. Men den revolutionen har stagnerat. Våra laptoppar blir inte dubbelt så snabba vartannat år. En orsak är att vi inte behöver snabbare datorer eller ännu större tv-skärmar med ännu skarpare bild. Dessa nyheter har påverkat kommunikations- och informationsindustrierna. De har gjort vårt liv bekvämare men knappast berikat vanligt folk på samma sätt som skedde under tiden fram till ungefär 1970.

Visst gör läkekonsten ännu framsteg, men knappast med för folkhälsans lika viktiga nyheter som upptäckten av antibiotika och poliovaccin. Nya läkemedel blir alltmer sällsynta eftersom ofta alltför strikta säkerhetskrav gör dem för dyra att framställa, enligt Gordon.

Den ökade skillnaden mellan de mycket rika och resten av oss ställer till problem. Den rikaste procenten får det bättre medan övrigas levnadsstandard i bästa fall stagnerar. Pensionärer blir fler och ska försörjas av

”Do you want fries with that, sir?”
FOTO: BLOOMBERG/GETTY

allt färre. USA har dessutom en oproportionerligt stor grupp av unga män i fängelser, ofta för ganska triviala, drogrelaterade förseelser. Det har åtminstone för BNP två skadliga om än svårmätbara konsekvenser: allt fler barn växer upp utan en man i hemmet och när de straffade återfår sin frihet har de svårt att skaffa jobb. Gordons råd här är kloka men inte särskilt sensationella: högre skatter för de allra rikaste, liberaliserad droglagstiftning och ökad invandring av högutbildade.

Gordon ser heller inga nya stora och revolutionerande uppfinningar vid horisonten, sådana som skulle förändra vårt liv såsom elektriciteten, bilen, flygplanet och datorn har gjort det. Mot dem som hävdar att försök att förutsäga framtiden är meningslösa citerar han en remarkabel artikel från 1900 i *Ladies Home Journal* (sic!) som talar om en framtid med bland annat luftkonditionering och något som liknar tv. Ändå kan man nog invända att Gordon, som är född 1940, är för defaitistisk. Det fina med framtiden är just att vi inte vet vad den bär med sig. Plötsligt dyker ett snille upp som förändrar världen på ett sätt som ingen idag kan föreställa sig.

Men det är en bagatell. *The Rise and Fall of American Growth* är en enastående bok i ekonomisk och social historia som berättar i både breda, precisa nationalekonomiska termer och i små talande detaljer.

Carl Rudbeck

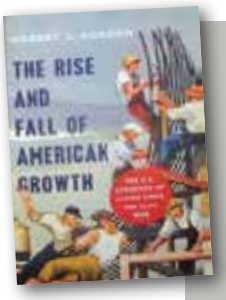

THE RISE AND FALL OF AMERICAN GROWTH
THE US STANDARD OF LIVING SINCE THE CIVIL WAR
ROBERT J GORDON
Princeton University Press
2016

I skogen viskar tyskarnas själ. FOTO: ISTOCKPHOTO

Skogstokigt

NATUR

En bok om trädens ”hemliga liv” toppar månad efter månad bästsäljarlistan i Tyskland. Har sedan den kom ut förra året sålt i 400 000 tyskspråkiga exemplar – de schweiziska och österrikiska marknaderna inräknade. Hur kommer det sig?

Tyskarna själva frågar sig detsamma. Vad vill det här säga? Samtalsprogram i tv, ledande tidningar och radiokrönikor har synat och analyserat. Det talas om att Peter Wohlleben och hans *Das geheime Leben der Bäume* har givit tyskarna skogen åter.

Tyskarna och skogen, än en gång.

Wohlleben är *Förster* – vad vi förr kallade skogvaktare – till yrket och leder ett ekologiskt skogsprojekt i Hümmel i västligaste Tyskland med sikte bland annat på att få urskogarna att återvända. Han håller föredrag och leder seminarier, och har skrivit flera böcker på temat skog och naturskydd sedan han vände det konventionella skogsbruket ryggen för tio år sedan.

Skogstokiga har tyskarna alltid varit (i bokstavlig mening, så att säga). I skogen viskar deras själ. Men ”Trädens hemliga liv” – en bok om ”vad de känner, hur de kommunicerar” som det heter i undertiteln: Är det fråga om en ny innebörd av uttrycket trädflum – tokerier? Det var med sådana tankar jag själv närmade mig *Das geheime Leben der Bäume.*

Wohlleben är naturvetenskapligt skolad, har förutom skogsbruksutbildning drygt 20 års erfarenhet av skogsförvaltning; i denna hans 13:e bok kan man läsa om sådant som trädens känsla för tid, att de kan räkna (till rätt mängd varma dagar på våren), om skogens in- och utandning och svamparnas viktiga roll i teamet, bland annat. På ett par ställen skymtar svenska träd och skogar som exempel. Men det är tysk skog det främst handlar om, och i närbild mest författarens eget revir i Hümmel i regionen Eifel.

Där har han förutom att bruka och vårda skogen miljövänligt genom åren även guidat skogsintresserade av olika slag runt bland bokar och granar – och på samma gång lärt och övat sig i hur han bäst ska uttrycka sig för att fånga och upprätthålla publikens uppmärksamhet. Tränat sin berättarförmåga. Vilket uppenbarligen har givit goda resultat: han har nu fått lov att ställa om sin mejlhanterare till autosvar på grund av ”den överväldigande responsen på mina böcker”, som han skriver i svarsmeddelandet med en ursäkt; han har ju huvudsakligen en skog att sköta.

Men vad har då gjort den här boken till en sådan succé? Den visar sig vara full av upplysningar, färska empiriska data. Men det är knappast bara sakinnehållet som har lett till köprush. Hur överraskande och fascinerande det än är. Som detta att träd kan minnas, exempelvis. Eller att de ammar sina bebisar, uppfostrar sina barn.

Jag är själv inte naturvetare, inte heller läsare av i första hand naturskildringar, fågel- eller blomsterböcker i sakprosaform; men naturvän, visst, i viss mån friluftsmänniska, avgjort. I allmänhet: hellre egen skogspromenad än en facklitterär beskrivning av en sådan, hellre fjälltur än naturprogram i tv.

Men under läsningen av Peter Wohllebens beskrivning av träd och deras hemliga liv händer något.

”Hemligheterna” är i själva verket färska forskningsrön från olika håll i världen, kopplade till Wohllebens egna iakttagelser från år av trädstudier och skogsexkursioner. Det mesta i trädens värld utspelar sig ju i det fördolda, det ögat knappt kan se. Och för det mesta i all tysthet (fast träd kan skrika av törst, läser jag).

Det är Wohllebens alldeles egna blick på sina bark- och löv- eller barrklädda vänner, och en alldeles egen ton och stil, som får med sig läsaren. Tilltalet, som delvis liknar sagans. Det är lite bröderna Grimm över berättandet. Utan att vara hitte-på. Antagligen är detta ett av skälen till att tyskarna tagit boken och dess författare till sina hjärtan. Wohlleben lyckas nämligen inte endast upplysa och leverera fakta på ett pedagogiskt och roande sätt – utan vad han gör är att han på samma gång så att säga återförtrollar skogen. I så måtto ger han tyskarna den åter.

Vetenskapen avförtrollade den en gång. Under förra seklet annekterade så nazisterna även skogen i sin världssyn och idélära.

Det är en äldre mytbildning, en urscen, som tyskarnas nedärvda relation till *der Wald* tar avstamp i: Hermannsslaget i Teutoburgerskogen år 9 e Kr – då germanerna besegrade den romerske fältherren Publius Quinctilius Varus och dennes legioner. Sedan dess har tyskarna sökt sig själva i lummiga, skogiga trakter, funnit sin själ och odlat den där i grönskan; djupast inne i skogen och dess princip strövade de tyska romantikerna – målare som Caspar David Friedrich, diktare som Joseph von Eichendorff, sagoberättare, komponister.

Nationalsocialisterna plockade ur svunna tiders tankegods och lade till eget, för sina särskilda syften – filmen *Der ewige Wald*, exempelvis, som satte likhetstecken mellan skogen, Tyskland och das Volk. Det tyska folket var lika sunt, starkt, rakryggat och evigt som dess skogar, var budskapet.

Den tyskspråkige författaren och Nobelpristagaren Elias Canetti skrev 15 år efter kriget såhär om tyskarnas förhållande till

Peter Wohlleben: återförtrollar skogen.

skogen: *Det rigida och parallella med upprätt stående träd, deras täthet och antal fyller tyskarnas hjärtan med djup och hemlighetsfull glädje.*

Tiden har gått, ännu står skogen kvar, nya generationer kan återerövra den. Med ny blick på gamla vänner. Wohlleben har vädrat ut det unkna, har en nykter syn på träd – som de levande väsen de är.

Fast det finns de i hemlandet som fnyser åt hans förhållningssätt. Kallar honom trädkramare, trädviskare. Menar att draget av antropomorfism i framställningen leder fel; inte kan man läsa in mänskliga egenskaper i träd, betrakta skogar som sociala gemenskaper – där individerna sörjer för både sina barn, sina gamla och för fränder som lider nöd? Sådant är bara larv.

”Fast det finns de i hemlandet som fnyser åt hans förhållningssätt. Kallar honom trädkramare, trädviskare.”

Själv märker jag att jag ser på träd på ett alldeles nytt sätt då jag rör mig ute, redan efter ett par kapitel i *Das geheime Leben der Bäume*. Liksom *ser* dem, anar något om deras natur, deras belägenhet – inbillning eller inte.

Kanske är det igenkänning som träffar mig under läsningen? Något i sagotonen, och Wohllebens förmåga att väcka ny vördnad inför trädens majestät, förundran över deras känslighet och överlevnadsstyrka, och över skogens sällsamheter. Uppväxt som jag är med högläsning ur den tyske senromantikern Wilhelm Hauffs sagor, bland annat. Som *Värdshuset i Spessart* från 1827:

För många år sedan, när vägarna i Spessart ännu var dåliga och inte så livligt befarna som i våra dagar, drog två unga män genom denna skog, börjar historien. Det var afton, och de *jättestora granarnas och bokarnas skuggor förmörkade den smala vägen …*

Men boken om trädens hemliga liv övertygar allteftersom framförallt om det förnuftiga i att visa aktning för träd, handskas varsamt med skogar. Om man nu inte gjorde det innan. De är ju livsnödvändiga. Inte bara för att rädda klimatet (för detta krävs *gamla* skogar, hävdar Wohlleben).

Och som *Die Zeit* skrev i början av året: kan det i tider av kontrovers och oro finnas något mer trösterikt än bilden av en fungerande samhällsstruktur, där invånarna lever i just ömsesidig respekt, och i solidaritet och rättvisa mellan generationerna? Ty *detta är Wohllebenskogen: ett endast utifrån, av människorna hotat utopiskt rum, i vilket det inte finns någon skuld.*

Skogen som projektionsyta för samtida drömmar om ett liv i frid och gemenskap? Ja, varför inte? Wohlleben tycks också mena att vi har något att lära av skogen, inte bara *om* den.

Skogens *långsamhet* är sannolikt också en faktor i framgångssagan. Att träden tar god tid på sig (och kan bli flera hundra år äldre än vi), att de bara står där, stilla och till synes oberörda. Fast de faktiskt har ett ”internet”, en *Wood Wide Web*.

Peter Wohlleben vill därtill att vi mer ska tänka ”Vad kan vi göra för träden?” – istället för konsumismens och nyttokalkylerandets krassa vad-skogen-kan-ge-mig. Han är något av en skogens kärleksapostel. Utan pekpinnar.

Mäktiga intressen finns ju, i både löv- och barrskog. Den är födkrok, pappersproducent, strövområde, jaktmark – och arena för militanta djurrättsaktioner. Den är terrängcykelterräng och plats att rulla ut yogamattan på. Nutida tyska skogar har blivit ”slagfält för ideologier”, konstaterade *Die Welt* nyligen.

På tal om det finns på flera håll så kallad *Ruheforst*, särskilda skogsviloplatser, där ett växande antal tyskar väljer att bli begravda. I komposterbara urnor.

En gång i tiden var Peter Wohlleben själv en sådan som betraktar träd utifrån bruksvärde. Han var anställd inom den statliga skogsförvaltningen, men fick nog av effektivitets- och vinstmaximeringskultur och sade upp sig. Hos nuvarande arbetsgivaren, kommunen Hümmel, sköter han ett ekologiskt skogsbruk på 1 200 hektar.

I hela Tyskland finns 11,4 miljoner hektar skog, som täcker en tredjedel av landet. Sammanlagt drygt 90 miljarder träd; landet räknar sig till de skogrikaste i EU. (Sverige har dubbelt så mycket skog, 23 miljoner hektar, som täcker drygt halva vår yta; vi är bland de skogstätaste i världen.) Fler siffror: 43 procent av den tyska skogen består av lövträd, det vanligaste är bok (16 procent av trädbeståndet), därnäst kommer eken (10 procent); drygt en fjärdedel av de tyska träden är granar. Skogigaste förbundsstaterna är Rheinland-Pfalz, där Wohllebens Hümmel ligger, och grannstaten Hessen.

De gamla tyska bokskogarna är världsarv numera, på Unescos lista sedan 2011. Samma år öppnade Historiska museet i Berlin utställningen *Unter Bäumen*, som vred och vände på den tyska skogen som *idé*, och hur den i sin tur ”speglar tyskarnas historia”.

Hur som helst: ”Så besjälad som hos Wohlleben var skogen inte ens hos romantikerna”, skrev *Die Zeit* i januari i år, apropå den ihållande topplaceringen på försäljningslistorna. Före påvebiografi och minnesbok av förre förbundskansler Helmut Schmidt.

Succén har fått 14 utländska förlag att satsa på titeln; i september kommer den på svenska.

Ylva Herholz

DAS GEHEIME LEBEN DER BÄUME
WAS SIE FÜHLEN, WIE SIE KOMMUNIZIEREN – DIE ENTDECKUNG EINER VERBORGENEN WELT
PETER WOHLLEBEN
Ludwig Buchverlag 2015

Den outplånliga skamfläcken: krematoriet i koncentrationslägret Belsen. FOTO: TT

Europas vånda och kriser

HISTORIA

Det är sällsynt att professionella akademiker når ut till en större publik, blir lästa av en bredare allmänhet och ännu mer sällsynt att de lyckas utöva inflytande över sin samtids politiska och intellektuella diskussion. När jag tänker på svenska förhållanden kan jag i modern tid spontant bara komma på två personer, som uppnått en sådan ställning, nämligen Herbert Tingsten och Ingmar Hedenius. De var båda, på en och samma gång, specialister inom sina ämnesområden, men besatt därutöver en bred bildning, som satte dem i stånd att diskutera ämnen och problem långt utanför sitt ämnes gränser.

De var också typiska intellektuella i det att de var utpräglade betraktare, till och med distanserade om än ovanligt engagerade iakttagare av det samhälle och den värld i vilken de levde och verkade. Efter dem har det knappast stigit fram någon som kunnat axla deras mantel. Vår egen tid saknar förvisso varken män eller kvinnor som mer än gärna torgför åsikter och hållningar. De befolkar våra tv-soffor, våra tidningars debattsidor och översvämmar våra sociala medier. De som trängs inom dessa opinionsbildande fållor kan vara nog så engagerade, men ofta saknar de den solida kunskapsbas och breda bildning som ger deras analys skärpa och perspektiv och gör dem värda att lyssna till.

I ett europeiskt sammanhang är gestalter med denna resning inte lika sällsynta. Under efterkrigstiden har vi haft en rad sådana intellektuella vars inflytande sträckt sig långt utanför deras professionella domän. Personer som Bertrand Russell, Jean-Paul Sartre, Raymond Aron, Simone de Beauvoir, Albert Camus, Hannah Arendt eller Jürgen Habermas, för att nu nämna bara några av de mer lysande namnen på parnassens stjärnhimmel. Till dessa måste man även räkna den för några år sedan bortgångne engelske historikern Tony Judt.

Tony Judt var född 1948 och tillhörde följaktligen den stora generation av 40-talister som kom att dominera nästan alla det sociala livets områden under resten av det 20:e seklet. Han var född i en sekulär judisk familj i London och fick knappast någon judisk uppfostran värd namnet. Det betyder emellertid inte att han var omedveten om sin kulturella och etniska härkomst. Han skriver själv att han under sin ungdom upplevde den mondäna och civiliserade antisemitism som var utbredd i England under denna tid. Han kom också tidigt, redan som 15-åring, att engagera sig i en sionistisk rörelse och flyttade trots sina föräldrars invändningar, till Israel för att arbeta på kibbutz. Ganska snart upplevde han emellertid nybyggarlivet som alltför utopiskt och återvände till England. Efter sexdagarskriget 1967 distanserade sig Judt uttryckligt från sionismen och senare i livet skrev han i *The New York Review of Books* att ”before even turning twenty I had become, been, and ceased to be a Zionist, a Marxist, and a communitarian settler: no mean achievement for a south London teenager”.

Istället för att utvecklas till en helgjuten

sionist kom Tony Judt att ägna sig åt studier i historia vid Kings College i Cambridge, där han 1972 disputerade på en avhandling med titeln *Socialism in Provence 1871–1914*, som han följde upp med ett bredare studium om den franska vänstern i boken *Marxism and the French Left*. Detta tidiga intresse för den franska vänsterns öden kom emellertid ganska snart att växla spår till ett mer allmänt intresse för det moderna Europas framväxt under 1900-talet. Ett intresse som skulle bli bestående under återstoden av Tony Judts liv och som kröntes av det mycket hyllade verket *Postwar* om Europas efterkrigstid.

Trots sin utpräglat europeiska mentalitet och bildning kom Tony Judt att göra sin karriär i USA: Han undervisade och forskade en kortare period vid University of California, men flyttade sedan till New York University där han kom att föreestå Remarqueinstitutet, ett institut för studier av Europa och europeisk kultur som tillkom genom en gåva från Remarques änka Paulette Goddard. Tony Judt blev institutets professor och förste chef.

I så gott som allt som Judt skrivit lyser hans europeiska anda och bildning igenom. Det gäller även den postumt utgivna essäsamlingen *When the Facts Change*, men också Judts judiska bakgrund och erfarenheter präglar hans skrifter och essäer. Mellan hans europeiska och judiska arv finns emellertid knappast någon motsättning, eftersom den europeiska kulturen i hög grad uppstod och utvecklades i samverkan med Europas judar, något som européerna haft svårt att erkänna. För Judt var en sådan hållning däremot naturlig, eller som han uttryckte det i samband med att hans stora verk *Postwar* hade utkommit: ”Det är kanske inte nödvändigt att vara jude för att förstå Europas historia, men det är en god hjälp…”

Postwar skiljer sig påtagligt från andra böcker inom samma ämne framförallt genom att Judts perspektiv är så utpräglat europeiskt. Till skillnad från de mängder av historiska monografier av amerikansk observans, som alla koncentrerar sig på kalla kriget och dragkampen mellan de båda supermakter som definierade denna världsordning, är *Postwar* omisskännligt upptagen av att diskutera Europas vånda och kriser efter krigsslutet. Med en skarp blick för detaljerna i den politiska och ekonomiska utvecklingen analyserar Judt följderna av Europas detronisering som världens centrum, dess motvilliga men ofrånkomliga avveckling av sina tidigare imperier, och forna kolonier. Europas efterkrigstid karaktäriseras av en vandring från den ena krisen till den andra. De forna stormakterna England och Frankrike var ekonomiskt ruinerade och politiskt kraftlösa, och de kontinentala imperierna Habsburg och Osmanska riket hade gått i graven redan efter första världskriget. Maktpolitiskt var den europeiska kontinenten ett tomrum som i öst snabbt fylldes av den sovjetiska kraftutvecklingen utan att de gamla västeuropeiska makterna kunde göra något åt saken.

Europa blev efter kriget ekonomiskt och militärt beroende av de båda nya supermakterna. Västeuropa levde i skuggan av USA:s enorma makttillväxt och Östeuropa blev en satellit till den sovjetiska härsmakten. Sovjet hade efter kriget en konventionell armé av ofantlig storlek, omkring elva miljoner rustade soldater, som i ett enda svep hade kunnat ockupera hela det västliga Europa. För Västeuropas politiker blev det därför en central uppgift att övertyga USA om att det omöjligen kunde dra sig tillbaka från Europa.

”Även den väl bevandrade läsaren överraskas av Judts förmåga att hitta dolda vinklar och glömda perspektiv. Vad mer kan man begära?”

En sådan åtgärd skulle lämna Västeuropa utan försvar mot Sovjets överväldigande konventionella krigsmakt. På andra sidan, i Öst- och Centraleuropa, fanns ingen balanserande motvikt. Sovjet hade ingen tanke på att dra sig tillbaka från de områden som Röda armén besatt under krigsslutet. Och USA ansåg sig inte kunna riskera ett tredje världskrig för dessa små och politiskt betydelselösa stater. Här blev problemet följaktligen att hitta den lilla personliga frihet och det begränsade politiska oberoende som det kommunistiska maktmonopolet missade att kontrollera.

I en av de postumt publicerade essäerna med titeln ”What have we learned. If anything?” gör Tony Judt en enkel men egentligen självklar jämförelse mellan Amerikas och Europas krigserfarenheter och hävdar att i USA är bilden av landets krig övervägande goda. De båda världskrigen gjorde landet kolossalt rikt, medan de ruinerade Europa. Genom en slående jämförelse av antalet stupade soldater och dödade civila visar han att USA under första världskriget förlorade något mer än 120 000 soldater, medan motsvarande siffror för England, Frankrike och Tyskland var 885 000, respektive 1,4 miljoner och över 2 miljoner. I andra världskriget stupade stupade 420 000 amerikaner. Japan förlorade 2,1 miljoner, Kina 3,8 miljoner. Tyskland 5,5 miljoner och Sovjetunionen uppskattningsvis 10,7 miljoner. Om man ser till enskilda slag så kostade ardenneroffensiven USA 19 300 soldater under december månad 1944, medan bara britterna i slaget vid Somme den 1 juli 1916 förlorade mer än 20 000 soldater redan under slagets första dag.

Tony Judt: bred bildning gör analysen skarp.

USA har i jämförelse med andra krigförande länder under det krigiska 1900-talet kommit ovanligt lindrigt undan. Som ett resultat av detta är också USA den enda demokrati vars självbild är byggd på föreställningar som militär ära och tapperhet. I Europa är dessa värden negativt laddade. Det har lett amerikanska politiker till en nedlåtande attityd gentemot de europeiska allierade, som visar tvehågsenhet och oro inför väpnade konflikter.

Essäerna i *When the Facts Change* spänner över ett brett fält och håller ovanligt hög kvalitet. De behandlar genomgående frågeställningar som tar sin utgångspunkt i vår tids politiska debatt. Tony Judt är en särpräglad historiker, som med sin breda och djupa bildning söker kasta ljus över samtidens plåga och vånda. Genom att söka sig utanför de utstakade allfarvägarna lyckas

»

Judt hitta skrymslen och skärningspunkter i historien som blixtbelyser aktuella och brännande händelser. Det ger hans essäer den sällsynta egenskapen att fungera som ögonöppnare. Även den väl bevandrade läsaren överraskas av Judts förmåga att hitta dolda vinklar och glömda perspektiv. Vad mer kan man begära av god historieskrivning?

Två av essäerna skiljer sig från de övriga genom ämnesval och reflektion. Det gäller en text om Hannah Arendt och en om Albert Camus. Essän om Arendt diskuterar hennes förutsägelse att tiden efter andra världskriget skulle absorberas av ”ondskans problem” ungefär på samma sätt som tiden efter första världskriget hade upptagits av massdödens problem. Judt, som är en beundrare av Arendt, konstaterar emellertid att hon knappast fick rätt.

Detta är emellertid tvivelaktigt, vilket inte minst framgår av ett kapitel i *Postwar* där Judt själv klarlägger hur alla de inblandade makterna i andra världskriget till en början gjorde sitt bästa för att bortse från eller förringa förintelsen av Europas judar, och i synnerhet sin egen delaktighet i denna tragedi. Man talade om krigets mänskliga offer och inbegrep där judar och romer, men ville inte medge att de drabbats särskilt och mer av krigets brutalitet och olycka än exempelvis polacker, holländare eller fransmän. Senkommet tvingade sig så småningom sanningen fram i de västliga demokratierna, och man nödgades motvilligt att se sin egen roll och medverkan i nazismens folkmord. I Östeuropa och det gamla Sovjetunionen skedde emellertid ingen sådan självprövning. Där såg man sig själv som antifascismens huvudmotståndare och förmådde aldrig se eller rannsaka sin egen antisemitism. I Östtyskland, som var fullt av gamla nazister, var det, exempelvis, otänkbart att genomföra en systematisk och grundlig avnazifiering. I väst har delaktigheten efter 1970-talet kommit att dominera diskussionen av krigets erfarenheter.

Judt pekar här på två händelser som vände händelseutvecklingen. Den första var segertåget för Anne Franks dagbok, som i en handvändning avslöjade att nazisterna i sin omänskliga politik hade hjälp av ockuperade folks samarbete. Familjen Frank angavs som bekant av sina holländska grannar.

Till skillnad från *Anne Franks dagbok* blev Primo Levis försök att få sina upplevelser från Auschwitz publicerade blankt avvisade och utkom först långt senare.

Den andra var den amerikanska tvserien *Holocaust*, som sändes under 1970-talet och som tvingade alla europeiska folk att rannsaka sin hållning till judarna under kriget. Därefter har skildringar av den bestialiska judeutrotningen följt i en strid ström; den har blivit ett centralt problem i europeiskt kulturliv. Förintelsen förnekas eller bortträngs idag enbart av ett fåtal förhärdade historieförfalskare. För alla andra européer har det blivit en outplånlig skamfläck, en skamfläck som är desto mer påträngande eftersom den uppstod i den europeiska kulturens mitt, i ett av denna civilisations högst utvecklade länder och med benäget bistånd av alla dess medlöpare.

Essän om Albert Camus roman *Pesten* är djupt personlig genom att den mellan raderna anknyter till den sjukdom som ändade Tony Judts liv. År 2008 insjuknade han i als och kom, som han själv uttryckte det att ”fängslas i sin egen kropp”. Han fick därför uppleva något av den exil som invånarna i staden Oran i romanen *Pesten* utsätts för när de stängs inne i staden, utan möjlighet att kontakta sina nära och kära utanför dess murar. Det är en djupt gripande analys av denna enastående roman som skrevs av en blott 33-årig Camus. Den diskuterar också schismen mellan Sartre och Camus och deras starkt divergerande hållning till demokrati och totalitarianism. Här vänder sig Judt mot Sartre och identifierar sig med den utstötte och hånade Camus.

Slutligen är det nödvändigt att nämna de essäer som kom att väcka störst uppståndelse i USA, nämligen Judts texter om Israel och hans kritiska analys av den judiska lobbyns verksamhet i amerikansk politik. De är mycket tänkvärda, även om de inte förmår hitta någon nyckel till den fastlåsta situationen mellan Israels judiska och arabiska befolkning. Dessa essäer bär alla prägel av en judisk fritänkares distans och vanmakt inför den sionistiska politik, som enligt Judt riskerar att driva Israel ner i avgrunden.

Håkan Arvidsson

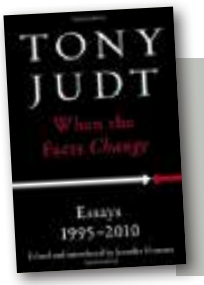

WHEN THE FACTS CHANGE
ESSAYS 1995–2010
TONY JUDT
Penguin Press 2015

Inspiration: Isaac Newton och äpplet.

Vi tror att vi vet

IDÉHISTORIA

Att Newton fick inspirationen till sin tyngdkraftsteori från ett fallande äpple vet ju alla; jag minns själv från ett av min ungdoms tärningsspel den käcka strofen ”Newton såg ett äpple falla, det kan man väl fallfrukt kalla”. Alla vet också att alkemi och astrologi alltid varit vidskepelser utan att ha något med vetenskap att göra, att man på medeltiden trodde att jorden var platt som en pannkaka och att Gregor Mendel – han med ärtorna och ärftligheten – var en ensling helt oförstådd av sin samtid. Det finns en uppsjö sådana ”allmänt bekanta” historiska förhållanden. Vi tar dem för givna, därför att vi har hört dem återges så flitigt att de helt enkelt måste vara sanna.

Är det då verkligen så? Det är nog lite si och så med den saken. Vissa historiska ”fakta” är helt uppdiktade, medan andra har några korn av sanning i sig. För att få ett ordentligt grepp på just detta med vetenskapliga myter har historikerna Ronald L Numbers och Kostas Kampourakis i sin samlingsvolym låtit ett antal etablerade vetenskapshistoriker sakkunnigt belysa var sin ”myt”. De 27 kapitlen är snärtigt skrivna; inget kapitel är på mer än

tio sidor. Boken är en verkligt förnämlig samling vetenskapshistoriska miniessäer!

De olika bidragen begränsar sig inte bara till att vederlägga många historiska villfarelser. De försöker även reda ut hur dessa vanföreställningar har kunnat uppkomma. Likaså belyser de den funktion myterna har haft. I några av bidragen vidgas perspektivet till att ta upp vad som menas med vetenskap, om det finns något som kan kallas ”den vetenskapliga metoden” och om vad som skiljer vetenskap från pseudovetenskap. På det viset blir boken en förnämlig kortkurs inte bara i vetenskapshistoria utan också i vetenskapsteori.

Genomgående är det fråga om *naturvetenskap*; andra vetenskaper har säkert sina motsvarande problem. När jag nu skriver ”vetenskap” skall det alltså läsas som ”naturvetenskap”. Historiskt sett borde det till och med heta ”naturfilosofi” – man talade inte om någon ”naturvetenskap” förrän i början av 1800-talet – men jag tillåter mig att här vara litet anakronistisk.

Låt mig först ta några av de mera påtagliga myterna, till exempel att människorna före Columbus trodde att jorden var platt. Det är ett direkt falsarium. Redan de gamla grekerna var väl medvetna om att jorden var ett klot. De kunde till och med uppskatta jordens omkrets hyggligt noggrant. De allra flesta av medeltidens lärde hade samma uppfattning. Så Columbus trodde visst inte att det fanns risk för att hans skepp skulle trilla över någon kant där den platta jorden tog slut. Han var istället ute efter att finna en alternativ sjöväg till Östasien.

Varifrån kommer då detta platta-jorden-falsarium? Det kan spåras till början av 1800-talet, men än idag finns det läroböcker som återger föreställningen. Då, för två sekler sedan, ville man från anglosaxiska forskares sida framhäva sin egen förträffliga vetenskapliga och rationella världsuppfattning genom att bland annat beskylla katolska kyrkan för att på medeltiden ha undertryckt vetenskapliga sanningar. Sedan har myten bara levt vidare så att säga av egen kraft.

Hur är det då med Newton och äpplet? Den myten har faktiskt ett drag av riktighet över sig och kan föras tillbaka till Newton själv. Han berättade nämligen sent i sitt liv för sin vän och levnadstecknare William Stuckley att han som ung student hade tvingats åka tillbaka till sitt barndomshem därför att pesten härjade i Cambridge och universitetet där var stängt. Newton drog sig till minnes att han då ofta tillbringade sin tid under gårdens äppleträd, fullt upptagen med sina tankar. En gång när han satt där slog det honom att äpplet faller rakt ned, inte åt sidan eller uppåt, därför att jorden finns där. Och att samma kraft, tyngdkraften, måste finnas överallt i universum. Sant eller inte, denna historia passade naturligtvis alldeles utmärkt när man under romantiken började odla föreställningen om det stora snillet Newton.

Ett av de mest intressanta bidragen i boken handlar om alkemi och astrologi. Idag är ju sådana aktiviteter förpassade långt utanför vetenskapens råmärken. Men så har det inte alltid varit. I själva verket har såväl alkemi som astrologi båda varit högt ansedda verksamheter och av stor betydelse för vetenskapens utveckling. Dagens kemi har i mycket sina rötter i gångna tiders alkemi. Som kapitlets författare, Lawrence M Princip, framhåller var i själva verket kemi och alkemi i stort sett likvärdiga begrepp fram till åtminstone början av 1700-talet.

”I själva verket har såväl alkemi som astrologi båda varit högt ansedda verksamheter och av stor betydelse för vetenskapens utveckling.”

Newton själv ägnade ju mycken tid åt alkemi. Och astrologi var länge närmast liktydigt med astronomi. Det var kanske inte så konstigt: nog fanns det fog för att tro att himlakropparnas skulle ha ett visst inflytande på sådant som vädret och på människans hälsa och allmänna välbefinnande. Från antiken fram till 1600-talets mitt var många framstående lärda seriösa astrologer; Galileo och Kepler ställde i detta sekels början horoskop, Newton i dess slut gjorde det inte. Omvänt var seriösa astrologer kända för att vara goda matematiker – de gick för övrigt ofta under beteckningen just matematiker – samtidigt som de var skickliga observatörer av de himmelska fenomenen. Att deras astrologiska förutsägelse kunde slå fel ibland tycker Princip inte är konstigare än hur det förhåller sig med dagens nationalekonomer, vars prognoser ju inte heller alltid stämmer!

Ett annat tänkvärt bidrag i boken vederlägger föreställningen om Mendel som en oförstådd forskningsensling som grundlade ärftlighetsläran, genetiken. Det kloster där han verkade var känt för sina växtförädlingsförsök och det långt innan Mendel kom dit. Han fick goda tillfällen att utbilda sig vid universitetet i Wien. Hans skrifter var citerade, om än inte av så många. Hans upptäckter var heller inte fullt så omvälvande som vad man senare har velat anse, bland annat därför att Mendels syfte mer var växtförädlarens än genetikerns; ingenstans i hans arbeten nämns för övrigt ordet ”ärftlighet”! Men, menar Kostas Kampourakis, som skrivit detta kapitel, att beskriva Mendel som en hjältemodig, ensam pionjär inom genetiken passar bra in i romantiseringen av vetenskapen och har därför fått så stor spridning.

Många av de andra myterna handlar också om enskilda vetenskapsmän – aldrig kvinnor! – och deras genombrott i lösningen av något viktigt forskningsproblem. Därigenom har myterna en given pedagogisk funktion: deras berättelser är lättare att föra fram och att ta in än en redogörelse för de ofta komplicerade faktiska händelseförloppen, där upptäckterna många gånger skett i flera steg och med flera personer inblandade. Nackdelen med sådana myter är förstås att de inte bara förvränger beskrivningen av vad som verkligen hänt, utan också att de, som många författare i boken framhåller, ger en falsk bild av hur vetenskap bedrivs. Att det inte är så lätt att även i vår tid undvika denna ”enmansföreställning” av forskningen visas ju för övrigt av hur Nobelprisen i de naturvetenskapliga ämnena hanteras och vilken massmedial belysning de enskilda pristagarna får.

Platt som en pannkaka: i mycket en myt.
FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Ett återkommande tema i flera av bidragen är myterna om religionens negativa inverkan på vetenskapen, hur man framförallt från den katolska kyrkans skulle ha motsatt sig vetenskapens landvinningar. Även om det nog finns belägg för att så ibland skett, så har faktiskt den religiösa sfären under långa tider varit nära förknippad med den naturfilosofiska. De allra flesta naturfilosofer har genom tiderna också haft religiösa motiv för sin verksamhet. Återigen utgör Newton ett paradexempel. ››

De avslutande bidragen i boken tar upp några mera övergripande frågeställningar kring vetenskap. Går det att formulera någon allmänt tillämpbar vetenskaplig metod? Mera speciellt: Vad är det egentligen som skiljer ”riktiga” vetenskaper som fysik, kemi och biologi från icke-vetenskaper som kreationism, intelligent design och dagens astrologi? Finns det någon ”demarkation” mellan vetenskap och pseudovetenskap?

Författaren till ett av de bidrag som belyser dessa frågor hävdar att ”den så kallade vetenskapliga metoden” är en myt och ingenting annat än ”ett stycke retorik”. Inget ont om retorik, men detta är väl magstarkt för mig. Även om det inte går att beskriva den vetenskapliga metoden i några få ord, så nog finns den. Den har naturligtvis växlat över tiden; dagens krav på vetenskap är inte desamma som för 300 eller ens 200 år sedan. Den har ibland lite suddiga gränser och den kan se lite olika ut även för olika (natur)vetenskaper. Men bara därför att begreppet kräver många preciseringar och ett antal om och men behöver man ju inte förkasta det helt!

Att detta är aktuella frågor visas inte minst av det pågående meningsutbytet i fysikkretsar kring den så kallade strängteorin och kring multipeluniversa. Dessa teorier försvaras som ”vetenskapliga” av förespråkarna medan belackarna anser att teorierna är ”ovetenskapliga” därför att de inte uppfyller kravet på ”falsifierbarhet”: det finns – än så länge, måste tilläggas – inga möjligheter att pröva teorierna genom experiment eller observationer.

Det är alltså av många skäl viktigt att försöka förstå vad (natur-)vetenskap är. Det är svårt att hitta en bättre och mera lättillgänglig översikt över detta angelägna område än Numbers och Kampourakis väl genomarbetade samlingsvolym.

Bengt E Y Svensson

NEWTON'S APPLE AND OTHER MYTHS ABOUT SCIENCE
RONALD L NUMBERS & KOSTAS KAMPOURAKIS (RED)
Harvard University Press 2015

Åldrandet och krämporna: många piller att hålla reda på. FOTO: MALIN HOELSTAD/TT

Tiden rinner iväg

OHÄLSA

Det må låta mossigt i mobil-, viral-, app- och streamingtillvaron, men nättidningen *Slate* var en gång ett fantasieggande experiment. Att få veta mer kändes extra spännande eftersom grundaren och chefredaktören Michael Kinsley hade tagit det långa steget från politikens Washington till det gryende IT-meckat i delstaten Washington på andra sidan den amerikanska kontinenten.

”Det där var ingen lycklig människa”, konstaterade en kollega och jag med en mun efter samtalet med Kinsley mot slutet av 1990-talet. Det ägde rum i en bullrig cafeteria i mjukvarujätten Microsofts högkvarter. Han såg påtagligt blek och tärd ut, och mycket lite märktes av den raspiga ettrigheten från tv-rutan, där han varit sidekick till vänster om högerrösten Pat Buchanan i CNN:s klassiska debattprogram *Crossfire*.

Michael Kinsley hade då inte kommit ut ännu. Det skulle dröja ytterligare några år innan han berättade för omvärlden att diagnosen Parkinsons sjukdom ställdes redan 1993, när han var 42 år gammal. Tre alternativ står till buds vid besked som kan innebära uteslutning ur ”de levandes klubb”, menar han: acceptans, hjältemodigt motstånd (mest politiskt korrekt idag) och förnekelse. Kinsley valde det sistnämnda.

Allra först i sin tunna bok *Old Age. A Beginner's Guide*, knappt 160 små sidor i en tilltalande enkel volym, fastslår Kinsley att detta inte är en bok om Parkinsons sjukdom. Men naturligtvis är det just det den är.

Kinsley tillhör den så kallade babyboomgenerationen, som består av 79 miljoner människor födda under perioden 1946–64. Att slutåret blev 1964 kan, enligt Kinsleys småroliga gissning, ha berott på att det torde ha varit det absolut sista tillfället när några kände sig manade att fira freden efter andra världskriget i sängen.

Boomers omges (särskilt av sig själva) av en viss aura. De testade gränser på alla tänkbara områden: sex, droger, mode, musik, auktoriteter, politiska dogmer. Och Kinsley tillhörde en särdeles exklusiv *boomer*-klick – de intellektuella med examina från de finaste universiteten. Han hade skaffat sig ett grundmurat rykte som banbrytande krönikör och redaktör. Först och främst i tidskriften *The New Republic*, som han tillsammans med andra unga djärva skribenter gjorde till en inflytelserik röst i debatten.

Tesen i *Old Age* är att *boomers* kommer att ägna resten av sitt liv åt att sträva efter

att bli den som lever längst och får det fetaste eftermälet. Att ha Parkinson ”är som att bli gammal”, med hasande gång, darrande händer och ett batteri av mediciner, skriver Kinsley, som konstaterar att han har fått flera års försprång på vägen mot det som väntar oss alla. Han tippar att boken är den första i en kommande tsunami av liknande verk, när den narcissistiska och tävlingsinriktade *boomer*-generationen ska börja fläka ur sig vittnesmål om den sviktande hälsan.

Parkinsons sjukdom, som beror på dopaminbrist, är obotlig men inte dödlig. Kinsley har en mild variant och genomgick tidigt en nio timmar lång operation, vid medvetande och med huvudet fastkilat, för att montera in elektroder i hjärnan (deep brain stimulation, DBS), en metod som då var på försöksstadiet. Han uppger vidare att läkemedlen håller symtomen i schack i flera timmar när han kan fungera som vanligt. Det är knappast en slump att han namnger ett dussin läkare i tackraderna sist i boken – han har haft tillgång till de bästa specialisterna på de förnämligaste universitetssjukhusen.

Michael Kinsley, som alltid har skrivit med avskalad torr ironi, hänger sig inte åt någon självömkan, och inte självhjälp heller, för den delen. Men några bittra minnen dyker ändå upp, främst det om det uteblivna uppföljningssamtalet efter en intervju med *The New Yorkers* ägare *efter* det att Kinsley hade avslöjat Parkinsondiagnosen. Ilska pyser ut ett par gånger, till exempel vad gäller det politiskt betingade uppehållet i stamcellsforskningen under den andra Bushadministrationen. ”Kan de inte höra klockorna ticka? *Tempus fugit*, jävla arslen.”

Och vi som med stor uppskattning har läst Kinsleys kolumner i olika tidningar under många år bespetsar oss på nöjsam läsning. De roliga historierna han drar är verkligen roliga, och det är en del av exemplen också. Miljardären Larry Ellison utpekas som mest ”immortalitetsfixerad” av alla eftersom han har skänkt närmare en halv miljard dollar i jakten på evigt liv. Döden har alltid tett sig orimlig för Ellison som ska ha sagt: ”Hur kan någon vara där och sedan bara försvinna, och inte vara där?” Den rätta frågan, upplyser Kinsley syrligt, är om döden tycker att Ellison är rimlig. ”Jag är rädd att så är fallet”, skriver Kinsley och anmärker att donationer till sådant som myggnät i tropikerna skulle göra mer gott än ”exotisk cancerbehandling för människor som Larry Ellison”.

Med en föga trösterik aktuarieprosa bjuder Kinsley på kalla fakta om medellivslängd. Parkinson återfinns på 14:e plats i dödlighetsstatistiken, och nästan hälften av de patienter som dör i sviterna av

Michael Kinsley: har kvar sin ”edge”.

sjukdomen klarade sig till 85 års ålder eller längre. En tredjedel av de 79 miljonerna kommer att hemsökas av demens, oavsett om de joggar eller har samlat på sig rikedomar, påminner Kinsley. Inte nödvändigtvis skadeglatt, men förvisso med en av många beska observationer. En sådan gäller det test han utsatte sig för med den självsäkre, begåvades *boomerns* stora kaxighet. Han benar vällustigt isär logiken i frågorna, men tvingas återge slutomdömet om att han uppvisar precis de svagheter som någon som haft Parkinson i 20 år kan förväntas göra.

Hitler, Mao och Franco tros också ha varit drabbade av Parkinson. ”Vilken trio”, suckar Kinsley. Efter påve Johannes Paulus död heter den mest kände Parkinsonpatienten Michael J Fox, filmstjärnan som uppträder som talesman för större forskningsanslag på ett sätt som kan te sig cyniskt för människor som lider av andra sjukdomar.

Två huvudinvändningar måste göras: boken bygger på tidigare delvis publicerat material och är slarvigt redigerad med störande upprepningar på ett par ställen. Slutkapitlet på över 20 sidor ter sig mest apart. Det är en enda lång uppgörelse mellan Kinsleys *boomer*-kamrater och den hyllade så kallade Greatest Generation, som besegrade nazismen och fascismen för att sedan bygga upp den amerikanska supermakten.

Den idealiseringen är grundlös, enligt Kinsley, som målar upp en motbild av GG:arna. Det var de som drog in landet i Vietnamkriget och det är deras ovilja att betala skatt som ledde till gigantiska budgetunderskott – och nu roffar de åt sig mer pensionspengar än vad de har betalat in. *Boomers*, däremot, tog tag i rasfrågan, protesterade mot ett orättfärdigt krig och har en nyktrare syn på amerikansk exceptionalism. Kinsley avfärdar den något äldre, välkände krönikören Joe Kleins förslag att om legalisering av marijuana borde bli denna åldrade generations bestående arv. Nej, tycker Kinsley, de bör istället bidra med kontanter och betala av den gigantiska statsskulden.

Istället för ett tidsbundet skatteförslag skulle Kinsley ha kunnat införliva en del av vad han sagt i intervjuer om boken, bland annat i *Vanity Fair* och radiokanalen NPR. Till exempel något om hur tidsödande det är att lida av en kronisk sjukdom – ”ledigt ett kvartstidsjobb”. Eller upplysningen att han har börjat boxas efter ett tips om att den kan stärka både motorik och benstomme. Eller något om obehaget i att ljuga för omgivningen under åren när det surrade rykten, som även hade nått mina och kollegans öron den där dagen i Seattle, om att han kanske hade fått aids.

Michael Kinsley kan mycket väl komma att ligga bra till i leva-längst-spelet, även om det var den där läkaren som varnade för att han kan förlora sin ”edge”. Då är hårda ord också på sin plats. ”Skit”, skriver han, ”I need my edge. My edge is how I make a living.” Den finns kvar, det kan läsarna av den nya boken intyga, och för övrigt har han bidragit till den stora amerikanska samlingen av bevingade ord. Enligt Kinsley's Law är det en ”gaffe”, en felsägning eller groda, när en politiker råkar tala sanning.

Tsunamin av böcker om sjukdom, lidande, åldrande och död har redan börjat torna upp sig, för övrigt, i både självbiografier och plågsamt ärliga men insiktsfulla betraktelser av vården i livets slutskede, som Atul Gawandes *Being Mortal*. I år fyller de äldsta i *boomer*-generationen 70, till exempel Bill Clinton och George W Bush, och vi kan säkert räkna med en tioårig våg allra minst, fram till 2026 när de fyller 80.

Karin Henriksson

OLD AGE
A BEGINNER'S GUIDE
MICHAEL KINSLEY
Tim Duggan Books 2016

Kolonialism: Franska soldater kontrollerar algerisk befolkning, 1960. FOTO: TT

Frihet i praktiken

POLITISK FILOSOFI

Vad betyder ”frihet”? Finns det en absolut frihet, en universell, enhetlig, allmänmänsklig, eller är friheten alltid något partikulärt? En viss frihet för vissa personer i ett visst sammanhang? Det här är grundläggande frågor för den som vill förstå samtidens politiska strömningar: Kan den individuella friheten existera utan att förankras i en kollektiv frihet, som vissa både till vänster och till höger tycks tro? Jag anser personligen inte det: friheten är inte möjlig i sig, då blir den bara en abstraktion, vare sig det är i marxistisk eller nyliberal variant, utan friheten är alltid en särskild frihet, med specifika förtecken, och individens frihet bygger alltid på ett fungerande sammanhang, där det som visat sig ge störst individuell frihet i vår del av världen är den moderna, liberala, demokratiska (national-)staten. Därmed inte sagt att det alltid kommer att vara så, eller att det är det system som nödvändigtvis fungerar bäst i andra delar av världen. Min inställning är i hög grad pragmatisk, och bygger inte på någon mystifiering av nationen, utan just på fungerande system.

Bland alla stora händelseförlopp som präglade 1900-talet, och som lagt grunden för hur vi uppfattar frihetsbegreppet idag, är avkoloniseringen ett av de allra viktigaste. Genom det lades grunden för den globaliserade värld som har vuxit fram under det senaste halvseklet, med sega band mellan tidigare kolonialmakter och vissa nyskapade stater, som kan vara både vänskapliga och fientliga. Många tidigare koloniserade länders eliter skickar fortfarande sina främsta unga till universiteten i västvärlden, och de som har råd investerar även och köper fastigheter där. Betydande författare skriver fortfarande på franska i Algeriet och på engelska i Indien. Detta är en mycket sammansatt utveckling, som givetvis ser olika ut på olika håll i världen, men som överallt i princip fortfarande pågår och därmed påverkar handel, politik och mellanmänskliga relationer. Strömmarna av idéer, varor och människor går åt båda håll, mellan ”centrum” och ”periferi”, men de följer i hög grad mönster som grundlades under imperiernas tidsålder.

Den nationella befrielsen var på många sätt en paradoxal utveckling, flera av de länder som skapades genom imperialism och vars nationella självmedvetande uttrycktes i kampen för självständighet, hade i själva verket inte varit några nationer i vår mening innan de koloniserades. Det gäller, till exempel, flera av de arabiskspråkiga länderna, vilket vi är sorgligt medvetna om idag genom de krig som pågår i Mellanöstern. Även Indien kan sägas ha skapats som en gemensam stat genom den brittiska imperialismen och den långvariga frigörelseprocessen som resulterade i att landet delades av religiösa skäl; även om Indien fortfarande har en betydande muslimsk minoritet.

Troligen går det att spåra principiella skillnader i utvecklingen mellan länder vars nationalkänsla fanns där redan innan de västerländska imperialisterna indirekt bidrog till att skapa den, jämfört med de stater som helt enkelt är frukten av imperialistisk gränsdragning. Således är Indien egentligen svårt att jämföra med, till exempel, Syrien. Men givetvis beror skillnaderna även på kulturella drag. Både hos den tidigare kolonialmakten och i det befriade landet. Detta är ett känsligt ämne, inte minst i dessa tider då all kritik av kulturella särdrag, och kanske särskilt sådana som är knutna till Mellanöstern, anses vara rasistisk per definition. Men vuxna människor måste kunna ta även i svåra ämnen.

Den amerikanske, vänsterintellektuelle, politiske filosofen Michael Walzer, tidigare bland annat professor vid Princeton, har skrivit en viktig liten bok, som i koncentrerad form behandlar varför nationell befrielse så ofta har avlösts av religiös reaktion i ett antal olika länder: T*he Paradox of Liberation*. Hans exempel är Algeriet, Israel och Indien – tre länder vars respektive historia ser helt olika ut, men i alla tre har en moderniserande befrielserörelse på olika sätt avlösts av religiös reaktion, vilket går stick i stäv med nationsgrundarnas idéer. Det är en styrka i boken att Walzer begränsar sina exempel och resonerar utifrån konkreta förhållanden. De tre länder han valt är också mycket olika sinsemellan, demografiskt inte minst. Algeriet är ett land med arabisk majoritet samt en betydande berberminoritet, medan Israel i hög grad är ett invandrarland och Indien ett vars självständighet uppstod i samband med en traumatisk uppdelning av landet.

Det ironiska med de stora befrielserörelserna är att de i så hög grad leddes av personer som själva var en del av den kolonialа eliten på hemmaplan. De fick i hög grad sin utbildning av kolonialmakterna, hade studerat i Paris, Oxford och Cambridge, och de idéer om nationell identitet och frihet som de slogs för var i grund och botten västerländska idéer. På ett sätt kan man säga att avkoloniseringen var en fortsättning på den nationella rörelsen i Europa under 1800-talet, folkens självbestämmande, nationell identitet, många av de idéer som kom att knytas till avkoloniseringen formulerades redan tidigt under 1800-talet. Den europeiska nationalismen var under huvuddelen av 1800-talet i hög grad ett vänsterprojekt, riktat mot de gamla mångnationella imperier som dominerade kontinenten sedan lång tid. Det nationella uppvaknandet var också nära förbundet med idéer om medborgarskap och demokrati, på sätt som motsvarar hur avkoloniseringen sågs. Efter andra världskriget var nationalism i Europa betraktad som något tämligen förlegat. De avarter och excesser som präglat krigen gjorde ämnet känsligt, samtidigt som delvis samma idéer fick fäste i kolonierna och det nationella vänsterprojektet flyttade ut i världen.

Givetvis präglas länder också av hur

”Det ironiska med de stora befrielserörelserna är att de i så hög grad leddes av personer som själva var en del av den koloniala eliten på hemmaplan.”

deras befrielse gått till. Att Algeriet frigjorde sig från Frankrike genom ett våldsamt krig, påverkar även den senare historien där. Den nationella befrielsefronten (FLN) i Algeriet var våldsam delvis därför att den franska kolonialmakten var det. Medan terrorism inte spelade någon större roll i den indiska befrielsen och enbart en begränsad i Israels, så blev terrorism tidigt kännetecknande för den algeriska kampen. De algeriska frihetskämparna var vänstersinnade, marxister, väl inlästa på fransk vänsterteori, inte minst. Den förste presidenten Ahmed Ben Bella omgav sig med trotskistiska rådgivare, och även om islam i förbifarten sades vara nationens grundval, redan i det första manifestet 1954, var religionen aldrig viktig för FLN. De muslimska ledarna var egentligen inte aktiva motståndare mot den franska kolonialmakten. För dem var nationalism något främmande, och de önskade enbart att Frankrike skulle implementera sharia som familjelagstiftning för muslimer.

För FLN var den islamiska inställningen problematisk, och frihetsrörelsen profilerade sig i hög grad mot den konservativa religionen; de gjorde exempelvis en poäng av att ge kvinnor en framträdande roll i kampen, med en udd riktad inte bara emot Frankrike, utan lika mycket mot den inhemska traditionella eliten. För övrigt, vilket Walzer påpekar, på ett motsvarande sätt som sionisterna gärna gav kvinnor framträdande roller, på tvärs mot traditionella judiska religiösa uppfattningar. De etniska motsättningarna mellan dem som identifierar sig som araber och dem som ser sig som berber i Algeriet är ett av de destruktiva dragen i utvecklingen sedan befrielsen, som kulminerade i den våldsamma islamistiska terror som drabbade landet från början av 1990-talet, med hundratusentals döda och en allvarligt tillbakasatt utveckling som följd.

FLN var alltså en revolutionär rörelse, och islam kontrarevolutionärt. Walzer beskriver hur framgångsrika nationella befrielserörelser också skapar en underjordisk kultur, en nostalgisk nationalism, som visserligen bejakar kampen för befrielse, men som inte delar den befriande elitens vision av moderna, sekulära, liberala och demokratiska medborgare, utan ett mera traditionsbundet identitetsbegrepp. När någon generation har gått, och de gamla ledarna ersatts av nya, kommer motrevolutionen från just detta håll, i form av islamism i Algeriet, hindunationalism i Indien och judisk extremism i Israel. Nationell befrielse är i hög grad ett ”västerländskt” ideal, ett försök att göra den västerländska modellen till en fungerande inhemsk modell. Problemet är bara att folket ofta är mer intresserat av att skydda sina traditioner än av att skapa moderna samhällen, och reaktionen mot en inhemsk elit som i princip upprätthåller samma sorts styre som det kolonialmakten stod för, kan bli mycket våldsam.

Som Walzer skriver, kan det mycket väl vara så att de bästa argumenten för jämställdhet, individualism och demokratisk pluralism är sekulära och filosofiska, tämligen abstrakta och utvecklade i Västerlandet, men det hindrar inte att de

Skit inte i traditionerna: Nehru (t v) hämtade modeller från England.

går att implementera. Det är bara det att det måste ske i linje med de olika ländernas lokala idéer och traditioner. Nehru försökte modernisera Indien i ett svep genom sekulär lagstiftning och en abstrakt sakligheet, men lyckades inte förankra idéerna i den indiska valmanskåren. Enligt Walzer var Nehrus misstag att han helt enkelt försökte negera de traditionella uppfattningarna och genomföra en modernisering av Indien enligt den modell han lärt sig i England – Harrow och Cambridge – med dess protestantiska kultur. Men för att demokratiseringsprocesser ska få bestående genomslag krävs att de utvecklas i samklang med rådande idéer och traditioner i landet, och i traditionella samhällen gäller det inte minst de religiösa idéerna.

En viktig grupp som arbetar för långsiktigt hållbar modernisering i samklang med existerande traditioner idag är, exempelvis, Women Living Under Muslim Laws (WLUML), en feministisk grupp som grundades på 1980-talet och som arbetar på omtolkningar och nytolkningar av sharialagar istället för totalt avskaffande av dem. På detta sätt tror de sig kunna åstadkomma en mer långsiktig utveckling av kvinnornas ställning i muslimska majoritetssamhällen, liksom även i till exempel Indien, där muslimer är en betydande minoritet. Det centrala är rätten och förmågan att själv kunna välja sin identitet. Amartya Sen, som Walzer refererar till, har poängterat att idéerna om demokrati, pluralism och tolerans går att förankra i indisk tradition. De är delar av ett gemensamt arv som det går att välja att bejaka, och för att de ska fungera bättre i ett samhälle som det indiska krävs det antagligen den typen av förankring. Nehru och de andra som ledde Indiens befrielse var brittiskt utbildade intelligensaristokrater, för vilka de inhemska traditionerna i hög rad ansågs som omoderna, som en fas man måste överge, och inte något som det gick att basera en modern stat på.

I dag ser vi hur hindunationalismen växer sig stark i Indien, delvis som en reaktion mot Kongresspartiet och dess långvariga maktmonopol, som dessutom gått i arv i familjen Nehru, via hans dotter Indira Gandhi, medan de religiösa kräver allt större rättigheter i Israel. I bägge länderna kan detta bli till hot mot demokratin, om inte rörelserna kan hanteras på ett konstruktivt sätt. Algeriet har gått igenom ett mångårigt stålbad, och ännu vet vi inte hur det kan komma att stabilisera sig där, om landet återvänder till demokratiseringen eller dras med av islamistvågen igen.

Nationell befrielse är alltid något partikulärt och villkorligt. Den växer fram i ett visst historiskt sammanhang, och utvecklas olika beroende på de kulturella, sociala och religiösa mönster som dominerar i ett land. Det finns alltid en risk för att minoriteter utdefinieras ur den nationella gemenskapen på etniska, religiösa eller språkliga grunder, och i själva verket kan moderniteten, i form av den nationella befrielsen, innebära att en existerande samvaro och tolerant praxis förstörs. För att inte provocera fram en våg av reaktion måste befrielseprojekt, liksom den demokratisering och modernisering som bör höra samman med dem, ske på de villkor som råder i ett specifikt område.

Torbjörn Elensky

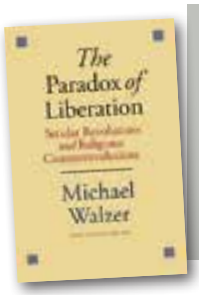

THE PARADOX OF LIBERATION
SECULAR REVOLUTIONS AND RELIGIOUS COUNTERREVOLUTIONS
MICHAEL WALZER
Yale University Press 2015

SAMTIDEN

Kusinen på Kumla

Fredrik Johansson

I HÖST ÄR DET TJUGOFEM ÅR sedan som beslutet om att avskaffa löntagarfonderna fattades. Det var ett av de första beslut som regeringen Bildt fattade och en symbolisk slutpunkt på en fråga som dominerat svensk politik i två decennier och som i sig symboliserade en samhällelig brytningstid.

Perioden från 1971 – då förslaget väcktes – till 1991 förändrade synen på företagande, marknadsekonomi och ägande i svensk samhällsdebatt. Eller – rättare sagt – hyggligt breda folkliga uppfattningar i dessa frågor bröts mot en radikaliserad socialdemokrati och fick genomslag i debatt och politik.

I sin nya bok *Löntagarfonder. Så nära men ändå inte* skriver moderaternas tidigare vice ordförande och partisekreterare Lars Tobisson löntagarfondernas historia. Tobisson har som pensionär framträtt som en av Sveriges mer intressanta skildrare politisk samtidshistoria. Hans memoarer och hans bok om Gösta Bohman tecknar personliga perspektiv på svensk nutidshistoria som borde nå breda läsekretsar. Nu ger han sig alltså på löntagarfonderna. Ingalunda med anspråk på objektivitet – Tobisson var en av de mest aktiva motståndarna och moderat företrädare i löntagarfondsutredningen – men med en vilja att förstå hur idén fick genomslag.

För att ha varit så framträdande i svensk samhällsdebatt under så lång tid är löntagarfondsstriden märkligt frånvarande idag. Det finns borgerliga politiker och opinionsbildare som förvisso inte är nödbedda om man vill att de ska prata om frågan tills man tappar öronen. För oss marginellt yngre – för vilka fonderna var en viktig del av en politisk formativ period – lever frågan fortfarande.

MEN PÅ DEN ANDRA SIDAN är det märkligt tyst. Eller så är det inte så märkligt. Fonderna är ett trauma. Löntagarfonderna är lite som kusinen som sitter på Kumla. Alla vet att han finns där, men man behöver nödvändigtvis inte alltid prata om honom. Framförallt inte på jul och framförallt inte inför barnen.

Tobisson har gått igenom de memoarer som finns och konstaterar att fonderna får mycket begränsat utrymme när förespråkarna prantar ner sina hågkomster. Det är trist. Den riktigt intressanta frågan 30–40 år senare är hur det hela kunde ske. Hur kunde det gå så långt och vad fick en socialdemokratisk ledning att inte sätta ned foten? Tobisson söker svar i tidsanda och politisk radikalisering, men kanske är den centrala delen dynamiken mellan socialdemokratins fackliga och politiska del. Hur man hamnar i otakt och hur framförallt Olof Palme tas på sängen av kraften i den fackliga viljan att genomdriva fonderna.

En bok som Tobisson inte refererar är Thage G Petersons Palmebiografi från 2002. Det ska möjligen ses som ett uttryck av medkännande från Lars Tobissons sida. *Olof Palme som jag minns honom* är en hagiografi av en kvalitet man sällan stöter på i Västerlandet. Några centrala citat är: ”Han levde på något sätt med världens fattigdom.”; ”Olof Palmes engagemang fick ungdomen att inse politikens kraft och dess innersta väsen.”: ”Jag tror att han bad en bön för mänskligheten och framtiden.”; ”Alla delar av Sverige stod Olof Palme nära.”; ”Han kunde namnen på en mängd av Gotlands fridlysta orkidéer.”

> ”Men frågan kvarstår: Hur hamnade man där man hamnade?”

I ett uttryck för aningslös klarsyn beskriver Peterson Palmes uppfattning i fondfrågan: ”Redan från första början insåg han att löntagarfonderna inte hörde hemma i Sverige. Ja, inte i något annat demokratiskt samhälle heller.”

Känslan av svindel blir inte svagare ju fler gånger man läser citatet.

EN AV DEN SOCIALDEMOKRATISKA ledningens mest centralt placerade personer hävdar alltså att partiledaren gick till val på en politik som han inte ansåg höra hemma i ett demokratiskt samhälle. Han gjorde det inte en gång. Utan flera gånger. Palme skulle antagligen inte skriva under på Petersons beskrivning. Men frågan kvarstår: Hur hamnade man där man hamnade? Många centralgestalter är fortfarande i livet. De borde fatta tangentbordet och berätta.

Tobisson konstaterar att den svenska socialdemokratin försökt införa socialismen tre gånger. Första gången i orostiderna efter första världskriget, andra gången i det som efter andra världskriget utmynnade i planhushållningsmotståndet och den tredje gången på sjuttiotalet genom bland annat löntagarfonderna.

Samtliga tre gånger har man fått vika sig – åtminstone i de delar som rört det enskilda ägandet och marknadshushållningen. Realsocialismens framfart har rimligen haft en nedkylande inverkan på entusiasmen. Men så även det motstånd som kunnat mobiliseras.

Kan det ske en fjärde gång?

Samtidigt som jag ställer mig den frågan ser jag att LO bjuder in Jeremy Corbyn som dragplåster till Almedalen.

”Utan den här utsikten hade jag aldrig kommit så långt i min forskning kring stroke.”

Läs hur den här fantastiska vyn hjälper hjärtforskaren Petter Ljungman i hans spännande forskning.

Älgö är en halvö intill Saltsjöbaden. En förlängning av Solsidan, omgiven av Baggensfjärden, Ingaröfjärden och Erstaviken. Utsikten över havet och segelbåtarna här är så betagande att man blir extra tacksam över sin stund på jorden. Extra tacksam för hur länge hjärtat kan slå.

Det tyckte också den person som testamenterade ett hus på Älgö till Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning (SSMF), att användas för strokeforskning.

Med stöd från bland annat de pengarna är hjärtläkaren och forskaren Petter Ljungman nu intensivt sysselsatt med att undersöka hur vi kan förhindra förmaksflimmer, den vanligaste hjärtrytmrubbningen, som kan resultera i hjärtsvikt och stroke.

Vad Petter Ljungman särskilt forskar om är i vilken grad luftföroreningar bidrar till uppkomsten av förmaksflimmer.

Att alla vindar inte är lika friska som de runt Älgö sätter tyvärr sina spår i människors hjärtan.

”Vi talar inte om hälsofaran med luftföroreningar lika mycket som vi gör med rökning. Men detta påverkar hela befolkningen på jorden, varje dag.”

Petter Ljungman delar sin tid som hjärtläkare mellan sjukvård och forskning.

”När jag jobbar som läkare försöker jag konkret lösa den enskilda patientens problem. Resten av min tid ägnar jag mig åt att försöka se helheten. Det blir ett annat sätt att se på hälsa.”

Med en pappa som jobbade på Världsbanken växte han upp utomlands och har bott både i tropikerna och i USA.

”Att jag växt upp i andra länder har påverkat mig mycket. Jag tycker att jag connectar snabbare med andra människor, har lättare att se det gemensamma. ”

Ett avgörande möte var när Petter för några år sedan gjorde sin postdoktorala utbildning på Harvard i Boston och lärde känna Bernard Lown, en 94-åring som utvecklat defibrillatorn (hjärtstartaren) och som fått Nobels fredspris för sina insatser för att förhindra ett kärnvapenkrig.

”En oerhört inspirerande man. Vad som tilltalar mig med forskning är att den är så uppenbart internationell. Allt handlar om samarbete. Man måste kommunicera, ta del av vad andra gör i andra delar av världen. Vi andas alla samma luft.”

Forskningspengarna som Petter Ljungman fått från SSMF är avgörande.

”Det är i dag omöjligt att bedriva forskning utan bidrag. Som forskare är det också en fantastisk känsla att få en ansökan beviljad. Man känner sig sedd.”

SVENSKA SÄLLSKAPET FÖR
MEDICINSK FORSKNING
GRUNDAT 1919

90 KONTO SVENSK INSAMLINGS KONTROLL

Vill du också stödja SSMF? Läs mer på ssmf.se eller ring 08-33 50 61. Plusgiro 90 11 09-9. Bankgiro 901-1099. Swish 1239011099.

Posttidning B
Axess Magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

BLACK BAY BRONZE

BRONZE CASE
DIAMETER 43 MM
WATERPROOF TO 200 M (660 FT)
IN-HOUSE MOVEMENT

Aluminium bronze alloy case. An aesthetic reference to historic ships and other diving equipment, this metal guarantees the development of a subtle and unique patina to match its user's habits.

TUDOR in-house movement MT5601. Offering a 70-hour power reserve and regulated by a variable inertia oscillator with silicon balance spring, it is certified by the Swiss Official Chronometer Testing Institute (COSC).

#TUDORWATCH
TUDORWATCH.COM

KRONS
STOCKHOLM
krons.se

1851
NYMANS UR
WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM

TUDOR